

POVEIKIS, TVARUMAS, PATIRTIS

PASAULIO APLINKOS FONDO MAŽŲJŲ
PROJEKTŲ PROGRAMOS LIETUVOJE
GALUTINĖ ANALITINĖ APŽVALGA

UDK 502(474.5)
Le251

POVEIKIS, TVARUMAS, PATIRTIS.
Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programos
Lietuvoje galutinė analitinė apžvalga

Autorė:
Neda LEONAVIČIŪTĖ

Statistinių duomenų apdorojimą atliko:
Lina DREIŽIENĖ

Nuotraukų autoriai:
PAF MPP remtų projektų dalyviai, PAF MPP biuro darbuotojai, E. Skipitis

Redagavo:
Birutė JUKNEVIČIENĖ

Leidinio leidybą organizavo:
Inga RINGAILAITĖ

Šiame leidinyje išreikšta nuomonė nebūtinai atitinka Pasaulio aplinkos fondo, Jungtinių Tautų vystymo programos ar kitų paminėtų organizacijų nuomonę.

Autorinių teisių objektas.
© JTVP PAF MPP
© Neda LEONAVIČIŪTĖ

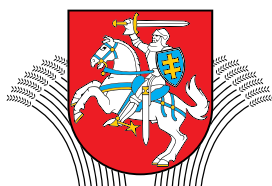
Leidinį nemokamai platina:
PAF MPP tęstinė organizacija VšĮ „DVI Darnaus vystymo iniciatyvos“,
www.dvi.lt, e-paštas: info@dvi.lt

Iš leido ir spausdino UAB „Petro ofsetas“, Žalgirio g. 90, Vilnius

ISBN 978-609-420-023-6

PAF Mažųjų projektų programa

LIETUVOS RESPUBLIKOS
ŽEMĖS ŪKIO MINISTERIJA

Leidiny s parengtas ir išleistas pagal Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programos ir LR Žemės ūkio ministerijos bendrai finansuojamą projektą „Ekologiškų produktų kooperuota gamyba ir rinkos plėtra Rytų Žemaitijoje“, kurį įgyvendino Budraičių bendruomenė.

Projekto metu Budraičiuose buvo įkurta bendruomenės valdoma ekologiškų daržovių, uogų ir vaisių perdirbimo įmonė, suteikusi galimybę ūkininkams gauti papildomų pajamų, kartu prisidedant prie dirvožemio kokybės ir agrarinių ekosistemų gerinimo. Siekiant paskleisti ne tik šio projekto, bet ir visos programos sukaaptą patirtį, atlikta programos galutinė apžvalga.

Daugiau informacijos:

www.ekologiskikonservuotiproduktai.lt

www.undp.lt/sgp

Padėka

Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programa (PAF MPP) veikė Lietuvoje 2001 – 2009 m. Šis leidinys – tai galutinė programos rezultatų, poveikio ir gautų pamokų apžvalga, skirta nevyriausybinėms organizacijoms, kitų šalių PAF MPP biurams, panašių fondų ir programų valdytojams ir kitoms suinteresuotoms institucijoms.

Programos pasiekimai – tai daugelio žmonių, institucijų ir organizacijų bendras, labai dažnai – neatlygintinas, atkaklus ir iššūkiškas darbas, parodantis, kaip bendromis pastangomis galima suderinti vietos gyventojų ekonominius ir socialinius interesus su aplinkos apsaugos poreikiais. Programą Lietuvoje administravo ir įgyvendino nacionalinė koordinatorė N. Leonavičiūtė, programos asistentė I. Ringailaitė, biuro administratoriai-vairuotojai A. Dargis ir A. Sugintas, savanorės J. Smiškal, G. Anusevičiūtė ir V. Jasiulytė.

Baigiant programą Lietuvoje, nuoširdžiai dėkojame:

- ☐ Labiausiai – projektų vykdytojams ir dalyviams: vadovams, padėjėjams, konsultantams, savanoriams, vietos lyderiams, bendruomenių nariams ir partneriams, kurie negailėjo savo pastangų ir brangaus laiko pasiaukojančiai dirbti, siekdami realizuoti novatoriškas idėjas aplinkos ir bendruomenių naudai;
- ☐ Visiems esamiems ir buvusiems PAF MPP Nacionalinio priežiūros komiteto nariams: A. Alijošiutei, R. Baškytei, G. Gaigalui, E. Greimui, L. Jankauskienei, V. Krivelienei, J. Meilūnei, K. Navickui, P. Mierauskui, B. Paukščiui, S. Pikšriui, V. Rašomavičiui, L. Vainiui, I. Venckūnaitei, J. Savickui, R. Šležui (+), reikšmingai prisidėjusiems prie programos strateginio valdymo ir jos pasiekimų, už jų entuziazmą, savanorišką darbą, geranoriškumą ir visapusią programos palaikymą;
- ☐ Centrinei programos valdymo grupei Niujorke, Jungtinių Tautų projektų aptarnavimo tarnybai, ypač Macella Marcimino (+), ir kitiems PAF MPP kolegoms, išsibarsčiusiems po visą pasaulį, už jų šiltą draugystę, suteiktą šeimos jausmą ir glaudų bendradarbiavimą dirbant iššūkių kupiną bendrą darbą;
- ☐ Jungtinių Tautų vystymo programos Įgaliojamajam atstovui C. Sultanoglu ir šalies biuro vadovei L. Jakulevičienei bei visiems JTVP biuro Lietuvoje darbuotojams už nuolatinę paramą ir pagalbą valdant programą;
- ☐ Žemės ūkio ministerijai, Aplinkos ministerijai, Pasaulio bankui, saugomų teritorijų administracijoms, *Heifer International* fondo atstovybei Lietuvoje, Didžiosios Britanijos ambasada, Baltijos–Amerikos partnerystės programai, Britų Tarybai, daugeliui kitų fondų ir programų bei savivaldybėms, bendrai finansavusioms programos projektus;
- ☐ Universitetų ir mokslo institutų specialistams ir ekspertams, bendradarbiavusiems su programos vykdytojais, patarimais bei žiniomis prisidėjusiems prie projektų tinkamo mokslinio pagrindimo ir įgyvendinimo;
- ☐ Ir pagaliau – visiems Lietuvos PAF MPP darbuotojams, be kurių asmeninio pasiaukojimo ir geriausių rezultatų siekio ši programa nebūtų šaliai suteikusi tokį poveikį, koks jis yra.

Labai dėkojame tiems projektų vadovams ir projektų partneriams, kurie užpildė išsamų galutinės apžvalgos klausimyną, padėjusį sukurti programos pasiekimų, patirties ir pamokų apibendrinimus. Dėkojame specialistei, atlikusiai klausimynų duomenų statistinį apdorojimą, fotografams, leidusiems panaudoti leidinyje jų turimas nuotraukas, redaktorei, vertėjai, maketuotojui, leidybos organizatorei bei visiems, prisidėjusiems prie šio leidinio turinio ir formos.

Delfin GANAPIN

Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programos vadovas

Turinys

Sutrumpinimai.....	6
Apie šį leidinį	7
ANALIZĖS METODOLOGIJA	9
Apžvalgos tikslas ir struktūra	9
Duomenų ir informacijos šaltiniai.....	10
Analizės metodai.....	12
PAF MPP KONTEKSTAS	13
PAF MPP pasaulyje	13
PAF MPP Lietuvoje.....	14
Tikslas ir uždaviniai	14
Valdymo struktūra.....	16
PAF MPP finansavimas.....	17
Bendrasis finansavimas.....	19
PARAMOS MECHANIZMO PRIDĖTINĖ VERTĖ	22
Paramos principai	22
PAF MPP kaip NVO stiprinimo įrankis	24
PROGRAMOS POVEIKIS	28
Poveikis aplinkai	29
Biologinės įvairovės sritis	29
Klimato kaitos sritis.....	39
Žemių degradavimo sritis.....	46
Tarptautinių vandenų sritis	50
Integruota sritis.....	54
Poveikio aplinkai apibendrinimas.....	57
Poveikis socialinėms-ekonominėms sąlygoms.....	59
Socialinis poveikis	60
Ekonominis poveikis.....	63
Inovacijos.....	69
Socialinio-ekonominio poveikio apžvalga – respondentų nuomonė.....	71
Apibendrinimas	74
NVO ir bendruomenių įgalinimas ir aplinkosauginis švietimas	76
Gebėjimų stiprinimas ir aplinkosauginis švietimas.....	76
Partnerystė ir bendradarbiavimas	78
Institucinis vystymas ir įgalinimas.....	81
NVO gebėjimų stiprinimas – respondentų vertinimas	84
Apibendrinimas	85
PROJEKTŲ TVARUMAS	87
PAF MPP ir jos projektų tvarumo situacija.....	87
Projektų tvarumo esama būklė.....	87
Programos poveikio tvarumo būklė	90
Projektų tvarumą užtikrinantys faktoriai ir priemonės	93
Tęstinumo planavimas	93
Tęstinumo priemonių įgyvendinimas projekto metu.....	94
Tvarumo užtikrinimas projektui baigiantis	99
Apibendrinimas.....	101
PAF MPP PATIRTIS IR PAMOKOS.....	103
Projektų valdymo pamokos ir patarimai	103
Tinkamas projekto planavimas.....	103
Bendruomenių įtraukimas ir motyvavimas	104
Projektų valdymas ir administravimas	108
Programos valdymo iššūkiai.....	111
Apžvalgos santrauka ir išvados	116
1 priedas. Projektų sąrašas	124

Sutrumpinimai

AM	Aplinkos ministerija
BIO	Biologinės įvairovės sritis
CPVG	Centrinė programos valdymo grupė
DVI	Darnaus vystymo iniciatyvos
EEE/NFM	Europos ekonominė erdvė / Norvegijos finansinis mechanizmas
EK	Europos Komisija
ES	Europos Sąjunga
IT	Informacinės technologijos
JT	Jungtinės Tautos
JTAP	Jungtinių Tautų aplinkosaugos programa
JTPAT	Jungtinių Tautų projektų aptarnavimo tarnyba
JTVP	Jungtinių Tautų vystymo programa
KK	Klimato kaitos sritis
KPP	Kaimo plėtros programa
LR	Lietuvos Respublika
LŽŪKT	Lietuvos Žemės ūkio konsultavimo tarnyba
NK	Nacionalinis koordinatorius
NPK	Nacionalinis priežiūros komitetas
NVO	Nevyriausybinių organizacija
PAF	Pasaulio aplinkos fondas
PAF MPP	Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programa
REC	Regioninis aplinkosaugos centras
TV	Tarptautinių vandenų sritis
VSTT	Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba
ŽD	Žemių degradavimo sritis
ŽŪM	Žemės ūkio ministerija

Apie šį leidinį

Parašyti šį ledinį išprovokavo daugybė nevyriausybinių organizacijų, mokslininkų, valdžios atstovų, kitų fondų ir programų valdytojų užklausimų apie besibaigiančios Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programos (PAF MPP) patirtį ir bendrus rezultatus. Programa veikė Lietuvoje 8 metus ir rėmė nevyriausybinių organizacijų (NVO) ir kaimo bendruomenių inovatyvius, į apčiuopiamus rezultatus nukreiptus aplinkosaugos ir darnaus vystymosi projektus. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir šaliai nebeatitikus paramos kriterijų, programa šalyje baigia savo veiklą.

Baigiantis programai kyla natūralus noras apžvelgti visą gausybę rezultatų, juos susumuoti, susisteminti bei išgryninti, siekiant pateikti bendrą vaizdą apie tai, kokia buvo ši programa, ir ką ji nuveikė Lietuvoje. Programos įgyvendinimo laikotarpiu buvo pasiekti įvairiausiai rezultatai ir platus netiesioginis poveikis dėl daugybinio sklaidos efekto. 104 įgyvendintų projektų metu sukaupta didžiulė patirtis, susijusi su NVO projektų valdymo sėkmėmis ir pamokomis, taikytomis novatoriškomis darnaus vystymosi praktikomis, metodais ir technologijomis. Programoje buvo išbandyta gausybė naujoviškų ir dar niekur Lietuvoje netaikytų idėjų ir technologijų, kurios tapo pavyzdžiais kitiems projektams ir įtakojų vietovių ir regionų plėtrą.

Lietuvoje programa pradėjo veikti esminių politinių, socialinių ir ekonominių pokyčių metu. Po ekonominės krizės atsigaunančioje šalyje augo ekonomika, rengimosi stoti į Europos Sąjungą metu sparčiai keitėsi teisinė bazė, vystėsi naujos institucinės ir socialinės struktūros, kūrėsi kaimo bendruomenės. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, tapo prieinama ES struktūrinių fondų parama, tačiau iš šalies pasitraukė beveik visos tarptautinės paramos programos, rėmusios NVO sektorių. Struktūrinių fondų parama galėjo pasinaudoti tik stiprios NVO, o silpnesnės, ypač aplinkosaugos sektoriaus NVO, liko be finansinės pagalbos. Tuo metu PAF MPP Lietuvoje buvo vienintelis finansinės paramos šaltinis NVO ir bendruomenėms, norėjusioms realizuoti aplinkosaugines praktines iniciatyvas. Tai buvo unikali savo paramos principais ir kriterijais pasaulinė programa, kurios paramos mechanizmas buvo gerai priderintas prie paramos gavėjų poreikių ir tikslingai suformuotas jų gebėjimams ugdyti, savitarpio pagalbai ir demokratiniams procesams šalyje plėtoti. Šios programos veikla itin prisidėjo prie bendruomenių aktyvinimo, aplinkosaugos srities NVO politinės reikšmės sustiprinimo, aplinkosaugos ir kaimo plėtros politikos formavimo, jau nekalbant apie tiesioginį ir konkretų programos poveikį pasaulio aplinkos apsaugai ir bendruomenių gyvenimo sąlygų gerinimui.

Šiuo metu Lietuvoje įsibėgėja ES Kaimo plėtros programos (KPP) *Leader* metodo programa, remsianti bendruomenių vykdomus kaimo plėtros projektus, veikia keletas kitų NVO paramos programų, ES struktūrinių fondų parama. Norėtusi pasidalyti sukaupta didžiule patirtimi su visais, besidominčiais panašių programų ir projektų veikla šalyje, siekiant parodyti kurios taikytos priemonės ir metodai pasiteisina, kokie bendradarbiavimo modeliai ir projektų valdymo mechanizmai yra veiksmingi, kaip sėkmingai valdyti partnerystes, kokios taktikos geriausiai veikia įtraukiant vietos gyventojus į vykdomus projektus, kokie faktoriai įtakoja ir kokiomis priemonėmis užtikrinti projektų tvarumą, kokios darnaus vystymo praktikos yra sėkmingos ir kodėl.

Taigi leidinys pirmiausia yra skiriamas *bendruomenių ir nevyriausybiniams organizacijoms*, norinčioms pasimokyti vieniems iš kitų ir pakartoti sektinus pavyzdžius, bei visiems kitiems, kurie domisi ar nori dalyvauti aplinkos išsaugojimo, kaimo plėtros, socialinės atskirties mažinimo ir bendruomenių vystymo veiklose. Leidinyje pateikiamos įdomios idėjos, sėkmės istorijos, kilusios problemos ir išmoktos pamokos, skatinant būsimų projektų vykdytojus perimti patirtį ir tobulinti savo veiklos metodus.

Kita vertus, apžvalgoje buvo siekiama apibūdinti ir susisteminti PAF Mažųjų projektų programos rezultatus, pasiekimus ir šalyje pasiektą poveikį, norint įvertinti projektų atitikimą planuotiems programos tikslams ir uždaviniams. Apžvalgoje buvo siekiama išanalizuoti Lietuvoje įgyvendintų PAF MPP projektų rodiklius, parodančius, koku būdu projektai prisideda prie pasaulio aplinkos išsaugojimo, t. y., grėsmių konkrečioms ekosistemoms arba rūšims sumažinimo, palankių sąlygų atsinaujinančių energijos šaltinių ir technologijų įsisavinimui sukūrimo, išsklaidytų vandens taršos šaltinių ir žemių degradavimo sumažinimo metodų išbandymo. Siekiant nustatyti projektų įtaką, buvo sistemiškai apžvelgiamas jų tiesioginis ir netiesioginis poveikis.

Lietuva yra viena pirmųjų šalių pasaulyje, kurioje PAF MPP buvo uždaryta, ir tikrai pirmoji pasaulyje, kur uždariant šią programą atlikta išsami pasiektų rezultatų ir poveikio analizė bei išmuktų pamokų apžvalga. Todėl šis leidinys taip pat yra skirtas *kity šalių PAF MPP darbuotojams*, norintiems pasimokyti iš senųjų programos dalyvių, *PAF ir Centrinės programos valdymo grupės (CPVG) pareigūnams*, besidomintiems konkrečios šalies programos apibendrintais pasiekimais, taikytais programos valdymo metodais ir problemomis, kylančiomis „iš apačios“, tikintis, jog tokia analizė padėtų planuojant pasaulinės programos valdymo optimizavimą.

Leidinyje apžvelgiamas unikalus PAF MPP paramos mechanizmas, apibūdinant jo veikimo struktūrą, principus, metodus ir gaunamą pridėtinę vertę, kartu nurodant ir buvusių iššūkius bei būdus jiems spręsti. Šis paramos teikimo modelis galėtų būti pritaikytas bet kuriame NVO ar smulkiojo verslo paramos fonde ar programoje, kurios finansuotojai yra suinteresuoti ne tik išdalinti paramą, bet ir užtikrinti paramos veiksmingumą, tvarumą ir platesnį poveikį. Taigi šis leidinys taip pat adresuotas ir tokių *fondų ir programų finansuotojams ir valdytojams*.

Galų gale leidinys yra skiriamas *visiems žmonėms, įvairioms suinteresuotoms grupėms, valdžios ir mokslo institucijoms*, siekiant padėti jiems geriau suprasti nevyriausybinių ir bendruomenių organizacijų veiklą, jų galimybes, reikšmę ir teikiamą naudą šalies aplinkai bei visuomenei. Leidinio autorė tikisi, kad šis leidinys kaip baigiamasis programos akcentas dar labiau sustiprins nevyriausybinių organizacijų ir kaimo bendruomenių vaidmenį ir paskatins institucijų ir NVO, kaip visaverčių partnerių, tarpusavio supratimą ir produktyvų bendradarbiavimą.

Autorė
Neda LEONAVIČIŪTĖ

Apžvalgos tikslas ir struktūra

Pagrindinis šios apžvalgos tikslas – pademonstruoti, ką per aštuonerius metus gali nuveikti nedidelė NVO paramos programa, ir kokius pasikeitimus ji gali įtakoti šalyje. Šia apžvalga siekiama išanalizuoti Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programos numatytų tikslų įgyvendinimą, nustatyti ir susisteminti pasiektus rezultatus ir poveikį bei pateikti programos aštuonerių metų veiklos Lietuvoje patirtį ir pamokas. Ypatingas dėmesys skiriamas programos ir projektų esamai tvarumo apžvalgai ir tai užtikrinančių faktorių bei priemonių analizei, nes mažai kuris fondas nagrinėja remtų projektų tolesnį likimą, neturi duomenų apie projektų tvarumo faktorius ir sukurto poveikio plėtrą. Apžvalgoje taip pat nagrinėjamas specifinis PAF MPP paramos mechanizmas, apibūdinant jo pridėtinę vertę ir nurodant iškilusius sunkumus.

Pagrindiniai klausimai, į kuriuos apžvalgoje buvo stengiamasi atsakyti:

1. Kokie yra PAF MPP pasiekimai ir jų poveikis Lietuvoje?
2. Koks yra projektų tvarumas, ir kaip jis buvo pasiektas?
3. Kokia projektų geroji patirtis ir pamokos?
4. Kokia PAF MPP paramos mechanizmo pridėtinė vertė, ir kokie jo iššūkiai?

Apžvalgos klausimams atsakyti buvo atlikta programos mechanizmo ir jos remtų projektų analizė, remiantis šiais kriterijais:

- ☐ projektų pasiekimų *rezultatyvumas* – analizuojant, koku mastu įgyvendinti Programos Šalies strategijoje numatyti tikslai ir uždaviniai, bei kaip programa prisidėjo prie paramos principų įgyvendinimo;
- ☐ programos ir projektų *poveikis ir naudingumas* – analizuojant programos poveikį aplinkos apsaugos ir ekonominiu–socialiniu kontekstu, ugdamą gebėjimus ir įtakojant tikslinių sričių politiką;
- ☐ programos ir projektų *tvarumas* – analizuojant projektų rezultatų ilgalaikiškumą ir veiklos tęstinumą bei projektų poveikio daugiklio efektą;

- programos paramos mechanizmo *veiksmingumas* – analizuojant programos mechanizmo veikimą, jo galimybes ir našumą, siekiant užsibrėžtų uždavinių.

Apžvalgos tikslas nebuvo pateikti oficialų galutinį (*ex-post*) programos Lietuvoje vertinimą, nors atliekant analizę buvo laikomasi visuotinai priimtų vertinimo principų ir struktūros. Apžvalgos tikslas buvo daug platesnis nei tipinio galutinio vertinimo ir buvo nukreiptas į daugelį tikslinių grupių, kurių pagrindinės – NVO ir bendruomenės, norinčios pasimokyti iš programos sukauptos patirties. Todėl bendru programos vadovybės ir NPK sutarimu buvo nuspręsta, jog geriausiai šią patirtį gali perduoti patys programos darbuotojai, kasdien dirbę kartu su projektų vykdytojais ir sprendę įvairias projektų rengimo ir įgyvendinimo problemas. Šis vaidmuo buvo patikėtas buvusiai Lietuvos PAF MPP nacionalinei koordinatori. Autorė apžvalgoje taip pat susumuoja programos pasiektus bendrus rezultatus ir pasiekimus, apibendrina rodikliais pamatuojamą poveikį, pateikia klausimynų apžvalgą, išgeneruotas pamokas ir galutines išvadas. Biologinės įvairovės srities aprašymą recenzavo NPK narys ekspertas E. Greimas. Apžvalgoje nebuvo vertinamas programos valdymo efektyvumas, nes tai atliko keturi pasaulinio lygmens nepriklausomi vertinimai.

Apžvalgą sudaro skyriai, atitinkantys programos tikslus ir uždavinius bei apžvalgoje keliamus klausimus. Kiekvieno skyriaus pabaigoje, o analizuojant poveikį aplinkai – ir kiekvienos apžvelgtos aplinkosaugos srities pabaigoje, pateikiamas apibendrinimas. Pabaigoje pateikiama analizės rezultatų bendra santrauka ir pagrindinės išvados, todėl nenorintys skaityti leidinio ištisai turi galimybę pasirinktinai skaityti tik apibendrinimus. Leidinio tekste išskirtos tekstų „dėžutės“ pateikia projektų vykdytojų nuomonę ir jų pačių pasisakymus apie įgyvendintus projektus. Šie pasisakymai, pareiškėjams leidus, yra paimti iš projektų galutinių ataskaitų arba tiesiogiai atsiųsti leidinio autorei, rengiant šią apžvalgą. Leidinyje taip pat pateikiama daug pirminių ir antrinių susistemintų duomenų lentelių ir grafikų, siekiant skaitytojui sudaryti galimybę gauti kuo pilnesnę ir objektyvesnę informaciją bei vizualiai suvokti pagrindinius rezultatus ar apklausos respondentų nuomonę.

Leidinyje tikslingai nėra pateikiami atskirų projektų aprašymai (t.y., nenaudojamas atvejo studijos metodas), nes autorė turėjo galimybę išnagrinėti ir susisteminti visų projektų duomenis. Tiems, kurie domisi konkrečiais projektų aprašymais, rekomenduojama kreiptis į VšĮ „DVI Darnaus vystymo iniciatyvos“, tęstinę PAF MPP organizaciją, kuri platina programos vidurio vertinimo ataskaitą (leidinį „Derinant aplinkos ir visuomenės ir interesus“, 2004), kurioje yra išanalizuotos 4 atvejų studijos ir pateikti 43 projektų struktūrizuoti aprašymai.

Duomenų ir informacijos šaltiniai

Duomenys ir informacija apžvalgai buvo renkami, pasitelkiant pirminius ir antrinius šaltinius:

- **Pirminiai šaltiniai:** telefoniniai pusiau struktūriniai interviu su projektų vadovais ir vietos valdžios atstovais, tikslinių aplinkosaugos sričių ekspertų nuomonė, anketinė apklausa, suformuojant du tikslinius klausimynus: vieną skirtą projektų vadovams, kitą – projektų partneriams.
- **Antriniai šaltiniai:** projektų tarpinės ir galutinės ataskaitos, projektų Poveikio vertinimo lapai ir PAF MPP Poveikio loginės matricos, nepriklausomų vertintojų parengtos projektų ataskaitos, projektų audito ataskaitos, šalies PAF MPP programiniai dokumentai (Šalies strategija, Bendrieji reikalavimai, Šalies programos apžvalgos dokumentas), nacionalinė ir pasaulinė programos *Intranet* duomenų bazės, Lietuvos programos vertinimo ataskaitos (Vidurinė vertinimo ataskaita, Dvimetės programos peržiūros ataskaita, NPK vertinimo apklausa), Pasaulinės programos vertinimo ataskaitos (iš viso keturi vertinimo dokumentai), kiti programos pasaulinio lygmens strateginiai dokumentai.

Analizės pradžioje buvo nagrinėjama ir sisteminama egzistuojanti faktinė ir kontekstinė, kiekybinė ir kokybinė antrinių šaltinių informacija. Identifikavus duomenų trūkumą, ypač susijusį su projektų socialiniu-ekonominiu poveikiu, tvarumu ir paramos mechanizmo veiksmingumo išoriniu vertinimu, buvo atitinkamai pasirinkta pirminių šaltinių forma ir suformuoti klausimai, užpildantys informacijos spragas. Susisteminus kiekybinius duomenis ir kokybinę informaciją, pasitelkus statistinės analizės metodus ryšiams nustatyti bei turimą programinio valdymo patirtį, buvo ieškoma faktorių ir ryšių, įtakojusių atitinkamus rezultatus ir poveikį, bei sekama programos pasiekimų evoliucija šalyje.

Pagrindiniai pirminiai šaltiniai buvo anketinė projektų vadovų ir projektų partnerių apklausa, skirta išsiaiškinti respondentų nuomonę apie aštuonerių metų laikotarpio finansuotų projektų Lietuvoje rezultatus, nustatyti priežastis ir faktorius, labiausiai įtakojančius projektų tvarumą, bei ištirti taikytų metodų sėkmingumą ir patirtas pamokas.

Projektų vadovams skirtą klausimyną sudarė 5 klausimų grupės:

1. Duomenys apie respondentą.
2. Respondento vadovaujamo PAF MPP projekto poveikis.
3. Projekto tęstinumas ir plėtra.
4. Projektų įgyvendinimo patirtis ir pamokos.
5. Programos valdymo ypatybės.

Projektų vadovams skirtą išsamų klausimyną sudarė 45 klausimai ar jų grupės, iš kurių – 8 atviro tipo klausimai. Galutinės apžvalgos klausimyną užpildė 64 projektų vadovai (65,9 % visų PAF MPP projektus įgyvendinusių projektų vadovų) pagal NVO tipą beveik po lygiai atstovavo kaimo bendruomenės (34,4 %), rajono lygmens NVO (29,7 %) ir nacionalinio lygmens NVO (35,9 %). Iš jų aplinkosaugos srities NVO save laikė 75,8 % respondentų. 62,5 % apklausoje dalyvavusių projektų vadovų teigė, kad jų projektas priskirtinas pagrindinei biologinės įvairovės, 29,7 % – klimato kaitos, 12,7 % – tarptautinių vandenų ir 6,3 % – žemių degradavimo sričiai.

Projektų partneriams skirtą klausimyną sudarė mažesnis kiekis klausimų – 19, iš jų 5 – atviro tipo klausimai. Klausimyną užpildė 60 respondentų, atstovaujančių šias interesų grupes: projektų partneriai (65,0 %), vietos valdžios atstovai (8,3 %), naudos gavėjai, bendruomenės nariai (25,0 %), kiti (1,7 %). Atstovaujamų projektų partnerių vaidmuo projekte dažniausiai buvo susijęs su bendra veikla, projekto tęstinumu, finansiniu indėliu, konsultacijomis ar mokymais. 45,0 % visų apklausoje dalyvavusių projektų

partnerių teigė, kad jų projektas priskirtinas pagrindinei biologinės įvairovės, 36,7 % – klimato kaitos, 23,3 % – tarptautinių vandenų ir 13,3 % – žemių degradavimo sričiai.

Analizės metodai

Analizuojant pirminių ir antrinių šaltinių duomenis ir informaciją, pirmiausia buvo pasirinkta vertinimo dimensija „iš apačios į viršų“, nes apžvalga apsiribojo programos rezultatyvumo, tvarumo, veiksmingumo ir konkretaus programai priskiriamo poveikio analize. Šiuo aspektu labiausiai domino programos įgyvendinimo atsakingų asmenų ir ypač – programos paramos gavėjų ir projektų dalyvių (projektų vadovų ir projektų partnerių) nuomonė ir reakcija. Atitinkamai buvo parinkti ir duomenų bei informacijos analizės metodai.

Kadangi apžvalgą atliko buvusi programos nacionalinė koordinatorė, paramos mechanizmo institucinis, administravimo ir valdymo kontekstas buvo gerai žinomas iš vidaus. Siekiant užtikrinti apžvalgos objektyvumą, buvo pasitelkti plačiai pasaulyje naudojami pirminių ir antrinių šaltinių analizės ir vertinimo metodai bei nešališkumo principai. Dėl tos pačios priežasties, kai pasirinkus pirminių ir antrinių šaltinių analizę buvo gaunamos skirtingos išvados, šių šaltinių duomenų analizės rezultatai buvo pateikti atskirai, apibūdinant tikėtinas skirtumų priežastis ir neatliekant trianguliacijos.

Pirmiausia buvo naudojami ir derinami kiekybinis ir kokybinis tyrimo metodai ir įvairūs statistinės analizės metodai. Kiekybinis metodas buvo naudojamas turinio ir pirminių duomenų analizei atlikti, sisteminant kiekybinius projektų rezultatų rodiklius ir duomenis bei apklausos duomenis. Kokybinis metodas taikytas pusiau struktūrizuotų interviu su naudos gavėjais ir valdžios atstovais, ypač su anksčiau pasibaigusių projektų atstovais, metu. Kiti naudoti analizės metodai: turinio analizė, lyginamoji analizė.

Statistinių klausimynų duomenų apdorojimą atliko Klaipėdos Universiteto lektorė ir Klaipėdos verslo ir technologijų kolegijos dėstytoja, matematikos magistrė Lina Dreičienė. Buvo taikomi įvairūs statistinės analizės metodai, atsižvelgiant į tai, pagal kokią skalę buvo matuojami kintamieji (klausimų atsakymai). Nominalios skalės statistiškai egzistuojančiam ryšiui tarp kintamųjų nustatyti buvo taikomas *Chi-kvadrat* testas, sudarant kryžmines kintamųjų lenteles. Kai vienas iš kintamųjų buvo ranginės skalės, buvo taikytas *Kruskal-Wallis* testas. Kai respondentų atsakymų ryšys buvo nagrinėjamas pagal du kintamuosius – taikytas *Mann-Whitney* testas.

Vertinant taikytų metodų patikimumą, ypač susijusių su anketinės apklausos duomenų analize, reikėtų atkreipti dėmesį, kad respondentai ne visada priskyrė savo projektą prie tos aplinkosaugos srities, kurioje jų projektas buvo registruotas PAF MPP duomenų bazėje. Taip atsitiko todėl, kad projektai buvo labai kompleksiniai ir labai dažnai vykdė veiklas, susijusias su kelių sričių aplinkos rodiklių gerinimu, o projekto įgyvendinimo metu nebuvo akcentuojama projekto kuriama nauda konkrečiai PAF MPP sričiai. Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į netolygų respondentų pasiskirstymą tarp atstovaujamų PAF aplinkosaugos sričių bei faktą, jog klausimyną užpildė tik 65,9 % visų PAF MPP projektus įgyvendinusių projektų vadovų.

PAF MPP pasaulyje

Pasaulio aplinkos fondas (PAF) yra unikalus tarptautinis finansinis mechanizmas. Jo įkūrimas yra novatoriškas atsakas į 1992 metų Pasaulio viršūnių susitikime Rio de Žaneire priimtus susitarimus ir suteiktą mandatą. Fondo misija – spręsti opias pasaulio aplinkos apsaugos problemas besivystančiose šalyse, atsižvelgiant į šių šalių priimtus tarptautinius įsipareigojimus. PAF veikia kaip tarptautinis pasitikėjimo fondas, kurio tikslus įgyvendina nemažai tarptautinių institucijų, kurių trys pagrindinės – Jungtinių Tautų vystymo programa (JTVP), Jungtinių Tautų aplinkos apsaugos programa (JTAAP) ir Pasaulio bankas.

PAF Mažųjų projektų programa (PAF MPP, angl. – *Global Environment Facility Small Grants Programme, GEF SGP*), sukurta kaip PAF korporacinė pasaulinė programa, yra įgyvendinama JTVP trijų PAF įgyvendinančių institucijų vardu. Jos finansinė niša PAF ir kitų tarptautinių paramos fondų tarpe – parama mažiems nevyriausybinių organizacijų (NVO) ir vietos bendruomenių praktiniams aplinkosaugos ir darnaus vystymosi projektams, įgyvendinamiems decentralizuotu ir lanksčiu būdu. PAF MPP suteikia galimybę besivystančių šalių NVO ir vietos bendruomenėms aktyviai dalyvauti sprendžiant pasaulio aplinkos apsaugos ir savo gerbūvio problemas. Programos veikla pagrįsta tikėjimu, kad pasaulio aplinkos degradavimas gali būti adekvačiai mažinamas tik atsižvelgus į bendruomenių socialinius ir ekonominius interesus. Įgyvendinant naujoviškus, kaštų atžvilgiu efektyvius ir prie vietos sąlygų ir poreikių priderintus nedidelius aplinkosaugos projektus, programa siekia šių iniciatyvų savaiminės plėtros ir tokiu būdu platesnio poveikio pasaulio aplinkai, kartu bendradarbiaujant su valstybių institucijomis, kitais tarptautiniais fondais, mokslininkais, privačiu verslu ir NVO.

Programai įgyvendinti buvo sukurtas *unikalus paramos mechanizmas*. Visi nepriklausomi programos vertinimai patvirtino išvadą, jog tokio masto ir apimties paramos ir teikiamų paslaugų kiekio neteikia

ne viena tarptautinė finansinė programa ar fondas. Programa ne tik teikia ir administruoja paramą, bet veikia ir kaip NVO ir bendruomenių gebėjimų stiprinimo ir įgalinimo, jų gyvenimo sąlygų gerinimo, politinio dialogo, įvairiapusio bendradarbiavimo, visuomenės aplinkosauginio švietimo ir papildomų išteklių pritraukimo instrumentas. Veikianti kaip pasaulinė korporatyvi programa, PAF MPP taip pat suteikia išskirtinę galimybę dalintis ir naudotis daugelio šalių patirtimi, tuo prisidedama ne tik prie aplinkos išsaugojimo, bet ir prie žmonijos darnaus vystymosi daugelyje šalių.

PAF MPP iš pradžių veikė tik 33 šalyse Afrikoje, Artimuosiuose Rytuose, Azijoje, Europoje bei Lotynų Amerikoje ir Karibuose. Pasiteisinus programos sukurtam paramos mechanizmui ir daugeliui šalių pareiškus norą dalyvauti šioje programoje, šiuo metu PAF MPP jau veikia daugiau kaip 120 šalių. Šiai dienai visame pasaulyje PAF MPP parėmė daugiau nei 12 000 projektų.

PAF MPP Lietuvoje

Pasaulio aplinkos fondo Mažųjų projektų programa Lietuvoje pradėta vykdyti 2001 metų balandžio mėnesį, šaliai atitikus PAF paramos reikalavimus ir bendromis JTVP, NVO ir LR Vyriausybės pastangomis laimėjus konkursą tarp daugelio šalių kandidačių. Programa baigia teikti paramą Lietuvai po aštuonerių metų veiklos, šaliai nebeatitikus PAF tarptautinės paramos kriterijų.

PAF MPP savo veiklos periodu Lietuvoje buvo vienintelis finansinės paramos šaltinis, remiantis nedidelius į praktinį poveikį nukreiptus aplinkosaugos projektus, kuriuos galėjo įgyvendinti NVO ir besikuriančios kaimo bendruomenės.

Tikslas ir uždaviniai

Lietuvos PAF MPP, derindamasi prie pasaulinės PAF MPP strategijos kryptių ir gairių bei prie pagrindinių šalies aplinkosaugos politikos tikslų ir esamos situacijos, iškėlė savo veiklos Lietuvoje pagrindinį ilgalaikį tikslą: *stiprinti NVO ir bendruomenių gebėjimus, saugant pasaulio aplinką ir įgyvendinant darnaus vystymosi principus vietiniame lygmenyje.*

Įgyvendinant šį tikslą, PAF MPP Lietuvoje siekė šių uždavinių sprendimo:

- ☐ pasiekti pamatuojamą teigiamą poveikį aplinkai programos tikslinėse srityse;
- ☐ suderinti aplinkosaugos prioritetus su vietinių bendruomenių poreikiais;
- ☐ pademonstruoti bendruomenės lygio aplinkosaugos būdus, kurie galėtų būti pakartoti ar išplėsti;
- ☐ plėtoti suinteresuotų šalių partnerystę, siekiant paremti NVO darnaus vystymosi iniciatyvas;
- ☐ stiprinti NVO ir bendruomenių gebėjimus;
- ☐ užtikrinti programos ir jos projektų poveikio tvarumą ir įtaką aplinkosaugos politikos formavimui.

Į praktinę gamtosauką orientuota programa siekė teigiamo apčiuopiamo efekto aplinkai ir darniam bendruomenių socialinių ar ekonominių sąlygų gerinimui. Remiamų projektų rezultatai turėjo būti kiekybinis ar kokybinis numatytų aplinkos ir socialinių rodiklių pagerėjimas arba sąlygų šiam pagerėjimui sukūrimas ateityje. Atitikimas vietos gyventojų poreikiams, jų įtraukimas ir dalyvavimas viso projektų ciklo metu buvo viena pagrindinių paramos teikimo sąlygų.

PAF MPP siekė atrasti ir propaguoti tuos vietos gyventojams priimtinius aplinkosauginius būdus, kurie nereikalaudami didelių pastovių investicijų skatintų žmonių aktyvumą ir tarnautų pavyzdžiu, parodančiu, kaip galima patiems dalyvauti gamtinių išteklių išsaugojimo ir savo gyvenimo sąlygų gerinimo veikloje. Siekiant platesnio programos poveikio, projektų vykdytojai turėjo stengtis strategiškai planuoti projektų patirties sklaidą, kad projektuose išbandytus metodus ir technologijų plėtrą bei idėjas būtų galima pritaikyti kitose vietovėse.

Tiek programos paramos mechanizmas, tiek projektų įgyvendinimas rėmėsi bendradarbiavimo tarp įvairių NVO, bendruomenių, vietos valdžios, Vyriausybės institucijų, mokslo, privataus verslo

skatinimu. Partnerystė programai ir jos paramos gavėjams buvo vertingas žinių ir patirties šaltinis, o dažnai atvejais – projektų efektyvumo, bendro finansavimo, sklaidos ir tęstinumo užtikrinimo garantas. Vystydama partnerystės ryšius su kitomis tarptautinėmis programomis, fondais, Vyriausybe ir savivaldybėmis, PAF MPP siekė paskleisti patirtį ir pritraukti papildomo finansavimo projektams, didinant jų efektyvumą ir poveikį.

Vienas pagrindinių Lietuvos PAF MPP uždavinių buvo NVO ir bendruomenių gebėjimų stiprinimas ir sąmoningumo ugdymas. Šiam siekiui įgyvendinti buvo pritaikytas visas paramos mechanizmas ir projektų atrankos kriterijai. Programa rėmėsi prielaida, kad tik stiprios NVO ir bendruomenės gali efektyviai valdyti projektus, taikyti tinkamas projektų rezultatų tęstinumą užtikrinančias priemones, įtakoti vietos darnią plėtrą ir aplinkosaugos politikos formavimą, taip užtikrinant projektų didesnę poveikį ir tvarumą. Būtent aplinkosaugos politikos tobulinimas ir programos poveikio tvarumas buvo programos „makro“ uždaviniai, kurių sėkmingas įgyvendinimas turėjo labiausiai prisidėti prie PAF MPP poveikio pasaulio aplinkai stiprinimo.

PAF MPP Šalies programos strategija, sukurta atsižvelgiant į pasaulinės programos tikslus ir sritis bei nacionalinius poreikius, apibrėžė tikslines *aplinkosaugos kryptis* ir jose planuojamus tikslus:

- ❑ *Biologinė įvairovė* – bendruomenių įtraukimas į svarbių, ypač saugomų teritorijų, buveinių ir retų ar nykstančių rūšių atkūrimą ir išsaugojimą.
- ❑ *Klimato kaita* – šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos mažinimas, skatinant energijos vartojimo efektyvumą, populiarinant atsinaujinančius energijos šaltinius, plėtojant ekologinį transportą.
- ❑ *Žemių degradavimas* – dirvožemio išteklių apsauga nuo erozijos, degradavimo bei užterštumo žemės ūkyje naudojamais chemikalais ar kitais patvariais ir pavojingais teršalais.
- ❑ *Tarptautiniai vandenys* – gruntinio ir paviršinio vandens taršos mažinimas ir prevencija, įtraukiant bendruomenes į su vandeniu susijusių problemų, keliančių grėsmę ir ekosistemoms, sprendimą.

Siekdama šių tikslų, programa Lietuvoje pasinaudojo kitų šalių patirtimi ir patobulino sukurta paramos teikimo mechanizmą, kuris svariai prisidėjo prie programos efektyvumo ir pasiekto poveikio įvairiapusiškumo šalyje.

Valdymo struktūra

PAF MPP funkcionuoja kaip pasaulinis įvairių šalių programų tinklas. Jo efektyvumas priklauso nuo gerai koordinuojamų valdymo ir administravimo veiksmų tarp šalių programų ir pačiose šalyse. Pasaulio lygmenyje programos tinklą strategiškai valdo Niujorke esanti Centrinė programos valdymo grupė (CPVG), kuri užtikrina PAF pasaulinės strategijos įgyvendinimą ir atsiskaitomybę PAF Tarybai. Pasauliniu lygiu programos finansinį valdymą atlieka Jungtinių Tautų Projektų aptarnavimo tarnyba (JTPAT), atsakinga už šalių programų sklandų finansavimą ir finansinių duomenų tvarkymą. Jungtinių Tautų vystymo programa, didžiausiame skaičiuje šalių reziduojanti JT institucija, paskirta kaip PAF MPP administravimą įgyvendinanti institucija. JTVP šalies atstovybės vykdo PAF MPP administracinės priežiūros funkcijas ir teikia techninę paramą. Šalies JTVP Įgaliotasis atstovas JTPAT vardu pasirašo projektų finansavimo sutartis, padeda plėtoti kontaktus su šalies ir tarptautinėmis institucijomis.

Kiekvienoje šalyje už programos įgyvendinimą yra atsakingas nacionalinis koordinatorius (NK). Be jo šalių biuruose paprastai dar dirba programos asistentas bei administratorius-vairuotojas. Šalių biurų pagrindinės funkcijos yra užtikrinti efektyvų strateginį programos valdymą, išorinių ryšių plėtrą, išteklių pritraukimą, žinių valdymą, stebėseną ir vertinimą. Lietuvos NK dėl pasiektų aukštų kokybinių rodiklių ir rezultatų buvo paskirtas vyriausiuoju nacionaliniu koordinatoriumi (iš viso jų buvo 8), todėl papildomai atliko regiono NK mokymus, vykdė misijas naujoms programoms pradėti kitose šalyse, teikė pagalbą CPVG, rengiant programos strateginius dokumentus.

Taikant programos decentralizuoto sprendimų priėmimo principą, Lietuvoje projektų atranką paramai skirti vykdė Nacionalinis priežiūros komitetas (NPK), kurį sudarė 7–9 nariai, atstovaujantys Aplinkos ministerijai, akademinėms institucijoms, JTVP ir daugiausia – NVO sektoriui. Unikali

NPK savybė buvo visiška sprendimų laisvė ir pilna atsakomybė, skiriant projektams finansavimą. NPK nariai taip pat dažnai teikė techninę pagalbą, atliko mokslines ekspertizes ir vertino projektus. Komiteto nariai nemažai prisidėjo populiarindami programą, veddami dialogą su AM dėl bendrojo finansavimo pritraukimo ir inicijuodami programos patirties integravimą į kuriamus aplinkosaugos teisės aktus. Savanoriškais pagrindais dirbantis komitetas neturėjo analogų visoje PAF sistemoje. Jų indėlis į programos valdymą yra neįkainojamas.

Lietuvoje, kaip ir kiekvienoje šalyje, projektų rengėjai vadovavosi tos šalies poreikiams ir situacijai pritaikyta Šalies strategija. Ji buvo rengiama konsultuojantis su įvairiomis interesų grupėmis ir patvirtintu NPK. Programos įgyvendinimas rėmėsi ir kitais šalies programiniais dokumentais, kaip antai – Bendraisiais reikalavimais projektams, Išteklių mobilizavimo strategija, Stebėsenos ir vertinimo strategija, Žinių valdymo ir komunikavimo strategija, kurie ir sudarė pagrindą programai valdyti Lietuvoje.

Tokia decentralizuota ir nepriklausoma, partnerystės principu paremta PAF MPP valdymo struktūra yra itin sveikinama NVO ir bendruomenių visame pasaulyje. Ji taip pat sulaukė daugelio tarptautinių organizacijų ir šalių vyriausybių pripažinimo.

PAF MPP finansavimas

PAF MPP per savo aštuonerių metų veiklos laikotarpį Lietuvoje parėmė 104 projektus: 97 pilnus projektus ir 7 parengiamuosius projektus, t.y. projektų parengiamąsias studijas.

Parama buvo skiriama tiek stiprioms ir patyrusioms NVO, tiek kaimo tik įsikūrusioms NVO ir kaimo bendruomenėms, įgijusioms juridinio asmens statusą, bei ekologinio ūkininkavimo kooperatyvams. Maksimali paramos suma (subsidiya) vienam projektui siekė iki 50 000 JAV dolerių. Pagal poreikį galėjo būti skiriama PAF MPP projekto parengimo parama iki 2 000 JAV dolerių situacijai ištirti, moksliskai įvertinti, techninei dokumentacijai ar verslo planui parengti.

Į PAF MPP paramą pretenduojantys projektai turėjo atitikti Šalies strategiją ir Bendruosiuose reikalavimuose nurodytus atrankos kriterijus. Per metus vidutiniškai buvo gaunama apie 50–70 projektų idėjų (konceptijų) ir parengiama 30–40 projektų pasiūlymų; iš jų patvirtinama apie 13–20 (apie 50 %). Projektų tvirtinimo laikotarpis buvo gana trumpas: nuo idėjos gavimo iki projekto patvirtinimo užtrukdavo mažiausiai apie 55–60 dienų.

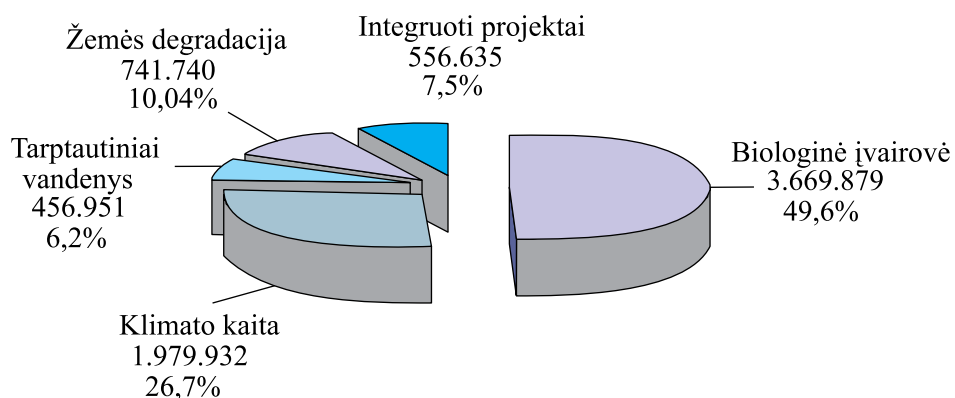
Igyvendinant projektus buvo leidžiamas lankstumas tiek koreguojant projekto veiklą planą, tiek biudžetą, atsižvelgiant į atsiradusius pokyčius. PAF MPP darbuotojai dažnai asmeniškai padėdavo spręsti projektų valdymo ar bendrojo finansavimo užtikrinimo problemas, vykdydami aktyvią projektų įgyvendinimo stebėseną ir vertinimą.

Iš viso paramą gavo 104 projektai: 7 parengiamieji projektai ir 97 iki galo įgyvendinti projektai (pilni projektai). Projektų pasiskirstymas pagal aplinkosaugos sritis (neskaitant parengiamųjų projektų): 50 biologinės įvairovės apsaugos projektų, 21 klimato kaitos mažinimo projektas, 9 vandenų apsaugos projektai, 8 žemių degradacijos mažinimo projektai ir 9 integruoti projektai, apimantys kelias aplinkosaugos sritis. Šviečiamieji ir gebėjimų vystymo projektai, ypač šalies mastu, buvo priskirti

1 LENTELĖ. Projektų skaičius ir finansavimas pagal aplinkosaugos sritis.

Sritis	Visų projektų sk.	Pilnų projektų sk.	PAF MPP parama, lt	PAF MPP parama, %	Projektų biudžetų suma, lt
Biologinė įvairovė	52	50	3 669 879	49,2	14 471 079
Klimato kaita	23	21	1 979 932	26,1	8 226 632
Tarptautiniai vandenys	10	9	456 951	6,2	1 370 803
Žemių degradacija	10	8	741 740	10,0	2 004 547
Integruoti projektai	9	9	556 635	7,5	1 080 902
Iš viso:	104	97	7 405 137	100	27 154 063

1 PAV. PAF MPP finansavimas pagal aplinkosaugos sritis.

integruotų projektų sričiai. Biologinės srities projektų buvo daugiausiai, nes tradiciškai Lietuvoje aplinkosauginio NVO sektoriaus gebėjimai buvo stipriausi gyvosios gamtos apsaugos srityje, todėl buvo didelis poreikis tokiems projektams finansuoti.

Visa PAF MPP Lietuvai suteiktos paramos suma per 8 metus – 7 405 137 Lt, o visų 104 projektų biudžetas kartu su bendruoju finansavimu siekia 27 154 063 Lt (1 lentelė). Biologinės įvairovės srities projektams buvo skirta beveik pusė PAF MPP lėšų, klimato kaitos srities projektams – daugiau nei ketvirtadalis paramos lėšų, o likusioms sritims – atitinkamai po 6,2 %, 10,04% ir 7,5 % lėšų (1 pav.). Vidutinis projektui tekusios PAF MPP paramos dydis – 71 194 Lt, o vidutinis projekto biudžetas kartu su bendruoju finansavimu – 261 097 Lt.

Paramos skirstymo efektyvumas siekė 100 %, t. y., visa Lietuvai kasmet skiriama parama buvo visiškai ir be vėlavimų įsisavinta, tačiau 4 projektams finansavimas (daugiausia – neatlikti galutiniai

lėšų pavidimai) buvo nutrauktas dėl esminių projektų valdymo problemų, rezultatų nepasiekimo ar nepateisinamo ataskaitų ir veiklų vėlavimo. Nepanaudotos lėšos buvo perskirstytos kitiems projektams. Visi kiti projektai įsisavino visas skirtas paramos lėšas. Esant efektyviam paramos lėšų įsisavinimui, Lietuvai trejus metus buvo paskirtos papildomos paramos sumos, perskirstant lėšas iš kitų šalių. Reikėtų pastebėti, kad nemažai projektų biudžetų nukentėjo dėl dolerio kurso kritimo (paramos valiuta – JAV doleriai), todėl daliai paramos gavėjų reikėjo ieškoti papildomų lėšų projektų tikslams pilnai įgyvendinti arba atsisakyti kai kurių veiklų.

Bendrasis finansavimas

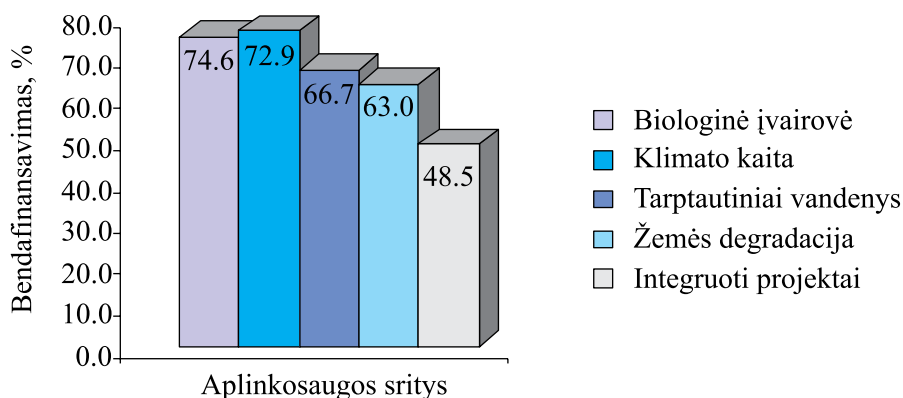
PAF MPP projektams remti buvo būtina pritraukti papildomų išteklių, nes Pasaulio aplinkos fondas finansuoja tik tas projektų išlaidas, kurios yra susijusios su pasaulinės aplinkos apsaugos veiksmis ir rezultatais. Bendru sutarimu Mažųjų projektų programos projektuose šios išlaidos sudaro 50 % projekto vertės, o kitą projektų dalį, priimta manyti, sudaro išlaidos, susijusios su šalies vidaus socialinių ar ekonominių problemų sprendimu, pavyzdžiui, infrastruktūros plėtra, skurdo mažinimu, socialinės aplinkos gerinimu, bendruomenių vystymu, kaimo plėtra. PAF MPP projektuose bendrasis finansavimas turėjo padengti tuos projektų įgyvendinimo kaštus, kurie patiriami tik papildant aplinkosaugos veiksmų ar būdų įgyvendinimą, tačiau didina vietos veikėjų ir bendruomenių dalyvavimo aplinkosaugos veikloje motyvaciją ir užtikrina projektų tęstinumą ateityje. Todėl, kaip įprasta PAF sistemoje, kitą 50 % projekto vertės paprastai bendrai finansuoja šalis – paramos gavėja ir/ar organizacija – paramos gavėja. Tokia nuostata daugelyje šalių, kur yra pakankamai kitų finansavimo šaltinių, leidžia suformuoti stiprius partnerystės ryšius ir didesnę teikiamą techninę ir finansinę paramą bendruomenėms ir NVO. Labai vertinamas vietos savivaldybių ir bendruomenių bendrojo finansavimo (tame tarpe ir indėlio natūra) pritraukimas, nes tai sustiprina projektų rezultatų nuosavybės jausmą ir padidina jų tvarumo galimybes.

Pagal PAF MPP bendruosius reikalavimus bendrąjį finansavimą galėjo sudaryti 25 % piniginių įnašų ir 25 % - indėlis natūra. Kiekvienam projektui šis kriterijus buvo taikomas lanksčiai, atsižvelgiant į bendrojo finansavimo galimybes, NVO gebėjimus, projekto svarbą ir inovacijas.

Per visą PAF MPP veiklos laikotarpį Lietuvoje vidutinis projektų bendrasis finansavimas siekė net 72,7 %. Bendrąjį finansavimą sudarė organizacijų ir jų partnerių indėliai natūra (14,1 %) bei kitos piniginės lėšos (59,3 %). Indėlis natūra buvo apskaitomas ir registruojamas pagal tuo metu esančias rinkos kainas, objektų ir įrenginių likutinę vertę, esamas nuomos kainas ir darbo jėgos bei paslaugų įkainius. Papildomų lėšų projektams stengėsi pritraukti tiek programos šalies biuras, tiek projektų vykdytojai ir jų partneriai.

Daugiausia bendrojo finansavimo buvo skirta klimato kaitos projektams įgyvendinti (72,9 %, 2 pav.). Kadangi šie projektai itin svarbūs vietos socialinėms ir ekonominėms problemoms spręsti, jie buvo labiau patrauklūs vietos valdžios institucijoms, nusprendusioms skirti lėšų projektams bendrai finansuoti. Biologinės įvairovės projektai taip pat pritraukė daug bendrojo finansavimo lėšų dėl glaudaus projektų vykdytojų, regioninių parkų, Aplinkos ministerijos ir kitų projektų partnerių bendradarbiavimo. Šios srities bendrojo finansavimo lėšos daugelyje projektų buvo Europos Sąjungos struktūrinių fondų ir kitų programų finansavimas. Mažiausiai bendrojo finansavimo lėšų pritraukė integruoti projektai, nes tai daugiausia buvo tiksliniai PAF MPP aplinkosauginio švietimo, mokymų ir NVO gebėjimų stiprinimo projektai, kuriems įgyvendinti buvo reikalaujama mažesnė bendrojo finansavimo dalis.

2 PAV. Bendrasis finansavimas pagal aplinkosaugos sritis.

Daugeliu atvejų projektai buvo bendrai finansuojami lygiagrečiai, kuomet kiti finansuotojai paremdavo projektą, pervesdami lėšas tiesiogiai į projekto vykdytojo sąskaitą.

Pagrindiniai bendrojo finansavimo šaltiniai, vardijant iš eilės pagal skirtą bendrojo finansavimo dydį, kartu įskaitant ir indėlį natūra, buvo šie (2 lentelė): pareiškėjų lėšos (dažnu atveju – tai iš kitų finansuotojų pritrauktos lėšos ir indėlis natūra), Europos Sąjungos fondai ir programos bei tarptautiniai donorai, Vyriausybės ir valstybės institucijų biudžetų lėšos, savivaldybių biudžeto lėšos ir privataus sektoriaus indėlis.

Iš viso Lietuvoje skirtą bendrojo finansavimo PAF MPP projektams suma yra viena didžiausių tarp kitų šią programą įgyvendinančių šalių. Tačiau norint tai pasiekti reikėjo įdėti daug pastangų tiek projektų rengėjams, tiek PAF MPP darbuotojams. PAF MPP biuras padėjo savo projektams pritraukti papildomų lėšų, pasirašydamas bendradarbiavimo (lygiagretaus finansavimo) sutartis su Britų taryba (2002 m.), Baltijos Amerikos partnerystės programa (2003 m.), Pasaulio banko Smulkiųjų projektų

2 LENTELĖ. Pagrindiniai PAF MPP projektų bendrojo finansavimo šaltiniai.

Finansavimo šaltinis	Dalis, %
PAF MPP	27,30
Pareiškėjų lėšos ir indėlis natūra	26,87
ES fondai, tarptautiniai fondai ir programos	22,69
Vyriausybės ir valstybės institucijos	15,76
Savivaldybės	3,99
Privatus sektorius	3,39

programa (2003–2005 m.), *Heifer International* fondo atstovybė Lietuvoje “Baltijos paramos fondas” (2006 m.), Didžiosios Britanijos ambasada (2006 m.).

Aktyviai skelbiant informaciją apie potencialius projektus ir jų naudą, lygiagretaus bendrojo fi-

nansavimo taip pat pritraukta iš JTVP, UNESCO šalies biuro, Jungtinės Karalystės Kaimo partnerystės programos, Šiaurės Ministrų Tarybos, EK delegacijos Lietuvoje, REC Lietuva biuro, Norvegijos ambasadų, VSTT, daugiau nei 30 savivaldybių, verslo ir daugelio kitų partnerių. PAF MPP nacionalinis koordinatorius vedė dialogą su Seimo Kaimo reikalų komitetu, Vidaus reikalų ministerija ir Žemės ūkio ministerija – tokiu būdu programa prisidėjo sukuriant naują valstybės paramos programą kaimo bendruomenėms remti bei skatinant *Leader* programos ir PAF MPP projektų finansinį bendradarbiavimą.

Po ilgų derybų 2006 m. buvo pasirašytos PAF MPP (programos lygmeniu) kaštų pasidalijimo ir bendrojo finansavimo sutartys su Aplinkos ministerija ir Žemės ūkio ministerija, pagal kurias ministerijos tiesiogiai skyrė Mažųjų projektų programai įgyvendinti atitinkamai po 500 000 Lt ir 250 000 Lt. Bendrojo finansavimo sutartis su Žemės ūkio ministerija buvo pratęsta 2007 m., papildomai skiriant programai 391 500 Lt. Šis finansavimas padengė ir PAF MPP paslaugų, skirtų bendrojo finansavimo lėšoms administruoti ir projektams prižiūrėti, kaštus. Tokiu būdu ministerijos užsitikrino savo paramos matomumą ir efektyvumą bei prisidėjo prie vietos darnaus vystymo iniciatyvų rėmimo. Daugeliui NVO tai buvo itin reikšminga parama, nes tai atpalaidavo juos nuo kitų papildomo finansavimo šaltinių paieškos.

Ši ministerijų parama programai, užtikrinusi visapusią PAF MPP projektų finansavimą (padengusi kitą 50 % reikalingo finansavimo lėšų dalį), labai padidino potencialių paraiškų kiekį ir konkurenciją, dėl kurios pagerėjo projektų kokybiniai rodikliai ir ypač – inovacijos. Tai dar kartą patvirtino faktą, jog NVO sektorius patiria didelių išbandymų, pritraukdamas papildomų lėšų, ypač aplinkosaugos srityje. Programa įrodė, jog esant užtikrintam visuomeninių projektų finansavimui, NVO sektorius būtų pajėgus ne tik efektyviai įsisavinti lėšas, bet ir reikšmingai prisidėti savo kompetencija ir pajėgumais prie opių aplinkosaugos ir darnaus vystymosi problemų sprendimo.

Paramos mechanizmo pridėtinė vertė

P a r a m o s m e c h a n i z m o p r i d ė t i n ė v e r t ė

Paramos principai

PAF MPP pasaulyje žinoma kaip programa, turinti *decentralizuotą*, į šalies ir NVO poreikius nukreiptą skaidrų, lankstų ir dalyvius mokantį bei bendradarbiauti suburiantį mechanizmą, kurio patrauklumą vis labiau prisitaiko kitos tarptautinės programos. Kiekvienoje šalyje programa gali sukurti savitus valdymo dokumentus ir mechanizmus, atitinkančius tiek pasaulinius PAF MPP tikslus, tiek nacionalinius prioritetus. Projektų atrankos ir valdymo procedūra yra pritaikyta kiekvienos šalies situacijai ir potencialių pareiškėjų poreikiams, pavyzdžiui, besivystančiose šalyse, kur yra mažas raštingumas, pareiškėjai gali vietoje projektų pasiūlymų teikti video pasiūlymus, pasinaudoję projektų rengimo parama.

Lietuvoje programa taikė *lanksčias ir demokratiškas* projektų teikimo ir atrankos procedūras. Pirmiausia NVO galėjo pateikti trumpą projekto idėjos aprašymą (konceptiją) ir pasikonsultuoti, ar ji atitinka Šalies strategiją. Projektų koncepcijos ir pasiūlymai galėjo būti teikiami nuolat. Projektų svarstymo posėdyje pareiškėjas galėdavo dalyvauti ir apginti savo poziciją ar pateikti papildomus paaiškinimus. Atrankos posėdyje Nacionaliniam priežiūros komitetui nustačius paraiškos trūkumus, pareiškėjui buvo suteikiama galimybė paraišką pakoreguoti iki nurodytos datos, arba, jei prireikdavo žymesnių pataisymų, projekto paraiška būdavo pakartotinai svarstoma kitame projektų atrankos posėdyje.

PAF MPP, nepaisant mechanizmo lankstumo ir demokratiškumo, kėlė aukštus reikalavimus *projektų kokybei, jų daromam poveikiui ir projekto ilgalaikiškumui*. Viena priežasčių, kodėl programa skyrė didelį dėmesį projektų atitikimui Šalies strategijai ir praktinių rezultatų siekimui, buvo ta, jog pasaulinė PAF Mažųjų projektų programa pati yra PAF projektas, kurio finansavimas priklauso nuo pasiektų rezultatų. Remiantis kasmetinėmis ataskaitomis, PAF Taryba priima sprendimą dėl programos fondo papildymo kitiems metams, o šaliai nepasiekus suplanuotų rodiklių, galėjo būti mažinamas tai šaliai skiriamas finansavimas.

Siekiant programos efektyvumo ir didesnių PAF lėšų pritraukimo Lietuvai, programos šalies biuras pagrindinį dėmesį skyrė potencialių ir esamų pareiškėjų gebėjimams stiprinti, žinių valdymui gerinti ir reikalingai techninei pagalbai teikti. Taigi paramos valdymas rėmėsi keturiais pagrindiniais *principais*:

1. Aktyvia ir betarpiška pagalba paramos gavėjams;
2. Bendradarbiavimo tarp paramos gavėjų ir įvairių interesų grupių skatinimu;
3. Žinių ir patirties valdymu ir sklaida;
4. Poveikio stebėjimu ir vertinimu.

Labiausiai vertinama šio paramos mechanizmo savybė – *techninės pagalbos formų įvairovė*, pritaikyta kiekvieno pareiškėjo poreikiams. Kadangi daugelis projektų teikėjų buvo silpnos rajonų lygmens NVO ar patirties projektų rengime neturinčios kaimo bendruomenės, jas pirmiausia reikėjo išmokyti tinkamai formuluoti projektus ir rengti projektų paraiškas. Kitas programos tikslas – vietos gyventojų įtraukimas, tpdėl daug patarimų ir mokymų buvo skirta padėti spręsti bendras socialines bendruomenių aktyvinimo ir vystymo problemas. Pagrindiniai techninės pagalbos teikimo būdai buvo šie:

- ☐ informaciniai seminarai apie projektų idėjų kūrimą ir jų atitikimą Šalies strategijai;
- ☐ intensyvūs dviejų dienų kursai projektų rengimo, įgyvendinimo ir bendruomenių įtraukimo klausimais;
- ☐ specialūs leidiniai, video filmai ir mokymų medžiaga;
- ☐ aktyvus asmeninis pareiškėjų konsultavimas rengiant projektus ir jų dokumentus;
- ☐ mokymai pareiškėjams, vietos bendruomenėms ir partneriams projektų valdymo klausimais;
- ☐ tarpininkavimas sprendžiant projektų valdymo ir bendrojo finansavimo problemas projektų įgyvendinimo metu;
- ☐ projektų eigos stebėsena ir valdymo pagalba lankant kiekvieno projekto vietovę 2–3 kartus.

Plačiau techninės paramos būdai ir jų įgyvendinimas aprašytas kitame poskyryje.

Bendradarbiavimo skatinimas tarp paramos gavėjų ir įvairių interesų grupių yra savita PAF MPP paramos mechanizmo funkcija, skatinanti partnerystės ryšius, tiek valdant programą ir įgyvendinant projektus. Įvairiapusė savanoriška NPK, sudaryto įvairių sektorių atstovų partnerystės pagrindu, veikla buvo kartinė programa valdant. Programos strateginis bendradarbiavimas su Vyriausybe, Pasaulio banku bei kitomis tarptautinėmis programomis buvo itin reikšmingas, pritraukiant papildomo finansavimo ir integruojant programos patirtį į kuriamus projektus ir teisės aktus.

PAF MPP biuras *tarnavo kaip tarpininkas*, sujungiantis mokslo, valdžios ir NVO sektorius bendriems aplinkosaugos tikslams įgyvendinti. PAF MPP pirmoji Lietuvoje subūrė bendruomenes ir NVO į savitarpio pagalbos ir konsultavimo tinklą, kuris daugeliui nepatyrusių bendruomenių padėjo apsispręsti dalyvauti programoje, pasikeisti patirtimi ir negi pradėti bendras socialines ir ekonomines veiklas. Ši biuro funkcija buvo labai vertinama paramos gavėjų. Toks bendradarbiavimas padėjo pritraukti pagalbos ir techninės paramos projektus vykdančioms NVO, užtikrino žinių sklaidą ir daugeliu atveju įtakoją projektų rezultatų tvarumą.

Siekiant platesnio poveikio, *žinių ir patirties valdymas* buvo taip pat svarbus programos veiklos principas. Jis ypač svarbus užtikrinant programos lankstumą ir prisitaikymą prie besikeičiančių sąlygų. Žinių valdymas buvo įgyvendinamas įvairiuose lygmenyse. Programos mastu buvo kaupiama, sisteminama ir viešinama informacija apie projektuose naudotas technologijas, metodus ir inovacijas. Tam buvo rengiami leidiniai, filmai, įvairi medžiaga bei organizuojami nacionaliniai renginiai. Žinių sklaida buvo naudinga keičiantis patirtimi ir „*know-how*“, naujų projektų atsiradimui ir projektų valdymo gerinimui.

Atliekami šalies programos *vertinimai* taip pat tarnavo patirties sklaidai ir valdymo tobulinimui. Lietuvoje programa po ketverių metų veiklos atliko vidurio pasiekimų vertinimą ir patirties apžvalgą, o programai baigiantis vykdė galutinę analitinę apžvalgą. Tai pirmoji tokia iniciatyva pasaulio mastu PAF MPP šalių programų tarpe. Taip pat yra leidžiami teminiai įvairių šalių patirtį apžvelgiantys leidiniai, vykdomi pasaulinio lygmens programos vertinimai – iš viso buvo atlikti 4 nepriklausomi vertinimai.

Programos efektyvumą stiprino projektų eigos *stebėsena ir rezultatų apskaita*, kurios tikslas – pateikti NVO, partneriams ir kitoms suinteresuotoms šalims informaciją apie vykstančių projektų būklę bei pasiekimus ir koreguoti programos darbą, strategiškai atsižvelgiant į kylančius poreikius. Projektų vertinimą atlikdavo programos nacionalinis koordinatorius, nepriklausomi ekspertai, NPK nariai. Ši stebėsenos ir vertinimo sistema programos kontekste visų pirma buvo traktuojama kaip dalyvaujamasis procesas, kuriame mokėsi ir bendradarbiavo paramos gavėjai, NVO ir projektų partneriai. Toks dalyvavimas taip pat sustiprindavo bendruomenes ir partnerystes bei prisidėdavo prie projektų rezultatų kokybės ir tvarumo.

Jungtinis pasaulinis 2007 m. PAF MPP vertinimas, ištyręs kitų panašių pasaulyje veikiančių NVO paramos fondų vadybą, konstatavo, kad ši programa yra kaštų atžvilgiu efektyvus instrumentas, į pasaulio aplinkos apsaugą įtraukiantis vietos bendruomenes ir prisidedantis prie jų poreikių patenkinimo. Programos NPK nariai 2003 m. dvimečiame programos vertinime ir NVO atstovai 2006 m. apklausoje teigė, jog nė viena kita Lietuvoje veikianti NVO remianti programa ar fondas nėra taip gerai *struktūrizuota ir orientuota į rezultatus*.

PAF MPP kaip NVO stiprinimo įrankis

PAF MPP yra aplinkosaugos programa, kuria siekiama subalansuotos gyvensenos, skurdo mažinimo, pilietinės bendruomenės ir NVO stiprinimo, sąmoningumo lygio ir pajėgumų PAF MPP aplinkosaugos srityse didinimo. NVO ir bendruomenių gebėjimų ugdymas ir įgalinimo spręsti aplinkosaugos klausimus didinimas atsispindėjo programos tikslė, kur buvo numatyta „stiprinti nevyriausybinių organizacijų ir bendruomenių veiklą, siekiančią išsaugoti aplinką [...]“ ir projektų atrankos kriterijuose. PAF MPP yra viena iš nedaugelio tarptautinių programų ne vien tik administruojanti finansinę paramą NVO, bet ir

PLATELIAI

Mums svarbu tai, kad įgyta daugiau patirties įvairiose srityse: rengiant projektus, ieškant partnerių bei bendrojo finansavimo, planuojant veiklas, ugdant kolektyvinio darbo įgūdžius, bendraujant su mokslininkais bei valstybinėmis institucijomis. Dabar rengdami kitus projektus jaučiamės žymiai drąsiau.

skirianti didelį dėmesį NVO ir bendruomenių sektoriui vystyti ir gebėjimams stiprinti aplinkos apsaugos srityje. Bendruomenių ir NVO įgalinimas, jų gebėjimų ugdymas priklauso socialinio poveikio sričiai, tačiau, atsižvelgiant į programos prioritetą, poveikis šiai sričiai nagrinėjamas atskirai.

Šis prioritetas buvo įgyvendinamas dvejopai: vertikaliai – skatinant visus projektus įgyvendinti aplinkosauginių žinių sklaidą ir gebėjimų ugdymo priemones, bei horizontaliai – finansuojant iš programos administracinių lėšų bei specialiai tam skirtų projektų lėšų aplinkosauginio švietimo, projektų rengimo, NVO ir bendruomenių institucinio vystymo mokymus ir leidinius. Abiem būdais buvo siekiama supažindinti NVO ir bendruomenes su PAF MPP tikslinių aplinkosaugos sričių problematika, paskleisti projektų patirtį ir padėti parengti geros kokybės projektus.

PAF MPP stiprino NVO ir bendruomenių organizacijas *aktyviai konsultuodama pareiškėjus* ir teikdama įvairiausių *techninę pagalbą* bei taikydama jų poreikius atitinkančias lanksčias paraiškų teikimo ir atrankos procedūras. Norintysis dalyvauti programoje pirmiausia galėjo atsiųsti būsimo projekto koncepciją, kurioje trumpai išdėstydavo projekto idėją ir esamas sąlygas. Jei projekto koncepcija nors kiek atitiko programos strateginius tikslus, programos darbuotojai vykdavo į vietą konsultuoti pareiškėjų ir įvertinti projekto realumą ir esamas sąlygas. Gavę projekto pasiūlymo pirminį variantą, darbuotojai padėdavo parengti galutinį projekto pasiūlymo variantą, jei projekto teikėjas neturėjo pakankamų gebėjimų. NPK nariai taip pat suteikdavo projektų rengėjams nemokamą

konsultaciją savo kompetencijos srityse. Esant poreikiui ir pagrindimui, sudėtingiems projektams parengti buvo teikiamos projektų rengimo subsidijos iki 5 000 Lt – šia galimybe pasinaudojo 7 projektai. Taikant lanksčią paraiškų teikimo procedūrą, buvo taupomas NVO ir bendruomenių laikas, nes nereikėjo eikvoti žmoniškųjų išteklių programos reikalavimų neatitinkantiems projektų pasiūlymams rengti.

Dažnai PAF MPP darbuotojai techninę pagalbą projektų vykdytojams teikdavo ir projekto įgyvendinimo metu, ieškodami ekspertų, specialistų, rangovų ar kilus finansinėms problemoms. Ši *betarpiška ir asmeninė pagalba* buvo labiausiai vertinama bendruomenių, turėjusių mažiau patirties ir žinių apie projektų rengimą ir valdymą. Tai buvo pažymėta daugelio projektų vertinimo ataskaitose, tarpinio bei galutinio programos vertinimo klausimynų atsakymuose. Neabejotina, jog „auklės“ tipo projektų paramos mechanizmas pareikalavo iš PAF MPP darbuotojų ypač daug energijos ir pasišven-timo, skiriant apie 40 % programos valdymo laiko paramos gavėjams konsultuoti ir techninei pagalbai teikti. Tačiau tai, kad pasaulinės programos finansavimas priklausė nuo šalių programų rezultatyvumo, didino programos darbuotojų motyvaciją gerinti projektų kokybę ir lėšų įsisavinimą.

Bendruosiuose programos reikalavimuose nebuvo numatyta, jog projektams, kuriuos teikiančios organizacijos turi projektų įgyvendinimo patirties, būtų skiriamas prioritetas, todėl paraiškas finansinei paramai iš programos *lėšų gauti galėjo teikti net ir tos organizacijos, kurios buvo ką tik įsisteigusios ir dar nebuvo vykdžiusios nė vieno projekto*. Be to, tam tikrais atvejais pareiškėjai, kurių projektų pasiūlymai buvo teikiami NPK svarstyti dėl finansinės paramos skyrimo, buvo kviečiami į posėdžius ir galėjo apginti savo projektą žodžiu, jei to pageidavo. Tokia paraiškų atrankos procedūra suteikė galimybę gauti finansavimą ir toms organizacijoms, kurios dar neturėjo pakankamai gebėjimų, tačiau demonstravo tinkamą pasirengimą ir motyvaciją įgyvendinti projektą. Šis nebiurokratiškas požiūris kartu su teikiama intensyvia technine pagalba padėjo kaimo bendruomenėms ir silpnesnėms NVO patikėti savo jėgomis ir pasiryžti įgyvendinti gana sudėtingus ir finansiškai stambius projektus.

Nebiurokratiškas požiūris kartu su teikiama intensyvia technine pagalba padėjo kaimo bendruomenėms ir silpnesnėms NVO patikėti savo jėgomis ir pasiryžti įgyvendinti gana sudėtingus ir finansiškai stambius projektus.

PAF MPP skatino bendruomenių vystymąsi jau vien dėl to, kad suteikė galimybę gauti finansavimą į *praktinę veiklą orientuotiems* projektams, siekiantiems gerinti vietos žmonių gyvenimo sąlygas ir aplinkos būklę. Tuo metu, kai ėmė kurtis bendruomenių organizacijos, tokia parama buvo labai pageidaujama. Siekdamas realizuoti savo tikslus, kaimo bendruomenės buvo priverstos įsiregistruoti kaip juridiniai vienetai, nes tik tokiu būdu galėjo kreiptis PAF MPP paramos. Tai iš dalies paskatino bendruomenių judėjimo formalizavimą Lietuvoje.

Kita vertus, didesnioji dalis projektų, įgyvendinamų tiesiogiai miesto NVO, pagal programos reikalavimus turėjo į projektų veiklas įtraukti kaimo bendruomenes ir veikti jų bei aplinkos naudai. Nemažai nacionalinio ar rajonų lygmens NVO dar projekto planavimo stadijoje užmegzdavo glaudžius ryšius su tikslinės projekto vietovės žmonėmis ir vėliau, projekto įgyvendinimo metu, kartu dirbdavo, rengdavo mokymus, organizuodavo veiklas, taip ne tik skatindami vietos bendruomenę imtis veiklos, bet ir perteikdami savo patirtį ir žinias. Toks NVO ir kaimo bendruomenių bendradarbiavimo skatinimas buvo naudingas ir miestų NVO – jos įgavo naujų įgūdžių dirbti su kaimo žmonėmis ir spręsti konkrečiai vietovei aktualias problemas.

KALTINĖNAI

Manome, jog pradėjus įgyvendinti projektą, net 90 % suaktyvėjo vietos bendruomenės veikla. Nors projektą įgyvendinusi organizacija buvo ne vietos bendruomenė, o nacionalinio lygmens NVO, bet aktyviai bendraujant ir vietos ūkininkus įtraukiant į projekto veiklas, projekto tikslinėje vietovėje susibūrė aktyvių ūkininkų branduolys. Šie ūkininkai ėmėsi iniciatyvos išjudinti formaliai veikiančios bendruomenės veiklą, spręsti kaltinėniškiams aktualias infrastruktūros ir kitas problemas, skatinti bendruomenės narius aktyviau dalyvauti, svarstant ir priimant vietos bendruomenės sprendimus.

Visgi didžiausias NVO ir bendruomenių gebėjimų vystymasis vyko įgyvendinant pačius projektus: sprendžiant kasdienes projektų veiklų organizavimo, finansų tvarkymo, bendrojo finansavimo užtikrinimo, sudėtingų partnerystių valdymo, įrengimų ir technologijų panaudojimo, vietos gyventojų įtraukimo ir aktyvinimo, strateginės žinių sklaidos, mokymų organizavimo, patirties sklaidos ir projektų vertinimo problemas. „Mokymosi *darant*“ taktika geriausiai veikia tuomet, kai dirbama motyvuotai ir galvojant apie ateities planus. Būtent šiam gebėjimų vystymo „metodui“ PAF MPP skyrė didžiausią dėmesį, nes vadovavosi požiūriu, kad tik per praktinį darbą, matant darbo rezultatus, dirbant su partneriais ir vietos gyventojais, galima įgyti daugiausia patirties ir efektyviai sustiprinti savo organizaciją.

Visų keturių nepriklausomų vertinimų metu buvo prieita išvados, kad PAF MPP kaip NVO ir bendruomenės finansuojanti aplinkosauginė programa yra unikali pasaulyje pagal teikiamų paslaugų kiekį ir jų kokybę bei kitas atliekamas funkcijas. Nepaisant visų programos valdymo metu kilusių sunkumų, aprašytų skyriuje „PAF MPP patirtis ir pamokos“, šio paramos mechanizmo pridėtinė vertė yra itin didelė. Toks finansinės programos valdymas ir paramos skirstymo metodas užtikrina ne tik projektų kokybę, tvarumą ir glaudų atitikimą keliamiems principams ir programiniams uždaviniams, bet ir stiprina NVO gebėjimus, jų tarpusavio bendradarbiavimą, užtikrina idėjų sklaidą ir platesnį finansuotojo tikslų įgyvendinimą, kartu reikšmingai prisidedant prie visuomenės pokyčių ir demokratijos vystymo šalyje.

Programos poveikis

P r o g r a m o s p o v e i k i s

Pagrindinis PAF MPP poveikis, kurio buvo tikėtasi rengiant programos strategiją – sustiprėję NVO ir bendruomenių pajėgumai bei įtaka gerinant biologinės įvairovės, vandens, oro ir žemės kokybę, demonstruojant vietos lygmens būdus ir technologijas, kurios kartu padeda vietos gyventojams imtis iniciatyvų ir atsakomybės už savo ekonominių ir socialinių sąlygų gerinimą.

Vertinant programos poveikį ilgalaikės perspektyvos atžvilgiu, dar anksti būtų teigti, kad jos poveikis yra ilgalaikis, ypač aplinkos būklei. Norint įvertinti aplinkosauginių rodiklių kitimą, būtina atlikti nuolatinį jų stebėjimą ir įvertinti pokytį praėjus bent keleriems metams po programos pabaigos. Todėl šioje poveikio apžvalgoje daugiau yra nagrinėjama esama projektų poveikio (pasiekimų) situacija, remiantis antrinių šaltinių duomenimis bei projektų vadovų ir projektų partnerių nuomone ir vertinimais.

Įgyvendinant programą, jos finansuotų projektų poveikiui ir rezultatams vertinti buvo skiriamas didelis dėmesys. Kiekvienas projekto vykdytojas, ruošdamas paraišką, turėjo parengti loginės matricos lentelę, kurioje nusimatė būdingiausių planuojamo poveikio ir rezultatų rodiklių dydžius. Projekto metu vykdytojai turėjo stebėti numatytų vertinimo rodiklių kitimą ir projekto pabaigoje pateikti nepriklausomo vertintojo ataskaitą bei poveikio vertinimo lentelę, kurią pildydavo kartu su partneriais ir mokslininkais. Programos pasiekti rezultatai ir poveikis buvo kasmet sumuojamas ir registruojamas vidinėje pasaulinėje duomenų bazėje bei rengiant ataskaitas CPVG. Todėl antrinių šaltinių (projektų ataskaitų, vertinimo ataskaitų ir duomenų bazių) duomenys yra gausūs ir pakankamai patikimi.

Šalia numatytų programos *uždavinių* įgyvendinimo – poveikio aplinkai, bendruomenių poreikių tenkinimo, demonstracinio efekto, partnerysčių skatinimo, gebėjimų stiprinimo ir visuomenės švietimo, projektų tvarumo ir įtakos aplinkosaugos politikai – projektų rengėjai ir vykdytojai turėjo atsižvelgti ir atitikti projektų atrankos kriterijus:

- ❑ projektai turėjo būti *daugiafunkciniai*, t. y., jų veikla turėjo būti įvairiapusė ir daugiataksišė, siekianti PAF MPP uždavinių įgyvendinimo;
- ❑ projektai turėjo būti *novatoriški* ir taikyti naujus aplinkos apsaugos metodus, o ypač socialines inovacijas, siekiant projektų patrauklumo būti pakartotais ar išplėtotais kitų suinteresuotų grupių;
- ❑ projektai turėjo būti *integruoti*, norint sukurti ar panaudoti sąveikas tarp skirtingų sektorių ir juos suderinti taip, kad nauda vienam jų neskatintų kito sektoriaus degradavimo.

Iš uždavinių ir kriterijų gausos galima spręsti, kad PAF MPP projektai buvo itin kompleksiški ir kėlė aukštus reikalavimus projektų poveikiui ir tvarumui. Neabejotina, jog tokių sudėtingų projektų įgyvendinimui didelės reikšmės turėjo projektų vykdytojų gebėjimai ir jiems teikiama PAF MPP techninė pagalba. Todėl apžvelgiant programos poveikį reikėtų analizuoti ne tik atskirų projektų rezultatus, bet ir bendrąją programos poveikį, kurio pobūdį ir dydį įtakojo programos paramos mechanizmas, projektų kritinė masė ir savaiminis daugybinis projektų efektas.

Šiame skyriuje apžvelgiamas programos poveikis nagrinėjamas pagal poveikį aplinkos būklei, poveikį vietos gyventojų socialinėms ir ekonominėms sąlygoms bei poveikį bendruomenių ir NVO gebėjimų stiprinimui ir aplinkosauginiam visuomenės švietimui. Kiekvieno poskyrio pabaigoje pateikiamas apibendrinimas.

Poveikis aplinkai

Visi PAF MPP projektai buvo skatinami būti daugiafunkciniais, tačiau ypatingas dėmesys buvo skiriamas aplinkos kokybei ir aplinkos apsaugos sąlygoms gerinti. Nagrinėjant projektų poveikį aplinkai, remiantis projektų vykdytomis veiklomis, visus 97 pilnus projektus (neskaitant parengiamųjų projektų) galima suskirstyti į 4 intervencijos tipus:

1. Aplinkos būklės gerinimas;
2. Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija);
3. Taikomieji tyrimai;
4. Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas.

Vieno projekto metu dažnai buvo įgyvendinama keletas veiklos krypčių, todėl pateiktose projektų tipų lentelėse kiekvienam intervencijos tipui ar veiklos krypčiai priskirtinas projektų skaičius nurodo, keliuose projektuose konkretus intervencijos tipas ar veiklos kryptis buvo įgyvendinta, ir atspindi projektų daugiafunkciškumo ir integralumo laipsnį.

Intervencijos tipas – aplinkos būklės gerinimas – suprantamas kaip konkrečių aplinkos rodiklių pagerinimas (rūšių skaičius, buveinių plotas, CO₂ kiekis, sustabdyto žemių degradavimo plotas ar apsaugoto vandens telkinio plotas). Tuo tarpu sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija) – tai darnių socialinių–ekonominių veiklų, teisinio teritorijų apsaugos reglamentavimo ar aplinkosauginio švietimo veiklų padariniai, kurie teigiamai įtakojo ar artimoje ateityje įtakos tam tikros teritorijos aplinkos būklę ar konkrečios aplinkosaugos problemos sprendimą. Tais atvejais, kai projekto veiklos išdavoje sunku įvertinti konkrečių aplinkos rodiklių kitimą, toji veikla priskiriama prie intervencijos tipo „sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas“, pavyzdžiui, dviračių transporto populiarinimo veikla.

Nagrinėjant poveikį aplinkai, bus atskirai apžvelgti kiekvienos aplinkosauginės srities projektų portfeliai, pateikiant trumpą projektų esamo poveikio aprašymą pagal atskirus intervencijos tipus ir jų veiklų kryptis.

Biologinės įvairovės sritis

Remiantis programos reikalavimais, šios srities finansuojami projektai turėjo skatinti ekosistemų (įskaitant agrarinių) biologinės įvairovės apsaugą, subalansuotą jų išteklių naudojimą ir valdymą, saugoti retas rūšis ir ekosistemas jų natūralioje vietoje „*in situ*“ (išimčių galėjo būti taikoma genetinės

įvairovės apsaugai ir agrarinės bioįvairovės projektams). Pirmenybė buvo suteikiama pelkių, natūralių pievų ir svarbių miško ekosistemų biologinės įvairovės apsaugai. Nuo 2006 m. šioje srityje PAF MPP Lietuvoje nustatė šiuos uždavinius:

1. Integruoti vietos gyventojų poreikius į biologinės įvairovės apsaugą saugomose teritorijose, *Natura 2000* tinklo teritorijose, ypač saugotinosiose buveinėse ir kitose vietovėse, atitinkančiose ratifikuotas biologinės įvairovės apsaugos tarptautines konvencijas.
2. Plėtoti nykstančias vietines žemės ūkio veisles, pritraukiant ES fondus ir valstybės išmokas vietos gyventojų verslumui, bendruomeniškumui ir kartu saugotinų buveinių priežiūrai skatinti.

3 LENTELĖ. Biologinės srities projektų tipai.

Nr.	Intervencijos tipas	Proj. sk.	Veiklos kryptis	Proj.sk.	% visų BIO*
1	Aplinkos būklės gerinimas	40	Gamtotvarkos priemonių taikymas vertingų buveinių apsaugai <i>ekosistemų</i> pagrindu	27	54,0
			Gamtotvarkos priemonių taikymas retų rūšių apsaugai <i>buveinių</i> pagrindu	16	32,0
			Žemės ūkiui svarbių rūšių ir veislių plėtra	8	16,0
			Senųjų lietuviškų gyvulių veislių plėtra ir jų panaudojimas buveinėms tvarkyti	7	14,0
2	Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)	39	Apsaugos užtikrinimas rengiant teritorijų apsaugą reglamentuojančius dokumentus	17	34,0
			Turizmo srautų reguliavimas ir saugomų teritorijų lankytojų švietimas	24	48,0
			Alternatyvių žemės ūkio veiklų verslų ir amatų vystymas saugomose teritorijose	18	36,0
			Švietimas ir gebėjimų stiprinimas šalies mastu	3	6,0
3	Biologinės įvairovės tyrimai	36	Rūšių ir buveinių pagrindžiamieji tyrimai gamtotvarkos darbams ir planams	36	72,0
4	Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas	18	Nacionalinių institucijų informavimas, stiprinimas ir bioįvairovės teisės aktų įtakojimas	19	38,0
			Rajono valdžios institucijų informavimas ir vietos plėtros politikos įtakojimas	14	28,0

* Procentas nuo biologinės įvairovės srities projektų skaičiaus, neskaičiuojant parengiamųjų projektų.

Iš viso buvo parengti ir paramą gavo 52 biologinės įvairovės srities projektai, įskaitant ir 2 parengiamuosius projektus. Taigi iš viso buvo įgyvendinta 50 pilnų šios srities projektų, kurie sudarė pusę viso PAF MPP projektų portfelio.

Biologinės įvairovės projektus pagal jų pagrindinius intervencijos tipus – aplinkos būklės rodiklių gerinimą ir sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimą (prevenciją) – galima smulkiau suskirstyti į veiklos kryptis, kurias atspindi 3 lentelė. Dažnas projektas aprėpė keletą veiklos krypčių, todėl lentelėje nurodytas projektų skaičius parodo, keliuose projektuose konkreti veiklos kryptis buvo taikyta, o ne projektų suskirstymą pagal kryptis (todėl nesutampa intervencijos tipo ir veiklos krypties projektų skaičius).

Pagal 3 lentelės duomenis galima teigti, jog bioįvairovės projektai buvo labai kompleksiški ir daugiafunkciniai – daugelis jų įgyvendino daugiau nei po tris pagrindines veiklų kryptis, neskaitant vietos gyventojų ir tikslinių grupių švietimo ir mokymo bei veiklų, susijusių su bendruomenių socialinių ir ekonominių sąlygų gerinimu (jų analizė pateikta kituose skyriuose). Remiantis apžvalgos duomenimis, biologinės įvairovės apsaugos srityje „aplinkos būklės gerinimas“ suprantamas kaip konkrečių

aplinkos rodiklių pagerinimas (rūšių skaičius, buveinių plotas, retų veislinių galvijų skaičius), taikant gamtotvarkines priemones ir plėtojant retas veisles, o „sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)“ – tai tam tikrai gamtinei teritorijai ar konkrečiai gamtos apsaugos sričiai kylančių grėsmių mažinimas, rengiant teritorijų apsaugos reglamentavimo teisinius dokumentus, vystant darnų ūkininkavimą, alternatyvias ekonomines veiklas, gerinant turizmo srautų reguliavimą ar vykdant aplinkosauginį švietimą. Viename projekte galėjo būti vykdytos ir buveinės gerinimo, ir konkrečios rūšies apsaugos, ir prevencinės veiklos. Pavyzdžiui, reliktinio Dūkštų ąžuolyno apsaugos projekte aplinkos būklė buvo pagerinta, atlikus biologinės įvairovės tyrimus ir užtikrinus ąžuolyno apsaugą 300 ha teritorijoje, kurioje gyvena 46 retų augalų ir gyvūnų rūšys, ir atkūrus geras buveinės sąlygas 50 ha plote. Sąlygas aplinkos būklei gerinti ir grėsmėms sumažinti užtikrino projekto metu įtakotas AM patvirtinto miškotvarkos projekto pakeitimas, 214 ha teritorijoje atsisakant iškirsti senus ąžuolus,

paskelbiant šią teritoriją *Natura 2000* teritorija, bei parengus rekomendacijas gamtotvarkiniam planui. Taip pat būklės blogėjimo grėsmę sumažino įrengtas ir neįgaliesiems pritaikytas modernus pažintinis takas su daugybe informacijos apie ąžuolyno biologinę įvairovę. Šis projektas, kaip ir daugelis kitų biologinės įvairovės srities projektų, demonstruoja kompleksinę programos ir projektų vykdytojų požiūrį į projektų struktūrą ir jų poveikį.

Žemiau yra pateikti biologinės įvairovės srities projektų pagrindiniai rezultatai ir esamas poveikis aplinkai pagal intervencijos tipus ir pagrindines veiklos kryptis.

JŪRINIAI ERELIAI

Reikšmingai pagerėjo jūrinio erelio apsaugos būklė: daugiau kaip 13 % gerėja rūšies gausos rodikliai, 132 individai geriau apsaugoti. Saugant jūrinį erelį taip pat pagerėjo dar 5 saugomų rūšių veisimosi sąlygos: mažojo rėksnio erelio, vapsvaėdžio, vištvanagio, sketsakalio ir gervės. Taip pat parengti 2 gamtotvarkos planai, įgyvendintas dirbtinių lizdų kėlimas ir įtakota miškotvarkos projektų derinimo procedūra, sukurtos 66 vietos partnerystės erelio apsaugai tęsti.

1. Aplinkos būklės gerinimas

Gamtotvarkos priemonių taikymas vertingų buveinių apsaugai ekosistemų pagrindu vykdytas daugiau nei pusėje biologinės įvairovės projektų (27 projektai, 54,0 % visų BIO srities projektų). Gamtotvarkos ir apsaugos priemonės buvo įgyvendinamos įvairių rūšių apsaugai retose, vertingose ar jautriose buveinėse ir ekosistemose, daugiausiai – saugomose teritorijose ir *Natura 2000* teritorijose. Pagal ekosistemų tipą ir taikytas gamtotvarkos priemones galima išskirti 4 projektų grupes:

- ❑ *miškų apsaugos* (6 projektai): nykstančių medžių rūšių atšodinimas, medynų tvarkymas, ornitochorinių krūmų įveisimas, įvairių gyvūnų buveinių ir paukščių perimviečių (kurtinių, tetervinų) priežiūra ir atstatymas;
- ❑ *pelkių apsaugos* (4 projektai): perteklinės sumedėjusios augalijos šalinimas, hidrologinio režimo reguliavimas ar atstatymas, šiukšlynų naikinimas;
- ❑ *natūralių pievų apsaugos* (11 projektų): žolynų šienavimas, ganymas, menkaverčių krūmynų šalinimas, nykstančių pievinių augalų atšodinimas, sėklų kaupimas ir įsėjimas;
- ❑ *vandens ekosistemų apsaugos* (6 projektai): techninių priekrantės žvejybos priemonių išbandymas ir taikymas paukščių apsaugai, žuvitakio statymas, retų žuvų nerštaviečių įrengimas ir atstatymas, žuvivaisos mobilių inkubatorių įrengimas, vandens lygio ir žvejybos reguliavimas paukščių mitybinei bazei pagerinti ar žuvų ištekliams atstatyti, bebrų užtvankų reguliavimas.

Dėlmokymų ir saugotinių medžių beilizdaviečių sužymėjimo Kėdainių urėdijos miškų masyvuose ūkininkaujama, atsižvelgiant į paukščių apsaugos poreikius; panašiai ir Antalieptės miškų apsaugos projekte saugomi senieji dreviniai medžiai. Daugelyje projektų apmokyti ūkininkai ir vietos gyventojai, nupirkus įrangą, vėl pradėjo šienauti anksčiau nenaudotas pievas, svarbias biologinės įvairovės požiūriu. Baltijos jūros priekrantės žvejai, nupirkus specialių tinklų ir surengus mokymus, tapo labiau sąmoningi – statydami tinklus stengiasi, kad į juos nepapultų retų migruojančių paukščių.

Gamtotvarkos priemonių taikymas retų rūšių apsaugai buveinių pagrindu įgyvendintastrečdalyje šios srities projektų (16 projektų, 32,0 % visų BIO srities projektų). Tai projektai, dažniausiai skirti konkrečioms augalų ar gyvūnų rūšims apsaugoti. Šių projektų skaičius mažesnis už ekosistemų lygmens gamtos apsaugos projektų skaičių, nes jie iš projektų vykdytojų reikalavo daugiau specifinių ir techninių žinių ir galėjo būti įgyvendinti tik tam tikrose teritorijose, kur šioms rūšims buvo reikalinga apsauga. Trys projektai buvo priskirti tiek buveinių apsaugai ekosistemų pagrindu, tiek rūšių apsaugai buveinių pagrindu, nes jie įgyvendino atitinkamus tikslus turėjusias veiklas ir priemones. Projektus galima suskirstyti pagal šias gyvūnų klases ir augalų rūšis (kai kurie jų apėmė iš karto po keletą rūšių):

MUSTEIKA

Musteika – tai vienas nuošaliausių kaimų pietryčių Lietuvos miškuose, galbūt todėl išlaikęs senovinę architektūrą ir tradicijas. Net bitės Musteikoje gyvena senoviškai, nes būtent tas naujasis projektas leido joms taip gyventi. Įrengta nedidelė ekspozicija ir senovinės drevinės bitininkystės takas – tai tikras muziejus po atviru dangumi. Ir natūralių pievų šienavimas bitėms pasmaguriauti, ir tetervinų populiacijos atkūrimas buvusiose poligono dykrose šalia Musteikos – ne popierinis darbas. Pagausėjus svečių, kaimo moteriškės dabar vis dažniau suskumba kepti grikių „bobas„ (Ištrauka iš vietos laikraščio).

- ❑ *paukščių apsaugos* (8 projektai): jūrinių erelių ir kitų plėšriųjų paukščių, juodųjų ir baltųjų gandrų, pelėdų apsaugai gerinti pagaminti nauji lizdai ar inkilai, sutvarkyti esami natūralūs lizdai; kurtinių, tetervinių, jerubių populiacijoms pagerinti įrengtos papildomo maitinimo vietos ir atnaujintos tuokvietės, pastatytas ir įrengtas kurtinių veislynas, pradėta plėšrūnų kontrolė retų paukščių naudai; baublių, nendrinų lingių ir meldinių nendrinukių bei kitų pelkių ir vandens paukščių buveinėms gerinti atliekamas atrankinis nendrynų šienavimas, krūmų kirtimas. Apsaugotų rūšių tarpe vyrauja nykstantys paukščiai, įtraukti į ES Paukščių Direktyvos I-o priedo sąrašus;
- ❑ *roplių apsaugos* (5 projektai): retų varliagyvių (tritonų, kūmučių, rupūžių, medvarlių) ir reliktnių balinių vėžių apsaugai naujai kasamos ar tvarkomos esamos kūdros ir vandens telkiniai, specialiais tinklais nuo plėšrūnų apsaugomos jų veisimosi vietos, šienaujamos pakrantės, įrengiamos specialios žiemavietės;
- ❑ *žinduolių apsaugos* (3 projektai): retų rūšių šikšnosparnių apsaugai įrengiamos naujos žiemavietės ar gerinamos sąlygos esamose buveinėse, tokiose kaip karinės bazės bunkeriai ar nenaudojamas geležinkelio tunelis, taip pat gerinamos apsaugos sąlygos retam graužikui – miegapelėi;
- ❑ *vabzdžių apsaugos* (5 projektai): laukinių bičių rūšių apsauga, joms įrengiant molio-šiaudų namelius, retų drugių buveinių gerinimas, taikant gamtotvarkos priemones, auksavabalių, gyvenančių brandžiuose ąžuolynuose, apsauga;
- ❑ *retų augalų apsaugos* (3 projektai): retieji gegužraibiniai augalai dažniausiai buvo saugojami ekosistemų pagrindu, tačiau keli projektai taikė specialias priemones konkrečių buveinių apsaugai, kaip antai plačialapės klumpaitės ar melsvojo gencijono apsaugai buvo retinami krūmai, aptveriamos augimvietės, reguliuojamas turistų srautas, atsodinami augalai.

Gamtotvarkos priemonių taikymo projektai atkūrė ar užtikrino realią ekosistemų ir buveinių apsaugą 128 011 ha teritorijoje bei pagerino apsaugos sąlygas 369 retoms augalų ir gyvūnų rūšims įvairiose teritorijose.

Gamtotvarkos priemonių taikymo projektai atkūrė arba užtikrino realią europinės ir pasaulinės svarbos ekosistemų ir buveinių apsaugą bei jų būklės gerėjimą 128 011 ha teritorijoje. Taip pat pagerino buveinių sąlygas Lietuvos Raudonosios knygos ir ES svarbos 369 augalų ir gyvūnų rūšims įvairiose teritorijose (dalis tų pačių rūšių buvo saugoma skirtingose teritorijose). Iš jų 22 522 ha teritorijoje buvo vykdomi praktiniai gamtotvarkos darbai ir taikomos specialios apsaugos priemonės ir būdai, dažniausiai bendradarbiaujant su valstybinėmis aplinkos apsaugos institucijomis. Bendruomenių savarankiška iniciatyva pagal ilgalaikes (mažiausiai 5 metų) sutartis prižiūrima ar atstatoma 1 165 ha buveinių, daugiausia saugomose teritorijose: ganomi PAF MPP projektų lėšomis įsigyti gyvuliai, nupirkti įranga šienaujamoms pievoms, kertami menkaverčiai krūmynai.

Žemės ūkiui svarbių rūšių ir veislių plėtos projektų buvo 8 (16,0 % visų BIO srities projektų). Jie skatino vietos bičių rūšies „Karnika“ plėtrą, senovinių lietuviškų prieskoninių augalų, vaistinių augalų, vaismedžių ir ilgašiaudžių rugių auginimą, nykstančių lietuviškų veislių galvijų – juodgalvių avių, juodmargių galvijų ir žemaitukų veisimą, saugodami senąjį vietinį genofondą, kuris taip pat yra ir Pasaulio žemės ūkio gyvulių įvairovės duomenų banko dalis. Šių projektų metu nebuvo saugomos ar atkuriamos natūralios augalų buveinės.

Įgyvendinti 7 *senųjų lietuviškų gyvulių veislių plėtos ir jų panaudojimo buveinių gamtotvarkai* projektai (14,0 %) skiriasi nuo pastarųjų tuo, kad juose ne tik buvo veisiami vietos nykstantys galvijai, bet panaudojami ir kaip gamtotvarkinė priemonė natūralioms pievoms, saugomoms teritorijoms ir jų buferinėms zonoms nuganyti ir jų būklei gerinti. Dviejuose projektuose tuo tikslu Lietuvoje pirmą kartą buvo „įdarbinti“ ir užsienio veislių galvijai – *Herefordai* ir *Galovejai* mėsiniai. Šiuo pavydžiu buvo pasinaudota pritraukiant ES programos LIFE lėšas kitiems 2 projektams. Iš viso PAF MPP parėmė 15 projektų, kurių metu buvo plėtojamos žemės ūkio veislės ir rūšys. Iki apžvalgos rengimo datos visų projektų metu jau buvo užaugintas 601 retas galvijų ir kultivuojamos ar auginamos 102 retos vietinės žemės ūkio augalų ir vietinių vaistažolių rūšys. Daugelis šių projektų, nors ir pasibaigę, sėkmingai veisia ir perdovanoja galvijus kitoms, ypač sunkiai gyvenančioms šeimoms

pagal *Heifer* fondo, bendrai finansavusio 5 PAF MPP projektus, sukurtą modelį. Šių projektu metu ne tik buvo plėtojamos retos galvijų veislės ir žemės ūkio augalų rūšys, bet ir prisidedama mažinant skurdą kaime bei palengvinant socialiai atskirtų grupių integraciją.

Retų žemės ūkio rūšių plėtros projektai išsaugojo 601 nykstančių veislių galvijų vieneta ir toliau juos sėkmingai veisia, taip pat apsaugojo 102 retas vietinių žemės ūkio augalų, daugiausia kultivuojamų vaistažolių, rūšis.

Šių veiklos krypčių projektuose buvo perkama buveinių priežiūrai ir namų ūkiams reikalinga įranga, priemonės, technika, reti galvijai ir žemės ūkio augalai, kurie, pasirašius panaudos sutartis, tapdavo NVO ar vietos bendruomenių nuosavybe. Organizacijos įsipareigojo naudoti įrangą ir galvijus projekto tikslams palaikyti penkerius metus po projekto pabaigos. Stambiajai ūkio technikai – krautuvams, šienapjovėms, traktoriams – naudoti ir prižiūrėti buvo įgyvendinama speciali finansinė procedūra, kurios metu kaupiamos lėšos tos technikos remonto ir einamosioms išlaidoms dengti.

PAF MPP projektų taikytą praktiką ir rezultatus atidžiai stebėjo beveik visų saugomų teritorijų administracijos, Aplinkos ministerijos ir Žemės ūkio ministerijos, mokslo institutų specialistai, NVO ir bendruomenės, kurios išbandytas ir pasiteisinusias gamtotvarkos priemones sparčiai ėmė taikyti, pasinaudodamos Europos Sąjungos fondų ir programų lėšomis.

2. Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas

Dažnai projektuose buvo įgyvendinamos veiklos, kurios tiesiogiai neįtakoją aplinkos būklės rodiklių pagerėjimo, tačiau prisidėjo prie aplinkos sąlygų prevencinio pagerinimo ar grėsmių biologinei įvairovei sumažinimo. Tokios veiklos buvo įgyvendintos vos ne visuose biologinės įvairovės projektuose (39 projektai, 78,0 % visų BIO srities projektų), kartu su konkrečių gamtotvarkos priemonių įgyvendinimu. Kadangi šios veiklos daugiausia susijusios su vietos gyventojų poreikiais ir interesais arba aplinkosauginiu švietimu, toks veiklos krypčių „persidengimas“ rodo projektų integruotumą ir kompleksškumą.

Geresnis biologinės įvairovės apsaugos užtikrinimas, rengiant *teritorijų apsaugą reglamentuojančius dokumentus* buvo įgyvendintas 17 projektų (34,0 %). Teisinis vertingų buveinių apsaugos statusas sumažino grėsmes ir sudarė ilgalaikės prielaidas ES ir tarptautinės svarbos saugomų rūšių populiacijų būklės apsaugai 255 725 ha. Beveik pusėje šių teritorijų projektų metu buvo įgyvendinamos parengtuose gamtotvarkos planuose ir kituose dokumentuose numatytos apsaugos priemonės.

Projektų metu buvo parengta individualių apsaugos reglamentų daugiau nei 40 teritorijų, kurioms buvo numatoma suteikti oficialų gamtosaugos statusą, įsteigti 4 savivaldybės draustiniai, nemažai ištirta ir parengta *Natura 2000* reglamentų ir gamtotvarkos planų, draustinių tvarkymo rekomendacijų, pakoreguota miškotvarkos planų. Ypač reikšmingas šioje veiklų kryptyje buvo projektas „Partnerystės tarp įvairių institucijų plėtra, stiprinant nevyriausybinių organizacijų ir vietos bendruomenės pajėgumus *Natura 2000* tinklo steigimo metu Lietuvoje“. Jo metu glaudžiai bendradarbiaujant su valstybinėmis institucijomis ir DANCEE projektu daugiau kaip 200 000 ha teritorijai buvo suteiktas oficialus apsaugos statusas. Be to, įgyvendinus PAF MPP projektus, buvo pakeista miškotvarkos planų derinimo procedūra ir patvirtintas LR Vyriausybės nutarimas dėl žvejybos apribojimų teritorijose, svarbiose žiemojančių paukščių apsaugai. Parengus ir patvirtinus daugelį apsaugos dokumentų, pirmiausia sumažės ūkinės veiklos įtaka miškų ekosistemų gamtinėms vertybėms ir bus sudarytos palankios sąlygos gamtinių išteklių išsaugojimui bei darniam naudojimui.

Prie palankesnių biologinės įvairovės apsaugos sąlygų sukūrimo labai prisidėjo projektai, kurių metu saugomose teritorijose buvo įrengta *turizmo srautų reguliavimo infrastruktūra*, taip pat dažnai atlikusi ir lankytojams skirtą šviečiamąją–mokomąją funkciją (24 projektai, 48,0 %). Projektų įgyvendinimo metu buvo įrengta įvairių turizmo infrastruktūros objektų – kaip objekto vienetai buvo skaičiuojami stambūs pažintinio turizmo objektai, pavyzdžiui, takai su informaciniais stendais, suoleliais, nuorodomis ir kitais smulkiosios architektūros elementais, arba kiti stambūs objektai, tokie kaip apžvalgos bokštai ir paukščių stebėjimo platformos, tilteliai, regyklos, turistų informaciniai kioskai, botaniniai takai, dirbtinės parodomosios buveinės ir kita. Iš viso buvo įrengti 58 turizmo infrastruktūros objektai.

Įgyvendinus projektus, parengus ir patvirtinus teritorijų apsaugą reglamentuojančius dokumentus, bus sukurtos geresnės biologinės įvairovės apsaugos sąlygos 255 725 ha teritorijoje. Turizmo srautams reguliuoti ir visuomenei informuoti 24 projektuose buvo įrengti 58 turizmo infrastruktūros objektai.

Tuo pat metu siekiant projektų pagrindinių biologinės įvairovės apsaugos tikslų, *saugomose teritorijose* buvo skatinami *alternatyvūs žemės ūkio veiklai verslai ir amatai* (18 projektų, 36 %). Šioje projektų grupėje buvo stiprinami vietos žmonių gebėjimai ir motyvacija kurti *ekologinio turizmo paslaugas* (7 projektai) bei užsiimti *aplinkai palankiais verslais* (13 projektų). Projektai paskatino vietos žmones vystyti ekologinę žemdirbystę ir ekologinių produktų prekybą, užsiimti amatais ir steigti amatų turgelius, kultivuoti vaistinius augalus, veisti retus galvijus, plėtoti tradicinę tekstilę, užsiimti nendrinių stogų medžiagų gamyba ir ekstensyvių mėsos ūkių kūrimu.

Biologinės įvairovės apsaugos projektai įtakoją 36 naujų veiklų ar verslų atsiradimą, daugiausiai – saugomose teritorijose. Net 15-oje projektų vietos gyventojai pradėjo ar išplėtojo vietos produktų (mėsos ir pieno produktų, suvenyrų, dirbinių, vaistinių arbatų ir pan.) gamybą. Verslų skatinimas bioįvairovės apsaugos projektuose ypač suintensyvėjo antroje PAF MPP veiklos stadijoje, patvirtinus PAF Trečią veiklos programą, kuri ypatingai akcentavo vietos bendruomenės interesų suderinimą su naudos kūrimu bioįvairovei.

Visuomenės ir jos tikslinių grupių *šalies mastu švietimo 3 projektai* (6,0 %), ugdydami žmonių sąmoningumą ir mokydami tinkamą apsaugos būdą, taip pat įtakoją geresnių gyvosios gamtos apsaugos sąlygų sukūrimą. Nors visuose be išimties PAF MPP projektuose buvo švietimo ir mokymo veiklų, tačiau būtent specializuoti visoje šalyje vykę švietimo projektai labiausiai prisidėjo prie tokių visuomenės grupių kaip NVO, privačių miškų savininkų, valstybinių miškų miškininkų, ūkininkų ir saugomų teritorijų administracijų, žemės ūkio specialistų ir konsultantų, vietos gyventojų mokymo, švietimo ir paskatinimo darniai naudoti gamtos išteklius 441 000 ha teritorijoje.

3. Biologinės įvairovės tyrimai

Didžioji dauguma biologinę įvairovę gerinančių projektų (net 72,0 %), prieš imdamiesi konkrečių gamtotvarkos priemonių įgyvendinimo, pirmiausia atliko reikiamus bioįvairovės tyrimus. Daugelis projektų vykdė rūšių ir ekosistemų pagrindžiamuosius tyrimus, reikalingus naujoms *Natura 2000* tinklo ir savivaldybių lygmens saugomoms teritorijoms steigti ar tvarkyti bei kitiems aplinkosaugos politiką įtakojančioms dokumentams pagrįsti. Iš viso projektuose buvo atlikti 54 įvairūs tyrimai, įskaitant ir rūšių bei buveinių stebėsenos tyrimus bei Lietuvos Raudonosios knygos duomenų bazės pildymus. Biologinės įvairovės tyrėjus

ir mokslininkus į projektus dažnai įtraukdavo PAF MPP darbuotojai, kurie užmezgė glaudžius ryšius su žymiausiais šios srities specialistais iš AM, įvairių institutų ir universitetų. Dažnai projektų vykdytojams padėdavo saugomų teritorijų specialistai, kurie ir buvo labiausiai suinteresuoti saugomų teritorijų būklės gerinimu bei atliktų tyrimų praktiniu pritaikymu tiek gamtotvarkos, tiek aplinkosaugos politikai tobulinti.

4. Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas

Iš tiesų nedaug projektų kėlė aplinkosaugos politikos įtakojimo tikslą kaip pagrindinį projekto siekį, tačiau daugelis jų tiesiogiai įgyvendinimo metu ar vėliau, remiantis pasiektais rezultatais ir sustiprintais gebėjimais, įvykdytais tyrimais ar parengtais dokumentais, turėjo įtakos informuojant aplinkosaugos srities institucijas, stiprinant jų gebėjimus ar rengiant ir pildant gamtos auginius teisės aktus.

Įtaka aplinkosaugos politikai nacionaliniu lygmeniu buvo labai reikšminga vykdant 19 biologinės įvairovės projektų (38,0 %), ypač pirmosios PAF MPP įgyvendinimo stadijos metu, kuomet Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą buvo adaptuojama ES *acquis communautaire*, kuriami nauji teisės aktai ir rengiama daugybė aplinkos apsaugą reglamentuojančių teisinių dokumentų. PAF MPP projektai, aktyviai bendradarbiaudami su valdžios institucijomis, prisidėjo prie daugelio teisės aktų bioįvairovės srityje rengimo bei abipusiai naudingos partnerystės tarp NVO ir valdžios institucijų stiprinimo. Iš viso buvo parengta ar prisidėta rengiant 71 nacionalinio lygmens teisės aktą, kurių daugelis šiuo metu jau įsigaliojo. Šių projektų veiklos rezultatai: valstybinio lygmens teisės aktų projektai, teritorijų gamtotvarkos planai, valstybinės stebėsenos programos dalys ar pataisos, *Natura 2000* individualūs reglamentai, jūrinių *Natura 2000* teritorijų individualūs reglamentai, stebėsenos vykdymo tvarka *Natura 2000* teritorijose, bendrieji PAST reglamentai, sąrašas ir individualūs nuostatai, valstybinių vandens telkinių sąrašas, miškų tvarkymo ir naudojimo taisyklių pataisos, miškotvarkos projektų derinimo procedūra, ES rūšių apsaugos projektai, žvejybos intensyvumo reguliavimo reglamentas Baltijos priekrantėje, Kaimo plėtros programos agrarinės aplinkosaugos priemonių pakeitimai ir kiti.

Beveik visi projektai labai aktyviai vystė politinį dialogą ir į savo veiklą įtraukė valstybines institucijas, inicijuojančias politinius sprendimus ir/ar atsakingas už jų įgyvendinimą (ministerijas ir jų padalinius, savivaldybes, apskričių administracijas, VSTT ir saugomų teritorijų administracijas). Projektų metu vykdyti tyrimai bei jų pagrindu taikytos praktinės gamtos apsaugos priemonės pasitarnavo kaip gera bazė valstybinių institucijų darbuotojų gebėjimams stiprinti bei politiniams sprendimams rasti, siekiant užtikrinti gerą biologinės įvairovės būklę.

Dėl netiesioginės PAF MPP programos įtakos Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba, kurios darbuotojai aktyviai bendradarbiavo ir gausiai dalyvavo projektų veiklose ir renginiuose, atidarė specialų paramos fondą, skirtą toliau skatinti bendradarbiavimą tarp vietos bendruomenių ir saugomų teritorijų direktijų. Kai kuriose saugomose teritorijose buvo įsteigti papildomi etatai programos projektų rezultatams palaikyti, pavyzdžiui, kurtinių veislyno priežiūrai, o jų pareigybės tapo labiau orientuotos bendram darbui su vietos gyventojais.

Ne mažiau įtakojama buvo ir *savivaldybių vietos plėtros politika*: 14 projektų (28,0 %) buvo labai aktyviai bendradarbiaujama su vietos savivaldos atsakingais specialistais, juos įtraukiant į projektų veiklas, informuojant apie jų teritorijose saugomų buveinių ir rūšių apsaugos reikalavimus ir atliktus darbus bei skatinant bendradarbiauti su vietos bendruomenėmis, saugant vietos gamtos išteklius. Projektų įgyvendinimo metu buvo įtakota 18 savivaldybių lygmens politikos dokumentų: įsteigti 4 savivaldybės draustiniai, skirta papildomų savivaldybės biudžeto asignavimų biologinės įvairovės apsaugai, sukurta naujų etatų šiam tikslui palaikyti, pakoreguoti gyvenviečių detalieji planai, buveinių apsauga įtraukta į rajono prioritetus, projektų metu įrengti pažintiniai turizmo objektai įtraukti į rajono plėtros planus ir turizmo maršrutus.

KURTINIAI

Viešvilės rezervate įkurtas pirmasis šalyje labiausiai saugomų paukščių – kurtinių – veislynas. Tikimasi, kad bendradarbiaujant daugeliui partnerių, veislynas efektyviai prisidės prie kurtinių apsaugos ir pavyks išsaugoti gyvybingas jų populiacijas Dainavos girioje, kur buvo taikytos gana drastiškos, bet mokslininkų aprobuotos gamtotvarkinės priemonės, tokios kaip miško kirtimas 40 ha plote bei gausiai pasodinti ornitochoriniai krūmai, siekiant taip pat pagerinti kito reto paukščio – tetervino – tuokvietės sąlygas.

Apibendrinimas

Vertinant bendrąjį biologinės įvairovės projektų poveikį aplinkai programos lygmeniu, reikėtų atsižvelgti ir į bendrojo finansavimo, daugeliu atveju tapusio įmanomu tik dėl PAF MPP finansavimo, remtas projektų veiklas ir jų rezultatus. Todėl galutinis bendrai finansuotų biologinės įvairovės projektų poveikis ir pasiekimai yra didesni nei būtų buvę pasiekti, gavus tik PAF MPP finansavimą.

Biologinės įvairovės srities projektų portfelis, lyginant su kitomis PAF MPP sritimis, labiausiai prisidėjo prie aplinkos būklės gerinimo (80,0 %) ir sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimo (78,0 %). Projektai atkūrė ar pagerino ekosistemų ir buveinių būklę 128 011 ha teritorijoje bei pagerino apsaugos sąlygas 369 retoms augalų ir gyvūnų rūšims. Parengus ir patvirtinus teritorijų apsaugą reglamentuojančius dokumentus, sukurtos geresnės biologinės įvairovės apsaugos sąlygos 255 725 ha teritorijoje. Retų žemės ūkio rūšių plėtros projektai išsaugojo 601 nykstančių veislių galvijų vienetą ir toliau juos sėkmingai veisia, geriau apsaugojo 102 retas vietines žemės ūkio augalų ir vaistažolių rūšis.

Vertėtų paminėti, kad daugelis PAF MPP projektuose taikytų gamtotvarkos priemonių tuo metu buvo pirmą kartą išbandytos ir inicijuotos Lietuvoje, todėl ne per drąsu būtų teigti, antrinant daugelio biologinės įvairovės specialistų nuomonei, kad programa buvo savo laiko navotare ir praktinių gamtotvarkos darbų pradininke šalyje. Pavyzdžiui, pirmasis PAF MPP projektas vykdytas Debesnų pelkėje Žemaitijoje išbandė žinomą, tačiau tuo metu Lietuvoje tikrai naują ir netgi drastiškai atrodantį pelkių atstatymo būdą iškertant medžius ir krūmynus. Šis pelkių atstatymo metodas po sėkmingo poveikio imtas taikyti daugelyje pelkių apsaugos projektų. Kitos to meto naujos šalies mastu programoje išbandytos priemonės – kūdrų kasimas baliniams vėžliams ir varliagyviams, stambiausių žvejybos tinklų naudojimas didesniame gylyje Baltijos priekrantėje, galvijų panaudojimas natūralių pievų ir paukščių buveinių apsaugai, šikšnosparnių inkilų statymas, mobilių inkubatorių panaudojimas žuvų populiacijai atstatyti, piliakalnių „nuplikinimas“ stepinių pievų ir kultūros paveldo apsaugai, senovinės drevinės bitininkystės tradicijų gaivinimas, pirmasis retų miško paukščių – kurtinių veislynas. Visos šios novatoriškos priemonės prisidėjo prie aplinkos būklės gerinimo ir taikytų metodų plėtros į kitas šalies saugomas teritorijas, toliau pasinaudojant ES fondų ir programų parama.

Nemažai PAF MPP bioįvairovės projektų buvo naujoviški ne tiek taikytomis gamtos apsaugos priemonėmis ir metodais, o tų metodų įgyvendinimo derinimu su socialiniais ar ekonominiais vietos gyventojų interesais. Būtent vietos bendruomenių socialinių ir ekonominių interesų derinimas su nauda gamtai ir yra PAF MPP projektų didžiausia inovacija ir reikšmingumas.

Remiantis antrinais duomenų šaltiniais, socialinių poveikių ir ekonominių poveikių vietos bendruomenėms pasižymėjo atitinkamai 66,0 % ir 46,0 % biologinės įvairovės srities projektų. Galutinės programos apklausos dalyvių nuomone, šios srities projektai daugiausia turėjo aplinkosauginį ir aplinkosauginį–socialinį poveikį (apie tai plačiau kitame skyriuje). Daugiausia ekonominės naudos buvo gaunama vystant ekologinio turizmo paslaugas, amatus ar pritraukiant ES subsidijų.

Darnios praktikos ir socialinės inovacijos pavyzdžiais galėtų būti daugelis programos įgyvendintų projektų: pirmasis bendruomenės vaistažolių gamybos kooperatyvas, tradicinių žemės ūkio veislių plėtros integravimas į tradicinių tekstilės amato palaikymą ir moterų verslumo ugdymą, retos lietuviškų avių veislės panaudojimas ežero salos buveinei atstatyti ir skurdui kaime mažinti, bendrų įrengimų ir technikos pirkimas ir naudojimas tiek buveinių apsaugai, tiek žmonių ekonominiam gyvenimui palengvinti ir bendruomeniškumui skatinti, darnaus miško buveinių išteklių saugojimas ir panaudojimas drožybos amato plėtrai, baltųjų gandrų stebėjimo punkto bendruomenėje įrengimas ekologiniam turizmui vystyti, nendrynų šienavimas vandens buveinėms gerinti ir miestelio šilumos ūkiui efektyvinti ir daugelis kitų. Įgyvendinant projektus buvo siekiama akcentuoti darnų vietos žmonių sugyvenimą su gamta ir pademonstruoti įmanomas vietos bendruomenių aplinkos apsaugos iniciatyvas, kurios kartu gerina vietos gyventojų socialines ar ekonomines gyvenimo sąlygas. Antroje programos veiklos stadijoje, sustiprėjus NVO ir bendruomenėms, atsiradus naujoviškų kitų PAF MPP paremtų projektų pavyzdžių bei ES subsidijų galimybei, bendruomenės ėmė aktyviau rengti senųjų lietuviškų gyvulių veislių plėtros ir jų panaudojimo buveinių gamtotvarkai projektus, o NVO – techniškai sudėtingesnius projektus.

Biologinės srities projektai ypač išsiskyrė glaudžiu bendradarbiavimu su mokslo institucijomis (72,0 %) ir nacionalinio lygmens valstybinėmis institucijomis. Projektai reikšmingai prisidėjo prie biologinės įvairovės

nacionalinės politikos vystymo ir ypač – prie teritorinių gamtosaugos dokumentų rengimo (58,0 %). Apskritai galima teigti, kad biologinės srities projektai dėl intensyvaus bendradarbiavimo ir plataus žiniasklaidos panaudojimo buvo plačiai žinomi ir matomi, todėl labai prisidėjo ne tik prie naujoviškų gamtotvarkos priemonių taikymo ir darnių gamtos išteklių naudojimo būdų skatinimo vietos bendruomenėse, bet ir prie šios patirties viešinimo ir plėtos.

Klimato kaitos sritis

Nuo 2006 m. prioritetas šioje tikslinėje srityje buvo teikiamas projektams, skatinantiems efektyviai naudoti energiją ir atsinaujinančius energijos išteklius socialinei-ekonominei atskirčiai mažinti ar siekiantiems transporto taršos prevencijos ir dviračių turizmo populiarinimo.

Projektai turėjo skatinti kliūčių šalinimą atsinaujinančios energijos, ypač biokuro, saulės ir vėjo energijos išteklių platesniam panaudojimui ir energijos vartojimo efektyvumui didinti, tuo pat metu siekiant pagerinti vietos bendruomenės socialines ir ekonomines sąlygas. Galutinis projektų tikslas turėjo būti CO₂ ir NO_x emisijų išmetimo į atmosferą mažinimas palankiais kaštais. Tai galėjo būti dviejų intervencijos tipų projektai:

1. Atsinaujinančios energijos naudojimo ir energijos vartojimo efektyvumo didinimo projektai, pirmiausia apimantys technologijų bei priemonių demonstravimą ir skatinimą bendruomenės lygmeniu.
2. Ekologiško transporto plėtos projektai, ypač dviračių, derinami su regiono ar kaimo darnios plėtos ir bendruomenių verslumo skatinimu, pažintiniu turizmu arba miestų transporto taršos mažinimu.

Iš viso buvo parengti ir paramą gavo 23 klimato kaitos srities projektai, įskaitant ir 2 parengiamuosius projektus, t.y., įgyvendintas buvo 21 pilnas šios srities projektas. Juos pagal pagrindinius intervencijos tipus – aplinkos būklės rodiklių gerinimą ir sąlygų aplinkos būklės gerinimui sukūrimą (prevenciją) –

dar galima būtų smulkiau suskirstyti į 4 lentelėje nurodytas veiklos kryptis. Vieno projekto metu dažnai buvo įgyvendinama keletas veiklos krypčių, todėl lentelėje nurodytas projektų skaičius parodo, keliuose projektuose konkreti veiklos kryptis buvo įgyvendinta, o ne projektų suskirstymą pagal kryptis (todėl nesutampa intervencijos tipo ir veiklos krypties projektų skaičius).

4 LENTELĖ. Klimato kaitos srities projektų tipai.

Nr.	Intervencijos tipas	Proj. sk.	Veiklos kryptis	Proj.sk.	% visų KK*
1	Aplinkos būklės gerinimas	12	Energijos taupymo skatinimas ir taupymo priemonių diegimas	6	28,6
			Atsinaujinančių energijos šaltinių skatinimas ir diegimas	10	47,6
2	Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)	10	Dviračių transporto ir ekologinio turizmo skatinimas	7	33,3
			Švietimas ir gebėjimų stiprinimas šalies mastu	3	14,3
3	Taikomieji tyrimai	6	Tyrimai technologijoms parinkti ir įvertinti	6	28,6
4	Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas	8	Šalies ir rajonų institucijų informavimas ir politikos įtakojimas klimato kaitos srityje	13	61,9

* Procentas nuo klimato kaitos srities projektų skaičiaus, neskaičiuojant parengiamųjų projektų.

Atsižvelgiant į projektų veiklos krypčių įgyvendinimo dažnumą skirtinguose projektuose, galima spręsti, jog klimato kaitos projektai buvo mažiau kompleksiški ir paprastesni, lyginant su bioįvairovės srities projektais. Daugumajų koncentravosi į vieną ar dvi pagrindines veiklas, neskaitant aplinkosauginio švietimo bei veiklų, susijusių su bendruomenių socialinių ir ekonominių sąlygų gerinimu.

1. Aplinkos būklės gerinimas

Pamatuojami aplinkos būklės rodikliai buvo pagerinti 12 projektų. Jų metu įdiegtos technologijos ir įgyvendintos veiklos realiai sumažino šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimą. Projektų poveikio rodiklius kiekvienas paramos gavėjas stebėjo ir ekspertų pagalba įvertino projektų pabaigoje. Buvo įgyvendinti 6 projektai, kuriuose vyko *energijos taupymo skatinimo ir taupymo priemonių diegimo* veiklos (28,6 % visų įgyvendintų KK srities projektų). Įgyvendinant projektus buvo taikytos įvairios energijos vartojimo mažinimo priemonės ir būdai. Pavyzdžiui, daugiabučių namų gyventojai ir bendrijų pirmininkai buvo informuojami apie energijos vartojimo efektyvinimą ir šilumos taupymo galimybes, diegiant paprastas kompiuterines skaičiuokles namo šilumos ūkiui optimizuoti. Socialinės paskirties pastatuose buvo instaliuojami energiją taupantys prietaisai, keičiami langai, efektyvinamos patalpų šilumos teikimo ir cirkuliavimo sistemos. Upytės bendruomenė pastatė pirmąją šalyje „šiaudų namą“, medinio karkaso užpildui panaudoję šiaudus – efektyvią šilumą izoliuojančią vietinę ir pigią medžiagą. Šis namas ateityje virs rajono amatų namais, kurie prisidės ne tik prie amatų ir vietos užimtumo skatinimo, bet ir prie turizmo plėtojimo rajone. Dažnai projektuose diegtos energijos taupymo priemonės, pavyzdžiui, pastatų šiltinimas, renovacija ir langų keitimas buvo finansuojamos savivaldybių bendrojo finansavimo lėšomis, nes tiesiogiai įtakoja socialines ar ekonomines bendruomenių sąlygas. Projektų metu instaliavus taupias energijos priemones bei propaguojant ekologiškos statybos būdus, kasmet sutaupoma 2 140 MWh energijos.

ENERGIJOS TAUPYMAS DAUGIABUČIUOSE

S surengta 20 seminarų ir 410 konsultacijų didžiuosiuose miestuose, 627 klausytojai supažindinti su energijos taupymo galimybėmis ir energetinės vadybos pagrindais. Parengta kompiuterinė programa, skirta optimaliausioms energijos vadybos priemonėms parinkti ir apmokėti vartotojai, parengta informacija visuomenei. Įgyvendinus projekto siūlytas priemones, energijos suvartojimas sumažėjo 2 000 MWh per metus. Dėl ekonominių paskatų projekto poveikis tikrai plėsis.

Projektų metu instaliavus taupias energijos priemones bei propaguojant ekologiškos statybos būdus, kasmet sutaupoma 2 140 MWh energijos.

Beveik pusėje klimato kaitos srities projektų buvo įgyvendinamos *atsinaujinančių energijos šaltinių skatinimo ir diegimo veiklos* – iš viso 10 projektų (47,6 %). Šioje veiklos kryptyje galima išskirti keletą grupių pagal energijos šaltinių tipą ir panaudojimą: biokuro panaudojimo (7 projektai), energetinių augalų (biokuro) auginimo ir gamybos (3 projektai), kitų atsinaujinančių energijos šaltinių diegimo ir panaudojimo (3 projektai).

Biokuro panaudojimo grupės projektų metu socialinės paskirties pastatuose (bendruomenių namuose, bibliotekoje, socialinės reabilitacijos centre, miestelio katilinėje) buvo diegiami tuo metu dar mažai naudojami šiaudų pakurų katilai (apvalūs ir keturkampiai, pritaikyti supakuotų šiaudų formoms), naudojama miestų ir miškų valymo metu surinkta atliekinė mediena, pačių bendruomenių paruošti kapojai iš gluosnių, kurie buvo kertami, valant melioracijos griovius ir pakeles, bei pirmą kartą išbandytas nendrių kuras. Pastarasis projektas, vykdytas Simne, turėjo žymų poveikį ir biologinės įvairovės apsaugai Žuvinto biosferos rezervate, nes nendrių biomasės mažinimas prisidėjo prie apyežerių vandens kokybės gerinimo ir šlapžemių darnaus tvarkymo. Šiuose projektuose naudojant biokurą pagaminama 7 485 MWh šiluminės energijos per metus.

7 projektuose naudojant biokurą pagaminama 7 485 MWh šiluminės energijos per metus.

Biokuro auginimo ir gamybos veiklų grupės projektuose buvo ieškoma vietinių galimybių apsirūpinti pigesniu kuru, kartu sprendžiant klimato kaitos ir socialinės atskirties ir kaimo bendruomenių aktyvinimo problemas. Šiuo aspektu iš kitų rajonų išsiskyrė Vilkaviškio rajonas, kur buvo įgyvendinti trys su biokuro panaudojimu ir gamyba susiję projektai. Šių projektų vykdytojai tarpusavyje užmezgė ne tik bendradarbiavimo, bet ir ekonominius ryšius: viena bendruomenė naudojo šiaudus kaip kurą, kita šiaudus presavo į briketus, trečia gamino iš pakelių ir melioracijos griovių išpjautų gluosnių

kapojus, 15 ūkininkų 35 ha plotą apšodino greitai augančiais švediškos veislės gluosniais. Šios bendruomenės numato ateityje stiprinti savo ekonominius pajėgumus ir kurą gamintis ne tik savo bendruomenių namams šildyti, bet ir tiekti jį rajono socialinėms įmonėms. Svarbu paminėti, jog energetinės plantacijos įveisimą Gražiškiuose paskatino kitas PAF MPP projektas Kėdainių rajone, kur 10 ha plote, priklausančiam vyrų reabilitacijos-reintegracijos centrui, buvo užveista gluosnių plantacija. Beje, šis projektas buvo vienas pirmųjų energetinio miško inicijavimo projektų Lietuvoje, ir pirmasis, panaudojęs tokį būdą socialinei atskirčiai mažinti.

Iš kitų atsinaujinančių energijos šaltinių PAF MPP programoje buvo išbandyta saulės energija vandeniui šildyti Ambraziškėse bei dideliame kiekiui vaistažolių džiovinti Panaros bendruomenėje. Panaros projekte taip pat integruotai buvo sprendžiamos biologinės įvairovės apsaugos, žemės ekologinio panaudojimo, socialinės integracijos ir klimato kaitos problemos. Šio projekto metu įrengtas ne tik vienas moderniausių vaistažolių ūkių, išlaikantis senovinių vienuolynuose puoselėtų vaistažolių daržų tradicijas, bet ir įrengta didžiausia vaistažolių džiovyklą saulės kolektoriais nuklotu stogu. Visgi stambiausias gaminamos energijos atžvilgiu yra Smalininkų bendruomenės projektas, kurio metu buvo pastatyta pirmoji bendruomenei nuosavybės teise priklausanti 250 KW galingumo vėjo jėgainė. Šiuo projektu taip pat buvo įrodyta, jog bendruomenių gebėjimai yra neriboti, ir jos jau gali įgyvendinti ir itin ambicingus tikslus. Saulės ir vėjo energijos vartojimą skatinančių projektų dėka kasmet generuojama 461 MWh energijos.

PIKELIAI

Socialinės reabilitacijos-reintegracijos centre įrengta 10 ha greitai augančių gluosnių, įrengti 3 biomasę naudojančios katilų, kurių bendras galingumas – 67 kWh, įdiegtos elektros energijos taupymo priemonės, leidžiančios sutaupyti 5 872 kWh per metus. Projekto eiga itin domimasi. Jau dabar organizacija konsultavo 20 besidominčių energetinio miško auginimu, ši nauja idėja sparčiai plinta, NVO tampa aktyvia žinių sklaidėja.

Vykdamas saulės ir vėjo energijos vartojimą skatinančius projektus, kasmet generuojama 461 MWh energijos.

2. Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas

Kadangi sunku įvertinti, kiek ekologinio transporto skatinimas ir švietimas šalies mastu realiai sumažino CO₂ kiekį, šių veiklų krypties projektai buvo priskirti prie intervencijos tipo „sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas“. *Dviračių transporto naudojimas ir ekoturizmas* buvo skatinamas 7 projektuose (33,3 % visų KK projektų). Vieni projektai skatino dviračių kaip susisiekimo ir turistų vežiojimo priemonę miestuose (2 projektai), kiti dviračių turizmą plėtojo kaimo teritorijose (5 projektai). *Miestuose* ekologinio transporto projektų metu buvo įrengtos modernios dengtos dviračių saugojimo aikštelės prie penkių gimnazijų Šiauliuose, įrengta 6 km dviračių takų bei atnaujintas vienintelio šalyje dviračių muziejaus „Aušra“ interjeras. Vilniaus mieste buvo inicijuotas velomobilų paslaugos teikimas miesto gyventojams ir svečiams, tuo pačiu prisidedant prie miesto patrauklumo didinimo.

Dviračių turizmo projektai *kaimo* vietovėse buvo ypač skatinami saugomose teritorijose, tuo pat metu derinant gamtinio-pažintinio turizmo propagavimą bei kartu siekiant plėtoti vietos gyventojų alternatyvius verslus ir paslaugas turistams, taip prisidedant prie kaimo plėtros ir gamtos išteklių darnaus vartojimo. Pažymėtina, jog dviračių trasos kaimo vietovėse (paklojant tinkamą dangą) buvo

įrengtos tik 3 km ruože palei Nemuną, tačiau 135 km dviračių takų trasų buvo sužymėtos, pastatant ne tik dviračių takų informacinius ženklus, bet ir informacinius-pažintinius stendus su informacija apie vietovę, jos kultūros ir gamtos paveldo objektus, biologinę įvairovę, įrengiant poilsio aikšteles ir pavėšines, dviračių stovus ir laužavietes. Kiti 700 km dviračių takų buvo tik pažymėti dviračių tako schemų informaciniais ir kelio nuorodų ženklais, panaudojant esamą kelių tinklą Suvalkijoje ir palei Nemuno dešinįjį krantą žemiau Kauno. Dviejuose projektuose vietos bendruomenei buvo nupirkti dviračiai bei įkurtas dviračių nuomos punktas prie Medvėgalio.

NEMUNO DVIRAČIŲ ŽIEDAS

Bendradarbiaujant 5 savivaldybėms ir 6 NVO pirmą kartą Lietuvoje parengtas tokios didelės apimties regioninės dviračių trasos plėtros techninis dokumentas. Tuo pačiu trasa buvo populiarinama: pristatyta tikslinei grupei, regiono bendruomenėms, vyko smulkaus verslo atstovų mokymai. Savivaldybės dviračių turizmą pasirinko kaip vieną pagrindinių savo turizmo plėtros strategijų. Plėtros dokumentas panaudotas 5 investiciniams dviračių infrastruktūros projektams rengti, iš jų du patvirtinti ir jau įgyvendinami Šilutės ir Šakių rajonuose.

Skatinant pažintinį turizmą ir vietos verslumą kaime, buvo įrengta 135 km dviračių takų trasų, dar 700 km dviračių takų buvo sužymėta, pasinaudojus esama kelių infrastruktūra.

Švietimas ir gebėjimų stiprinimas šalies mastu klimato kaitos srityje buvo vykdomas 4 projektuose (19%). Tai kita projektų grupė, kuri įgyvendintomis informacinėmis ir mokomosiomis kampanijomis reikšmingai prisidėjo prie klimato kaitos problemų aktualizavimo ir jų sprendimų populiarinimo. Vieno iš projektų metu buvo skatinama ekologiškos technologijos namų statyba iš vietinės izoliacinės medžiagos – šiaudų, kuris sukėlė didelį susidomėjimą šalyje bei įtakojo privataus verslo iniciatyvas statant "šiaudų namus". Taip pat buvo didinami valstybinių institucijų ir NVO pajėgumai klimato kaitos politikos srityje ir įtraukiami miesto gyventojai į masinius renginius, skirtus klimato problemai viešinti. Šiuose projektuose apie klimato kaitą buvo informuota 205 460 gyventojų ir apmokyta 1 410 tikslinių grupių narių.

3. Taikomieji tyrimai

Tyrimai technologijoms parinkti ir įvertinti buvo atlikti 6 projektuose (28,6 %): projektų vykdytojai bendradarbiavo su universitetų ir technikos institutų bei pavieniais ekspertais, padėjusiais įvertinti ir parinkti reikalingas technologijas ir įrenginius – saulės kolektorius, vėjo jėgainę, tinkamus biokuro katilus ir briketavimo įrenginį. Buvo atliekami šiaudų ir nendrių kuro laboratoriniai tyrimai, siekiant nustatyti tokio kuro kaloringumą ir peleningumą, o dviračių turizmo plėtros projektuose buvo taikytos dviratininkų stebėsenos ir apklausų metodikos, vykdyti kraštovaizdžio ir vietos ekonomikos tinkamumo dviračių turizmo plėtrai tyrimai.

4. Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas

SMALININKAI

Smalininkų projekto vienas iš tikslų buvo įtakoti Nacionalinę energetikos politiką, siekiant palengvinti mažo galingumo vėjo elektrinių statybą ir prijungimo prie skirstomųjų tinklų tvarką ir reglamentavimą. Buvo pateikti pasiūlymai ir patirtimi paremti pataisymai esamuose teisės aktuose. Buvo parengti pasiūlymai LR AM ir Seimui. Taip pat įtakotas rajono Tarybos narių požiūris į bendruomenių gebėjimus bei jų pasiūlymus ir iniciatyvas.

dviračių trasų specialieji planavimo dokumentai subūrė bendradarbiavimui ne tik bendruomenes, bet ir savivaldybes, kurios anksčiau ne itin noriai dirbdavo bendruose projektuose. Įrengti ar sužymėti dviračių takai buvo įtraukti į rajonų plėtros ar turizmo vystymo planus.

Šalies ir rajonų politikos įtakojimas klimato kaitos srityje buvo vykdomas 13 projektų (61,9%). Nacionalinio lygmens poveikį su klimato kaita susijusiems teisės aktams turėjo 5 projektuose vykdytos veiklos ir pasiekti rezultatai: buvo parengta daugiabučių namų energetikos vadybos ir sertifikavimo programa, parengta NVO koalicijos pozicija dėl klimato kaitos strategijos ir nacionalinių apyvartinių taršos leidimų paskirstymo plano 2008–2012 m., Seimui pateikti pasiūlymai supaprastinti mažų vėjo jėgainių detalaus planavimo ir pajungimo prie skirstomųjų tinklų reikalavimus, įtakotas Žemės ūkio ministerijos sprendimas remti energetinių augalų plantacijas ne vien tik nederlingose žemėse, dviračių turizmo projekto metu parengtas specialusis „Nemuno dviračių žiedo“ planas ir parengtas bei išpopuliarintas maršrutas, kuris Nacionalinėje dviračių takų schemoje išskirtas kaip pirmasis šalies prioritetas, taip pat inicijuotos Bevariklio transporto įstatymo pataisos.

Rajonų politikai ir už sprendimų priėmimą atsakingi valdininkai taip pat dažnai buvo įtraukiami į projektus kaip partneriai ar netgi naudos gavėjai, ypač biokuro panaudojimo projektuose, kuomet, instaliavus pigesnę vietinę kurą naudojančius katilus savivaldybei priklausančiuose visuomeniniuose pastatuose, sumažėjo jų šildymui skirtos biudžeto išlaidos. Bendruomenės sugebėjo ne tik informuoti savivaldybes bei įtikinti jas skirti reikalingų bendrojo finansavimo lėšų, bet ir pakeisti rajonų Tarybų narių požiūrį į atsinaujinančius energijos šaltinius bei bendruomenių gebėjimus ir iniciatyvas. Dviračių turizmo projektuose parengti keletą rajonų apimantys

Apibendrinimas

Vertinant bendrą klimato kaitos projektų indėlį į aplinkos kokybės gerinimą ir klimato kaitos prevenciją, galima vienareikšmiškai teigti, kad programos projektai visiškai atitiko PAF MPP iškeltus uždavinius ir prioritetus: buvo ne tik pademonstruoti vietos būdai ir kaštų atžvilgiu efektyvios technologijos, prisidėjusios prie klimato kaitos problemos mažinimo, bet ir žymiai pagerintos bendruomenių socialinės (76,2 %) ir ekonominės (81,0 %) sąlygos. Projektų rodikliai patvirtina akivaizdžią naudą toms tikslinėms grupėms, į kurias buvo nukreipti projektai. *Būtent socialinis-ekonominis poveikis klimato kaitos projektuose buvo labiau matomas ir vertinamas vietos gyventojų ir kitų interesų grupių, todėl vietos interesai tarnavo „įeities tašku“ visuotinei klimato kaitos problemai spręsti (apie socialinį ir ekonominį poveikį – kitame skyriuje).*

Tiesioginį aplinkos taršos ir šiltnamio dujų išmetimų mažinimo poveikį turėjo visi projektai, išskyrus šviečiamuosius. Įgyvendinus projektus, *kasmet sutaupoma 2 302 MWh energijos, 7 946 MWh energijos pagaminama iš atsinaujinančių energijos šaltinių ir sumažinami CO₂ išmetimai 3 315 tonų.* Visi šie rodikliai didės ir ateityje dėl projektų ilgalaikio poveikio ir veiklos tęstinumo užtikrinimo.

Vystantis programai, sudėtingėjo projektų naudojamos technologijos ir socialinės inovacijos. Programos veiklos pirmoje pusėje dauguma projektų buvo susiję su energijos taupymu, biokuro katilų instaliavimu socialinės paskirties patalpose ir ypač dviračių transporto propagavimu. Antrajame programos etape imtasi techniškai sudėtingesnių veiklų: statomi ekologiški amatų namai, taikomos kitų atsinaujinančių energijos šaltinių technologijos – saulės, vėjo, o jų gaminama energija imta naudoti ne tik šildyti, bet ir žemės ūkio produktams perdirbti, pajamoms gauti ir socialinėms inovacijoms vystyti. Bendruomenės ir NVO ėmė ne tik keistis patirtimi ir mokytis vienos iš kitų, bet ir bendradarbiauti ekonominėje plotmėje, vykdydamos pajamas generuojančias bendras veiklas. Tai įrodo NVO ir ypač bendruomenių ir vietos NVO gebėjimų augimą.

Klimato kaitos projektų poveikis aplinkai neapsiribojo tik šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimų mažinimu. *Daugelis jų turėjo daugialypį poveikį ir kitoms aplinkos sritims:* Žuvinto biosferos rezervato biologinės įvairovės ir ežerų priekrančių vandens kokybei gerinti kertant nendrynus, saugomų teritorijų būklei reguliuojant turizmo srautus, žemių kokybei gerinti valant melioracijos griovius nuo savaiminių gluosnių krūmynų, Dzūkijos nacionalinio parko biologinei įvairovei skatinant ekologišką ūkininkavimą, senajam ilgąsiaudžių rugių genofondui išsaugoti skatinant naudoti šią rūšį „šiaudų“ namų statybai. Vietinių išteklių naudojimo skatinimas teigiamai atsiliepia transporto taršos mažinimui, energetinių išteklių taupymui, nekalbant apie daug platesnę tokių projektų ekonominę ir socialinę naudą. Galutinės programos apklausos duomenimis, klimato kaitos projektai, lyginant su kitomis sritimis, labiausiai pasižymėjo integruotu aplinkosauginiu-ekonominiu-socialiniu poveikiu (50,0 % respondentų). Tai dar kartą patvirtina PAF MPP projektų *atitikimą darnaus vystymo principams ir jų integralumą.*

Šios srities projektų vykdytojai mažiau naudojos mokslininkų pagalba (28,6 %) ir santykinai beveik vienodai, kaip ir kitose aplinkosaugos srityse, įtakoją aplinkosaugos politiką (61,9 %). Būtent klimato kaitos srities projektų portfelis labiausiai *pasižymėjo taikytų technologinių ir socialinių inovacijų gausa* – 12 projektų (57,1 %) žymiai prisidėjo prie rajono ar projekto vietovės darnios plėtros spartinimo. Daugelis jų tapo šalies masto pavyzdžiais, kuriais itin domėjosi tiek privatūs asmenys, tiek valstybinės institucijos ar organizacijos, siekdamos sau pritaikyti pademonstruotus būdus ir technologijas. Prie projektų gerosios patirties viešinimo taip pat prisidėjo PAF MPP bendruomenių bendradarbiavimo tinklas ir strateginė informacijos sklaida.

Žemių degradavimo sritis

Žemių degradavimo mažinimo srities projektų veikla buvo susijusi su dirvožemio išteklių apsauga nuo erozijos, degradavimo bei užterštumo agrochemikalais ir pesticidais ar kitais patvariais organiniais teršalais. Buvo skatinami projektai, teikiantys naudą vietos gyventojams, tenkinant jų ekonominius ir socialinius poreikius: alternatyvių verslų ir darnaus ūkininkavimo veikla, kuri integruotai siejasi ir su kitomis PAF sritimis – klimato, vandens ir biologinės įvairovės išteklių apsauga ar darniu jų naudojimu. Prioritetas buvo teikiamas projektams, skatinantiems ekologinę ar tradicinę ūkininkavimą, ekologinių ūkių kooperaciją, švarios produkcijos vartojimą ir rinkodarą.

Ši sritis PAF MPP Lietuvos programoje buvo išskirta tik nuo 2005 m., todėl, peržiūrėjus anksčiau finansuotus projektus, keli tarptautinių vandenų integruotos srities projektai buvo priskirti žemių degradavimo sričiai. Iš viso buvo parengti ir paramą gavo 10 žemių degradavimo mažinimo srities projektų, iš kurių – 1 parengiamasis projektas, taigi buvo įgyvendinti 9 pilni projektai.

Projektus pagal jų poveikį aplinkai ir įgyvendintas veiklas galima smulkiau suskirstyti į veiklos kryptis, išvardintas 5 lentelėje. Vienaime projekte dažnai buvo įgyvendinama keletas veiklos krypčių, todėl lentelėje nurodytas projektų skaičius parodo, keliuose projektuose konkreiti veiklos kryptis buvo įgyvendinta.

5 LENTELĖ. Žemių degradavimo srities projektų tipai.

Nr.	Intervencijos tipas	Proj. sk.	Veiklos kryptis	Proj.sk.	% visų ŽD*
1	Aplinkos būklės gerinimas	5	Ekologinių ūkių ir jų produktų gamybos kooperacijos vystymas	4	44,4
			Agrarinės aplinkosaugos priemonių taikymas	1	11,1
2	Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)	5	Alternatyvių verslų skatinimas	3	33,3
			Šviečiamieji ir gebėjimų stiprinimo projektai šalies mastu	2	22,2
3	Taikomieji tyrimai	5	Tyrimai ūkių efektyvumui didinti ir žemės degradavimui mažinti	5	55,5
4	Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas	7	Šalies ir rajonų politikos įtakojimas žemės degradavimo srityje	7	77,8

* Procentas nuo žemių degradavimo srities projektų skaičiaus, neskaičiuojant parengiamųjų projektų.

Žemių degradavimo srities projektus suskirstyti pagal veiklos kryptis gana keblu, nes beveik visi jie vykdė įvairias veiklas: organizavo ekologinio ūkininkavimo mokymus, agrarinės aplinkosaugos priemonių taikymo mokymus, skatino kurti ekologinius ūkius, burtis į kooperatyvus ir įgyvendinti žemių degradavimą stabdančias priemones. Vienaime projekte galėjo būti įgyvendintas keletas veiklos krypčių, pavyzdžiui, Budraičių projektas skatino ekologinių ūkių plėtrą (įsteigti 8 nauji ūkiai), ūkininkų kooperaciją (ekologinių produktų kooperuotą supirkimą) ir alternatyvaus verslo vystymą (įsteigta mikroįmonė), todėl jis priskirtas prie dviejų veiklos krypčių, siekiant atspindėti projekto daugiafunktiškumą.

1. Aplinkos būklės gerinimas

Projektai, kurių metu buvo įgyvendinami eroziją mažinantys žemės dirbimo ar ūkininkavimo metodai, praktiškai prisidėjo prie dirvų geresnės kokybės. Projektų metu buvo formuojami agroželdynai, taikomos daugiamečių žolių sėjomainos, įrengtos priešerozines juostos, buvo taikomos tradicinės arba netaršios dirvos kokybės gerinimo priemonės, kuriami nauji ir stiprinami esami ekologiniai ūkiai, skatinami netaršūs alternatyvūs verslai – visa tai praktiškai prisidėjo prie švaresnio žemės ūkio vystymo.

KALTINĖNAI

Ekologinių ūkių ir jų produktų gamybos kooperacijos vystymo srityje buvo įgyvendinti 4 projektai (44,4 %) – tai buvo pirmosios bendruomenių inicijuotos ekologinių ūkių kooperacijos iniciatyvos šalyje. Projektų metu buvo stengiamasi ekonomiškai naudingais pagrindais suburti ekologiškai ūkininkaujančiuosius, skatinant kooperuotą ekologinės produkcijos surinkimą, fasavimą, perdirbimą ir pardavimą, kartu įgyvendinant ir bendrą produkcijos rinkodarą. Šie projektai vyko dviejose vietovėse Molėtų ir Kelmės rajonuose ir buvo tęstiniai, t. y., PAF MPP parėmė šių projektų tikslinę plėtrą. Šis faktas rodo, jog bet kuri iniciatyva, norint ją visapusiškai išplėtoti ir padaryti gyvybingą, turi būti įgyvendinama gerai suplanuotais etapais ir turi turėti tęstinį finansavimą iki to laiko, kol projektų metu pradėta ekonominė veikla ima atsipirkti.

5,05 ha plotas apsodintas medžiais, 205 ha plote atkurtos pievos, 450 ha taikoma sėjomaina ir antierozinės priemonės; projektui pasibaigus numatoma plėtra į dar 50 ha teritoriją. Gautos daugiamečių žolių sėklos pasėjamos ir kitais metais nemokamai atiduodamos kitiems ūkininkams.

Agrarinės aplinkosaugos priemonių taikymo projekto vykdytojai (11,1%) Šilalės rajone praktiškai įdiegė kalvotai teritorijai reikalingas žemės eroziją stabdančias priemones, glaudžiai bendradarbiaudami su Kaltinėnų žemdirbystės stoties mokslininkais.

Visuose aplinkos būklės gerinimo projektuose buvo intensyviai vykdomi ūkininkų aplinkosauginiai ir tinkamo ekologinio ūkininkavimo mokymai, skatinamas ekologinių ūkių steigimas ir jų veiklos kooperacija, taip pat diegiamos vietos technologijos kooperacinei veiklai plėtoti ir produkcijai realizuoti. Šių šešių projektų metu buvo įsteigti mažiausiai 105 nauji ekologiniai ūkiai, apimantys 2 101 ha plotą, kuriame nebuvo naudojami pesticidai ir taikomos aplinkai nekenksmingos žemės kokybę gerinančios priemonės. Taip pat 3 931 ha plote buvo taikomos papildomos agrarinės aplinkosaugos priemonės, mažinančios žemės degradavimą.

Projektų metu buvo įsteigti mažiausiai 105 nauji ekologiniai ūkiai, apimantys 2 101 ha plotą, taip pat 3 931 ha plote buvo taikomos papildomos agrarinės aplinkosaugos priemonės, mažinančios žemės degradavimą.

2. Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)

Taršos prevencijos kategorijai buvo priskirti tie projektai, kurių metu nebuvo tiesiogiai įgyvendinamos praktinės veiklos, turinčios įtakos žemės kokybės gerinimui, bet buvo siekiama didinti ekologiškai ūkininkaujančiųjų skaičių, vykdant gebėjimų stiprinimo mokymus arba skatinant vietos gyventojų įsitraukimą į žemės ūkiui alternatyvias veiklas.

Trys *alternatyvių verslų skatinimo* projektai (33,3%) pasižymėjo socialinių inovacijų taikymu ir dideliu demonstraciniu potencialu. Petronių bendruomenė įkūrė vienus pirmųjų šalyje amatų namus, kurie išgarsėjo kaip socialinės inovacijos modelis puoselėjant kultūrinio paveldo tradicijas, jas sujungus su ekologinio ūkininkavimo metodais. Tytuvėnuose renovavus apleistą pastatą atidaryta „Žemaičių pastogė“, kuri naudojama ne tik ekologinių produktų pardavimui, bet ir bendruomenių socialinei veiklai vystyti. Kaimyninės Budraičių bendruomenės pastangomis, prapėšiant ir papildant Tytuvėnų projektą, įsteigta mikroįmonė, perdirbanti neprekinės išvaizdos ekologiškus produktus. Šie projektai padėjo užsiimti alternatyviais verslais 27 šeimoms.

Dviejų *šviečiamųjų ir gebėjimų stiprinimo* projektų metu (22,2 %) buvo mokomi ūkininkai ir vartotojai visoje šalies teritorijoje. Rajonuose buvo parengta 16 sertifikuotų konsultantų–patarėjų, o mokymuose apie agrarinės aplinkosaugos priemones ir ekologinio ūkininkavimo ypatybes ir naudą dalyvavo 2 753 ūkininkai. Ūkininkai buvo aktyviai skatinami steigti ekologinius ūkius ir taikyti taršos prevencines priemones. Nustatyta, kad ekologinių ūkių teritorijoje atsisakius pesticidų ir kitų augalų apsaugos priemonių, dirvožemio cheminė tarša sumažėja apie 90–100 kg/ha per metus.

Projektų metu vyko intensyvi informacijos sklaida: buvo išleisti mokymų leidiniai, surengtos tikslinės vartotojų apklausos, specialios TV ir radijo laidos, spaudos konferencijos, TV reklaminės užsklandos, skleista informacija didžiuosiuose prekybos centruose. Tuo metu tai buvo pirmieji plataus masto šviečiamieji projektai ekologinio ūkininkavimo ir vartojimo srityje. Projektų metu buvo informuota daugiau nei 200 000 vartotojų, o šalyje ekologiškai ūkininkaujančiųjų skaičius kasmet didėjo vidutiniškai 68 %. Nors šie skaičiai atspindi bendrą situaciją šalyje, susijusią su Kaimo plėtros 2004–2006 m. plano įgyvendinimu, galima teigti, jog plačiai šalyje vykdyti projektai taip pat reikšmingai prisidėjo prie ekologinių ūkių plėtros Lietuvoje.

Buvo parengta 16 sertifikuotų konsultantų–patarėjų, aplinkosaugos ekologinio ūkininkavimo ypatybių apmokyti 2 753 ūkininkai, 200 000 vartotojų įgijo žinių apie ekologiškų produktų naudą.

3. Taikomieji tyrimai

Tyrimai ūkių efektyvumui didinti ir žemės degradavimui mažinti buvo vykdomi 5 projektuose (55,5 %), kuriuose talkino geriausi šalies žemdirbystės, dirvožemio ir ekologinio ūkininkavimo sričių mokslininkai. Tyrimai pirmiausia buvo skirti ekologinių ūkių žemės kokybei ištirti, sėjomainoms suplanuoti, dirvožemio erozijos rizikai nustatyti ir nitratų prasisunkimui tam tikruose dirvožemiuose ištirti. Remiantis tyrimų rezultatais, buvo išleistos praktinės metodikos ekologiškai ūkininkaujantiems, parengti bei įgyvendinti 28 sėjomainų planai ir kiti žemės kokybę gerinantys metodai 924 ha plote. Trijuose projektuose buvo tirta vartotojų ir viešo maitinimo įstaigų nuomonė apie ekologiškų produktų naudą ir poreikį. *TNS Gallup* tyrimų rezultatai buvo plačiai paviešinti žiniasklaidos priemonėse.

NAUJASODIS

Projekto lėšomis įrengtos 3 vaisių, daržovių ir vaistažolių džiovyklos, 2 kepyklėlės, daržovių rauginimo patalpa, įsteigti 7 ekologinių produktų perdirbimo punktai. Įsteigtas ir įrengtas 40-ties vietų ekologinės žemdirbystės ir aplinkosaugos mokymo kabinetas Alantos technikos mokykloje. Ekologinių ūkių bendruomenės „Gojelis“ narių skaičius išaugo nuo 86 iki 115, o „Padegsnio“ kooperatyvas pasipildė septyniais naujais nariais. Projekto įtakoje ekologiškai ūkininkaujančių ūkių plotas padidėjo 930 ha.

4. Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas

Institucijų informavimo ir aplinkosaugos politikos įtakojimas žemių degradavimo srityje vykdytas 7 projektuose (77,8 %). Projekto apie vartotojų ekologinį švietimą įgyvendinimo metu Seime buvo

surengta apskrito stalo diskusija kartu su Žemės ūkio ministerija ir Seimo Kaimo reikalų komitetu „Kaip pagerinti komunikaciją tarp prekybos centrų ir vartotojų“. Projekto rezultatais buvo pasinaudota, formuojant nacionalinę ekologiškų produktų politiką. Pažymėtina, jog įgyvendinus PAF MPP projektus, žymiai padidėjo NVO politinis svoris ir gebėjimai vesti dialogą su rajonų ir šalies politikais bei valdžios atstovais. Agrarinio aplinkosauginio švietimo ir Ekologinio ūkininkavimo skatinimo projektų lyderiai projektų metu ir jiems pasibaigus konsultavo Žemės ūkio ministeriją, svarstant 4 teisės aktus (ministro įsakymus) dėl agrarinės aplinkosaugos taisyklių, dėl geros ūkininkavimo praktikos reikalavimų, dėl ekologinio žemės ūkio taisyklių ir ekologinės gamybos plėtros, dalyvavo rengiant ir svarstant Kaimo plėtros programą, Nacionalinę žemės ūkio strategiją, kitus įvairius dokumentus. Aukščiau minėtas Petronių projektas prisidėjo prie Maisto ir higienos reikalavimų supaprastinimo vietos mikroįmonėms ir ūkininkams, o Padegsnio projektas inicijavo Higienos normų pakeitimą ekologiškų produktų perdirbimo srityje. Budraičių ir Tytuvėnų projektai įtakojo Kelmės rajono Vietos plėtros strategijos viziją, pagal kurią ekologiškai produkcijai ir vietos produktų gamybai bei perdirbimui buvo skirta pirmenybė, finansuojant vietos projektus pagal *Leader* + programą.

Apibendrinimas

Apibendrinant galima teigti, kad žemių degradavimo srities projektai *itin reikšmingai paskatino ekologinių ūkių ir ekologiško vartojimo idėjų plėtrą Lietuvoje*. Dar prieš pradėdant įgyvendinti Kaimo plėtros 2004–2006 m. planą, PAF MPP įgyvendinti projektai buvo *pirmosios bendruomenių inicijuotos ekologinio ūkininkavimo veiklos*, subūrusios glaudžiam bendradarbiavimui bendruomenės, žymius mokslininkus, verslo atstovus, rajonų valdžią ir nacionalinio lygmens NVO. Ekologinių ūkių ir jų produktų perdirbimo kooperuota veikla taip pat buvo pirmoji iniciatyva šalyje, išbandžiusi ir pralaužusi rezervuotą ūkininkų nusistatymą prieš bet kokį tarpusavio ekonominį bendradarbiavimą, baiminantis sovietinių laikų patyrimo. Ši geroji patirtis padėjo kitiems ūkininkams ir bendruomenėms keisti nuomonę apie kooperacijos naudą, projektai atsiliepė į daugelio kitų ūkininkų ir bendruomenių užklausimus kooperacijos tema, teikė konsultacijas bei praktinius patarimus. Dėl projektų gebėjimų stiprinimo ir patirties sklaidos šalyje įsisteigė dar 5 nauji kooperatyvai, o ekologinis ūkininkavimas, kurį labai remia ir ES fondai, tapo ne išskirtinumu, o gyvenimo norma.

Ekologinių ūkių ir jų produktų perdirbimo kooperuota veikla buvo pirmoji iniciatyva šalyje, išbandžiusi ir pralaužusi rezervuotą ūkininkų nusistatymą prieš bet kokį tarpusavio ekonominį bendradarbiavimą.

Išmatuoti atitinkamais rodikliais projektų poveikį žemių degradavimui stabdyti (pavyzdžiui, neeroduoto dirvožemio tonomis ar neišplauto azoto junginių kilogramais) labai sudėtinga ir dažnai neįmanoma dėl pradinių duomenų trūkumo. Todėl bendrą poveikį žemių degradavimo srityje galima išreikšti tik žemės plotu, kuriame taikoma netarši žemdirbystė ar agrarinės aplinkosaugos priemonės, naujų ekologinių ūkių skaičiumi ir apmokytų žmonių skaičiumi, atitinkamai tai būtų: *6 032 ha plote saugiai ūkininkaujama, įkurti 105 nauji ūkiai, apmokyti 5 855 žmonės*.

Šios srities projektai ypač pasižymėjo vietos gyventojų ekonominių sąlygų gerinimu – net 77,8 % projektų padėjo vietos gyventojams gauti papildomų pajamų. Socialinis poveikis buvo vienas mažiausių, nes projektai orientavosi į aplinkai palankias ekonomines veiklas. Petronių amatų namai, kaip didžiausio socialinio poveikio vietos bendruomenei pavyzdys, tapo ne tik aplinkosauginės informacijos ir tautinio paveldo sklaidos centru, bet ir sektinu modeliu daugeliui šalies bendruomenių, teikiančių paraiškas *Leader* ir kitoms ES programoms.

Tuo metu tai buvo *pirmieji plataus masto šviečiamieji projektai* ekologinio ūkininkavimo ir vartojimo srityje, kurių dėka apie ekologišką produkciją buvo informuota daugiau nei 200 000 vartotojų. Visi šios srities projektai palaikė tarpusavyje glaudžius bendradarbiavimo ir mokymosi ryšius, į projektų veiklas įtraukdami žymiausius šios srities mokslininkus, kurių keletas, taip pat būdami PAF MPP projektų vadovais, noriai dalijosi savo patirtimi su kitais programos dalyviais. Stiprių projektų lyderių dėka žemių degradavimo srities projektai taip pat išsiskyrė santykinai dideliu aplinkosaugos politikos įtakojimu (77,8 %) ir išbandytos praktikos integracija į Kaimo plėtros plano ir vėliau – programos strategijas ir projektus.

Tarptautinių vandenų sritis

PAF MPP siekė finansuoti projektus, įtraukiančius bendruomenes į tarptautinių vandenų (įskaitant tarpvalstybinius upių baseinus) taršos mažinimą ar vandens ekosistemoms grėsmę keliančių problemų sprendimą. Pirmenybė buvo teikiama regionams, kurių paviršiniai ir požeminiai vandenys yra blogesnės kokybės (Šiaurės-Vidurio Lietuva), ar yra pažeidžiamose zonose (karstinis regionas, Baltijos pajūrio zona, Nemuno upės delta).

Projektai turėjo padėti mažinti įvairių teršalų, tarp jų organinių medžiagų, biologinių teršalų, žemės ūkio chemikalų ir sunkiųjų metalų sklidimą. Ypatingas dėmesys buvo teikiamas prevenciniam vandens

6 LENTELĖ. Tarptautinių vandenų srities projektų tipai.

Nr.	Intervencijos tipas	Proj. sk.	Veiklos kryptis	Proj.sk.	% visų TV*
1	Aplinkos būklės gerinimas	6	Vandens valymas ir užterštumo mažinimas	5	62,5
			Vandens telkinių ir jų slėnių tvarkymas bei pritaikymas poilsiui ir rekreacijai	3	37,5
2	Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)	4	Suinteresuotų grupių ir gyventojų švietimas, aktyvinimas ir bendradarbiavimo skatinimas	3	37,5
			Teisinių priemonių rengimas ir partnerystės skatinimas	1	12,5
3	Taikomieji tyrimai	4	Tyrimai vandens kokybei užtikrinti ir prevencijai numatyti	4	50,0
4	Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas	5	Šalies ir rajonų politikos įtakojimas vandens buveinių kokybės valdymo srityje	5	62,5

* Procentas nuo tarptautinių vandenų srities projektų skaičiaus, neskaičiuojant parengiamųjų projektų.

taršos mažinimui, alternatyviems verslams kaime skatinti ir agrarinėms aplinkosauginėms priemonėms taikyti.

Ši sritis savo veiklomis labai panaši į žemių degradavimo sritį, todėl projektų priskyrimas jai daugeliu atvejų priklausė nuo projekto vietovės, kuri turėjo atitikti PAF MPP strategijoje numatytus prioritetinius regionus, ir nuo veiklų, kurios privalėjo turėti tiesioginį poveikį vandens ekosistemoms ir kritinėms vandens buveinėms.

Iš viso buvo parengta ir paramą gavo 10 tarptautinių vandenų srities projektų, iš kurių – 2 parengiamieji projektai, taigi buvo įgyvendinti 8 pilni projektai.

Projektai pagal jų poveikį aplinkai ir įgyvendintas veiklas smulkiau suskirstyti į 6 lentelėje pateiktas veiklos kryptis. Joje nurodytas projektų skaičius parodo, keliuose projektuose konkreti veiklos kryptis buvo įgyvendinta, todėl tas pats projektas galėjo būti priskirtas kelioms veiklos kryptims, o ne projektų suskirstymą pagal kryptis (todėl nesutampa intervencijos tipo ir veiklos krypties projektų skaičius).

1. Aplinkos būklės rodiklių gerinimas

Projektai, kurie yra priskirti aplinkos būklės gerinimo intervencijos tipui, įgyvendino veiklas, realiai pagerinusias vandens kokybę konkrečiose vietovėse. 5 vandens valymo ir užterštumo mažinimo projektai (50,0%) siekė eliminuoti lokalsios taršos šaltinius gyvenvietėse: įrengė vandentiekį ir kanalizaciją Ventos kaimo daugiabučiams namams (43 gyventojams), pastatė ekologinius vandenvals įrengimus ir prie jų prijungė kaimo turizmo ir kitas sodybas Minijos kaime, išsprendė gyvulių mėšlo tvarkymo ir laikymo problemas Kaulakiuose ir Ventos kaime, pastačius 5 mėšlo laikymo aikšteles ir 7 srutų surinkimo rezervuarus, identifikavo ir uždarė 10 vietos gyventojų nelegalios kanalizacijos taršos šaltinius N. Akmenės priemiestyje. Daugelyje projektų vykdytojai kartu su partneriais valė upių ir kitų vandens telkinių pakrantes nuo kietųjų atliekų, vandens telkinių šlaitus apsodino želdynais, skatino gyventojus keisti ūkininkavimo įpročius, pavyzdžiui, pakeisti vandens telkinių šlaitų arimo kryptį. Projektas, įgyvendintas Nemuno deltos 300 ha plote, siekė pagerinti vandens ekosistemų būklę sekliavandenėms žuvims migruoti, skatinant vietos gyventojus užsiimti gamtotvarkiniais darbais – žiemą šienauti nuo ledo nendrynų biomase. Įgyvendinus projektus, sumažėjo vandenų tarša buitinėmis nuotekomis (kokybės rodikliai: BDS5 – 4 t per metus, bendras azotas – 0,6 t per metus, bendras fosforas – 0,15 t per metus). Akivaizdžiai pagerėjo Liolingos patvenkto upelio, įtekančio į Dubysą, vanduo: tyrimai parodė, kad fosforo kiekis vandenyje sumažėjo 43 kartus, bendro azoto kiekis – 2 kartus.

Pusė vandens būklės gerinimą atlikusių projektų kartu siekė *sutvarkyti ir pritaikyti vandens telkinius ir jų slėnius poilsiui ir rekreacijai* (3 projektai, 37,5 %), siekdami ne tik aplinkos kokybės, bet ir socialinių sąlygų gerinimo. Projektuose Kupiškyje, N. Akmenėje ir Kaulakiuose sutvarkyta 36 ha upių ir pratekamų tvenkinių pakrančių: išvalius upelių slėnius nuo mechaninės taršos (didelė dalis teršalų buvo augalinės kilmės), sudarytos sąlygos savaiminiam vandens apsivalymui, stabilizavus nuošliaužas krantuose ir apsodinus šlaitus želdiniais bei daugiametėmis žolėmis, sumažėjo dirvos erozija ir nešmenų (su jais ir teršalų) patekimo į vandens telkinius galimybės. Išvalytos, sutvarkytos ir mažosios architektūros elementais papuoštos teritorijos tapo patrauklia laisvalaikio praleidimo vieta 3 752 gyventojams. Sukurtos poilsio zonos ir projektams pasibaigus yra prižiūrimos ir puoselėjamos vietos valdžios institucijų.

KAULAKIAI

Bendruomenė bando keisti ūkinę veiklą ir prisitaikyti prie šiuolaikinių reikalavimų, keliamų gyvenantiems šalia vandens telkinio. Siekiant, kad kuo mažiau teršalų patektų į tvenkinį, buvo įrengta tvenkinio šlaito apsauginė želdinių zona, o tvenkinio šlaite įsikūrusiuose gyventojų ūkiuose įrengtos penkios nedidelės mėšlidės ir srutų rezervuarai. Gyventojų sveikatai ir aplinkai gerinti įrengtas sveikatingumo ir žvalumo takas.

Instaliavus 15 infrastruktūros objektų ir surengus mokymus, uždaryta 17 lokalsios taršos šaltinių, o 817 ha plote sumažinta pasklidusios taršos rizika. 3 752 gyventojams pagerintos poilsio ir socialinės sąlygos.

2. Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas

Vandens taršos prevenciją skatinę 4 projektai įgyvendino informavimo ir mokymų veiklas bei skatino vietos gyventojus, įmones ir politikus kartu imtis aktyvių veiksmų vandens ekosistemų būklei ir vandens kokybei

KUPIŠKIS

Kupos upės slėniui sutvarkyti buvo pasitelkta miestelio bendruomenė – suorganizuota 40 talkų ir įvairių renginių, kuriuose dalyvavo 1 145 bendruomenės nariai. NVO glaudžiai bendradarbiavo su Kupiškio savivaldybe, subūrė gyventojus darbams, kurių metu buvo išvalytas apie 25 km upės ruožas, sutvarkyta apie 20 ha pakrančių, išvežta apie 40 t šiukšlių, apsodinti ir sutvirtinti Kupos šlaitai. Dėl tolesnės upės vagos priežiūros sudarytos 25 trišalės sutartys su miesto organizacijomis ir savivaldybe, o miesto savivaldybė praplėtė projektą savo iniciatyva ir lėšomis.

gerinti. Šie projektai pasižymėjo partnerystės kūrimu ir bendradarbiavimo skatinimu tarp vietos bendruomenių, savivaldybių, aplinkos apsaugos institucijų, visuomeninių organizacijų, mokslo bei švietimo įstaigų ir netgi policijos nuovadų. Pasirašytos ilgalaikio bendradarbiavimo sutartys su 20 paupyje esančių pastatų naudotojais dėl išvalytų teritorijų savanoriškos priežiūros Kupos projekte užtikrino projektų tvarumą bei padidino įstaigų socialinę atsakomybę. Kaune aktyvinant gyventojų sąmoningumą buvo rengiamos viešos diskusijos dėl Nemuno taršos ir sodų bendrųjų kanalizacijos sistemos sutvarkymo. Pramonės įmonių ir ūkininkų švietimas ir mokymai apie pavojingas vandens aplinkai chemines medžiagas paskatino tikslines grupes ieškoti alternatyvių cheminių pakaitalų, taip paskatindami taršos šaltinių eliminavimą Lielupės –

Mušos baseine Lietuvos šiaurėje ir Nemuno centrinėje dalyje. Projektas Nemuno deltoje išsiskyrė bendradarbiavimo skatinimu rengiant ir aptariant rajono lygmens teisinius dokumentus ir vandens ekosistemų būklę gerinančias programas, kurių įgyvendinimas bus integruotas į rajono plėtros politiką ir KPP 2007-2013 metų *Leader* metodu remiamus vietos projektus.

3. Taikomieji tyrimai

Tyrimai vandens kokybei užtikrinti ir prevencijai numatyti buvo įgyvendinti 4 projektuose. Šių projektų metu buvo atlikti vandens aplinkai pavojingų medžiagų tyrimai, Kniaupo-Krokų lankos migracinio koridoriaus reikšmės įvertinimas, Nemuno deltos interesų grupių SSGG analizė bei vandens kokybės tyrimai, siekiant nustatyti projekto veiklų arba instaliuotų įrengimų poveikio efektyvumą.

4. Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas

Šalies ir rajonų institucijų informavimas ir politikos įtakojimas vandens kokybės ir kritinių vandens buveinių valdymo srityje vyko 5 projektuose (62,5%). Projektų vykdytojai informavo ir rengė apskrito stalo diskusijas su savivaldybių ir aplinkos apsaugos agentūrų atstovais, rengė rekomendacijas rajonų strateginiams plėtros planams Kaune ir Šilutėje. Projekto lyderių aktyvaus valdžios informavimo dėka pavojingų medžiagų klausimas integruotas į Biržų gamtotvarkos planą. Labiausiai prie aplinkosaugos politikos įtakojimo prisidėjo sekliavandenių migracijos koridorių apsaugos projektas, pasiūlęs keisti vyriausybinių politiką žuvininkystės ir žuvų išteklių apsaugos srityje Nemuno deltoje ir šiaurinėje Kuršių marių dalyje – buvo parengtas Nemuno deltos gamtotvarkos planas 300 ha teritorijai bei Nemuno deltos rekreacinės žūklės darnios plėtros ir Tausojančios rekreacinės žvejybos rinkodaros programa. Ne visi parengti teisiniai dokumentai buvo oficialiai patvirtinti (iki šios apžvalgos rengimo), tačiau aktyviai svarstant dokumentų projektus, buvo padidinti vietos valdžios institucijų gebėjimai ir sustiprintas bendradarbiavimas. Kiti tarptautinių vandenų projektai neturėjo ryškaus poveikio valstybinių institucijų gebėjimų stiprinimui.

Apibendrinimas

Vertinant bendrą tarptautinių vandenų srities projektų portfelio poveikį aplinkos kokybei reikėtų pažymėti, kad ne visi strateginiai uždaviniai buvo pasiekti. Tik 2 projektai žymiai prisidėjo

prie sąlygų alternatyviems verslams sukūrimo – abu jie vyko Minijos kaime Nemuno deltoje. Taip pat ne visi tarptautinių vandenų srities projektai buvo įgyvendinami strategijoje nurodytose prioritetinėse vietovėse: 2 iš 8 įgyvendintų projektų vyko Lietuvos centrinėje dalyje. Nepaisant intensyvios projektų rengimo ir informavimo kampanijos, ši sritis nebuvo populiari NVO ir bendruomenių tarpe, nes paprastai vandens kokybės gerinimo ir ypač – tarptautinių vandenų problemų sprendimas reikalauja gerokai didesnių lėšų ir gebėjimų. Galbūt todėl Lietuvoje, kaip ir kitose pasaulio šalyse, kuriose yra įgyvendinama PAF MPP, tarptautinių vandenų srities projektai sudaro mažiausią procentą visų finansuojamų projektų.

Vis dėlto finansuoti projektai buvo *reikšmingi vietos lygmeniu aplinkos būklės (vandens kokybės) gerinimui* (75,0 %). Instaliavus 15 infrastruktūros objektų ir surengus talkas ir mokymus tikslinėms grupėms ir įmonėms, uždaryta 17 lokalsios taršos šaltinių, o 817 ha plote sumažinta pasklidusios taršos rizika. Lyginant su kitomis sritimis, tarptautinių vandenų srities projektai *labiausiai įtakojo socialinių sąlygų gerinimą* (87,5 %), ypač prisidėjo prie vietos gyventojų poilsio ir rekreacijos sąlygų gerinimo ir sanitarinių bei higienos sąlygų gerinimo (socialinis projektų poveikis aprašytas kitame skyriuje). Ypač didelį poveikį turėjo technologine inovacija išsiskyręs projektas Minijos kaime, kur buvo įdiegti kaštų atžvilgiu efektyvūs ekologiški vandens valymo įrengimai, paskatinę teritorijos investicinių potencialą, pritraukiant kitų stambių turizmo projektų ir pagerinant lankytojų aptarnavimo sąlygas.

Būtent šios srities projektai pasižymėjo apdovanojimų gausa. Minijos projektas kartu su kitais 4 Europos projektais buvo atrinktas į Jungtinių Tautų konkursą „Vandens mugė 2006“. Kiti du tarptautinių vandenų srities projektai pasižymėjo nacionaliniu mastu: Kupos projektas buvo apdovanotas Aplinkos ministerijos prizų, o Ventos bendruomenė už atliktus darbus ir aktyvumą gavo šalies Prezidento vardinę nominaciją kaip geriausias šalies aplinkosaugos projektas, paremtas savanorystės principais.

Integruota sritis

PAF MPP strategijoje ši sritis nėra atskirai aprašyta, nes jai priskiriami projektai, turintys poveikį visoms aplinkosaugos sritims. Nors gana daug PAF MPP programos projektų galima būtų priskirti integruotam poveikiui dėl projektų veiklų daugiafunkciškumo ir įvairumo, visgi šios srities projektai buvo daugiausiai susiję su visuomenės švietimu programos remiamose aplinkos apsaugos srityse ir NVO bei bendruomenių gebėjimų stiprinimu, ypač susijusių su PAF MPP projektų ciklo valdymu ir projektų įgyvendinimu.

Programos lėšomis buvo paremti 9 integruotos srities projektai. Be abejonės, visi jie priskirtini sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimo (prevencijos) intervencijos tipui, nes projektuose nebuvo vykdomos praktinės aplinkos būklės rodiklius gerinančios veiklos. Keli projektai įtakoją ir aplinkosaugos politiką (7 lentelė).

7 LENTELĖ. Integruotos srities projektų tipai.

Nr.	Intervencijos tipas	Proj. sk.	Veiklos kryptis	Proj.sk.	% visų INT*
1	Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)	9	Aplinkosauginis švietimas PAF MPP srityse	5	55,5
			NVO gebėjimų stiprinimas ir PF MPP žinių valdymas	4	44,4
2	Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas	2	Institucijų informavimas ir aplinkosaugos ir NVO paramos politikos įtakojimas	2	22,2

* Procentas nuo integruotos srities projektų skaičiaus, neskaičiuojant parengiamųjų projektų.

1. Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)

Penki *aplinkosauginio švietimo* projektai (55,5 %) siekė padidinti visuomenės ir tikslinių grupių sąmoningumą ir žinių lygį biologinės įvairovės, klimato kaitos, vandens ir dirvožemio apsaugos srityse. Į kelių projektų veiklas aktyviai įtraukta 18 šalies mokyklų į aplinkosauginio sąmoningumo ir pilietiškumo ugdymą, rengiant nacionalinius konkursus, parodas, specializuotas mokomąsias stovyklas, kurių metu moksleiviai klausėsi žymių mokslininkų paskaitų, tyrė aplinką ir talkino vietos bendruomenėms, pasodino 2 ha miško, rengė akcijas ir vaidinimus. Svarbu tai, kad dalyvavusių mokyklų mokymų programos buvo papildytos aplinkosaugai skirtais seminarais. Vienas projektas, vykęs Žemaitijos nacionalinio parko teritorijoje, siekė suderinti gamtos apsaugos ir verslo interesus, skatinant plėtoti amatus ir darnų kaimo turizmą saugomose teritorijose. Kiti projektai, plačiai pasitelkdamie nacionalinę žiniasklaidą ir Lietuvos televiziją, rengė TV laidas ir socialinę reklamą aplinkosaugos temomis, parengė ir išleido kompaktinę plokštelę su mokomąja medžiaga apie darnaus vystymosi idėjas ir patirtį. Šių projektų metu per televiziją buvo transliuojamos laidos, kurių metu daugiau nei 600 000 Lietuvos gyventojų įgijo aplinkosauginių žinių ir buvo informuoti apie sėkmingai įgyvendintus PAF MPP projektus.

4 *NVO gebėjimų stiprinimo ir PAF MPP žinių valdymo* projektai (44,4 %) buvo parengti ir finansuoti pagal specialiųjų konkursų sąlygas, jose numatant ir su pareiškėjais aptariant būsimas projektų veiklas. Pagrindiniai projektų tikslai buvo šie: informuoti NVO ir bendruomenes apie tikslinių aplinkosaugos sričių problematiką, išmokyti organizacijas rengti kokybiškus projektus, užmegzti NVO tarpusavio bendradarbiavimo ir konsultacijų tinklą, pristatyti savo idėjas kitiems donorams ieškant papildomų lėšų projektams finansuoti bei paskleisti PAF MPP sukaupią patirtį.

Šių projektų metu buvo suorganizuoti 35 programos informaciniai ir mokymų renginiai, kuriuose buvo apmokyti 1 858 dalyviai, parengti 7 leidiniai (DVD filmai, „Mokymų vadovas“, daug mokymų medžiagos, 2 interneto svetainės, lankstukai, Vidurio vertinimo studija-knyga „Derinant aplinkos ir visuomenės interesus“), surengta programos išvystytų projektų idėjų mugė, siekiant padėti jiems pritraukti papildomo finansavimo, suorganizuotos dvi nacionalinės konferencijos. Projektai vykdė intensyvią patirties sklaidą šalies ir rajonų spaudoje, ir tai labai pagerino programos žinomumą. Šiuose

projektuose aktyviai dalyvavo PAF MPP darbuotojai, kurie rengė ir vedė mokymus, skaitė pranešimus, konsultavo potencialius pareiškėjus dėl projektų idėjų tinkamumo, rengė knygas ir kitus leidinius. Tokiu būdu buvo sustiprinti mažai projektų rengimo patirties turinčių NVO ir bendruomenių gebėjimai, žymiai pagerinta projektų kokybė bei padidintas projektą vykdyusių organizacijų vaidmuo ir materialinė bazė. Dar vienas svarbus rezultatas – PAF MPP informacinio ir NVO telkimo projekto metu buvo įkurta Aplinkosauginių NVO koalicija, kuri aktyviai veikia ir šiuo metu.

Integruotų šviečiamųjų ir gebėjimų stiprinimo projektų metu aplinkosauginių žinių įgijo daugiau nei 1 mln. 300 tūkst. šalies gyventojų, buvo apmokyti 2 127 dalyviai, suburtas bendruomenių savitarpio konsultacinis tinklas bei įkurta Aplinkosauginių NVO koalicija.

2. Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas

Daugelis integruotų projektų neturėjo tikslo įtakoti aplinkosaugos politikos, bet PAF MPP informacinio ir NVO telkimo projekto vykdymo metu įkurta ir veiklą pradėjusi Aplinkosauginių NVO koalicija pateikė savo pasiūlymus ir pastabas 7 Aplinkos ministerijos rengtiems teisiniams dokumentams ir strategijoms, aktyviai bendradarbiavo su politikais ir vykdomosios valdžios institucijomis, gerindama tarpusavio supratimą tarp visuomeninių organizacijų ir ministerijų pareigūnų. Šis projektas kaip programos rezultatas neabejotinai labiausiai ir tvariausiai darė ir tebedaro įtaką nacionalinei aplinkosaugos politikai.

Kitų integruotų projektų vykdoma intensyvi informacijos sklaida, ypač – PAF MPP įtakos stiprinimo Lietuvoje projekto, taip pat prisidėjo prie NVO finansinio klimato gerinimo ir

APLINKOSAUGINIŲ NVO KOALICIJA

NVO koalicijos susitelkimo faktas yra esminis pokytis aplinkosauginių NVO raidoje Lietuvoje. NVO interesų atstovavimas grupėje akivaizdžiai parodė, kad tai turi žymiai didesnę įtaką – NVO koalicija jau dabar yra vertinamas kaip rimtas partneris sprendžiant strateginius aplinkosaugos klausimus.

biudžetinių lėšų asignavimo tiek Vyriausybės, tiek rajonų lygmeniu, aktyviai informuojant savivaldybes apie papildomo finansavimo poreikį ir naudą rajonams, įsisavinant PAF MPP lėšas.

Apibendrinimas

Apskritai integruotos srities projektai, nors ir neturėję tiesioginio poveikio aplinkos būklės pagerinimui, *svariai prisidėjo prie sąlygų aplinkai saugoti pagerinimo didinant visuomenės sąmoningumą ir stiprinant NVO ir bendruomenių gebėjimus rengti ir valdyti aplinkosaugos projektus*. Šių projektų, ypač – keturių specialiųjų NVO gebėjimų stiprinimo ir PAF MPP žinių valdymo projektų naudą labai teigiamai įvertino įvairių mokymų dalyviai ir programos paramos gavėjai. Įgyvendinus šiuos projektus, žymiai pagerėjo rengiamų projektų kokybė, o bendruomenės ir NVO išnaudojo galimybę užmegzti savitarpio pagalbos ir bendradarbiavimo ryšius. Integruoti projektai, įtraukiant žiniasklaidą ir organizuojant vizitus į projektų vietas, bei nacionalinio lygmens renginiai žymiai padidino programos žinomumą. Tai pagerino NVO ir bendruomenių galimybes pasinaudoti PAF MPP parama, paskleisti projektų patirtį ir pritraukti papildomo finansavimo programos veiklai.

PAF MPP informacinio ir NVO telkimo projekto metu įkurta Aplinkosauginių NVO koalicija aktyviai veikia ir šiuo metu. Šis svarbus programos rezultatas kaip visuomeninis ir demokratinis reiškinys neabejotinai labiausiai ir tvariausiai darė ir tebedaro įtaką nacionalinei aplinkosaugos politikai.

Poveikio aplinkai apibendrinimas

Projektai efektyviai parodė, kaip galima darniai sujungti aplinkosaugos interesus su kitų vystymosi sričių interesais, kartu stiprinant NVO ir vietos bendruomenes bei skatinant jų dalyvavimą kuriant aplinkosaugos politiką. Programa įrodė, kad socialiniai ir ekonominiai vietos žmonių poreikiai gali pasitarnauti „įėjties tašku“ aplinkosaugos problemoms spręsti, jei ekonominės ir aplinkosauginės veiklos yra tinkamai suderintos ir tarpusavyje, ir su bendruomenės lūkesčiais.

Apžvelgus visų PAF MPP aplinkosaugos sričių projektų poveikį aplinkai, 8 lentelėje pateikiama bendra intervencijos tipų analizė pagal aplinkosaugos sritis, remiantis antriniais duomenų šaltiniais.

Iš 8 lentelės matyti, kad daugumos projektų metu buvo įgyvendintas daugiau nei vienas intervencijos tipas, nes kiekvienos srities projektų skaičius yra mažesnis už visų intervencijos tipų projektų sumą. Tai rodo projektų kompleksiskumą ir daugiafunkciškumą.

8 LENTELĖ. Projektų aplinkosauginės intervencijos.

Nr.	Intervencijos tipas	BIO	%*	KK	%	ŽD	%	TV	%	INT	%	Iš viso	%
1	Aplinkos būklės gerinimas	40	80,0	12	57,1	6	66,7	6	75,0	0	0	64	66,0
2	Sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimas (prevencija)	39	78,0	10	47,6	5	55,6	4	50,0	9	100	67	69,1
3	Taikomieji tyrimai	36	72,0	6	28,6	5	55,6	4	50,0	0	0	51	52,6
4	Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas	29	58,0	13	61,9	7	77,8	5	62,5	2	22,2	56	57,7

Procentas nuo kiekvienos srities pilnai įgyvendintų projektų skaičiaus, t.y. neskaičiuojant parengiamųjų projektų: BIO – 50, KK – 21, ŽD – 9, TV – 8, INT – 9.

Visi be išimties projektai prisidėjo prie aplinkos apsaugos būklės gerinimo ar sąlygų tai būklei pagerinti sukūrimo. Beveik vienodas skaičius projektų įgyvendino aplinkos būklės gerinimo veiklas (66,0 %) ir prisidėjo prie sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimo (69,1 %). Dažniausiai aplinkos būklės gerinimą įtakojo biologinės įvairovės ir tarptautinių vandenų sričių projektai, o prevenciškai gerino aplinkos sąlygas ar mažino grėsmes – integruotos srities ir biologinės įvairovės projektai. Integruotos srities projektai orientavosi į švietimo ir gebėjimų stiprinimo veiklas, ir jų metu nebuvo vykdoma praktinė aplinkosauga.

Vidutiniškai 52,6 % projektuose buvo bendradarbiaujama su mokslininkais, atlikusiais projektams reikalingus taikomuosius tyrimus – daugiausia biologinės įvairovės srityje. 57,7 % projektų vykdytojai informavo valdžios institucijas ar tiesiogiai įtakojo remiamų aplinkosaugos sričių nacionalinę ir rajonų politiką – santykinai daugiausia žemių degradavimo srityje.

Apžvelgus visų PAF MPP aplinkosaugos sričių projektų poveikį aplinkai, akivaizdu, jog vien dėl žymiai didesnio biologinės įvairovės srities projektų skaičiaus, t.y., projektų kritinės masės, pastarieji projektai turėjo didžiausią poveikį ir plačiausią atgarsį, juo labiau, kad šios srities NVO sektoriaus projektų nerėmė joks kitas fondas. Biologinės įvairovės apsaugai užtikrinti išbandyti gamtotvarkiniai metodai ir bendruomenėms priimtini būdai bei jų įtraukimas tapo natūralia sąlyga ir plačiai paplito Lietuvoje. Biologinės įvairovės projektai buvo svarbūs ne tik demonstraciniu požiūriu (kas svarbu praktinę rūšių apsaugos patirtį panaudojant kitose teritorijose), bet ir planuojant ilgalaikę buveinių ir rūšių apsaugą, įtraukiant įvairius vietos, šalies ar net užsienio partnerius. Šie projektai žymiai prisidėjo prie nacionalinės gamtos apsaugos politikos formavimo ir pasižymėjo itin aktyviu valstybinių institucijų dalyvavimu ir bendradarbiavimu, užtikrinant projektų tvarumą.

Tarptautinių vandenų ir klimato kaitos sričių projektai buvo sąlyginai reikšmingesni gerinant socialines sąlygas nei aplinkos būklės rodiklius ir buvo techniškai sunkiau įgyvendinami. Tarptautinių vandenų srities projektai labiau prisidėjo prie lokals taršos mažinimo, vietos vandens ir kraštovaizdžio aplinkos gerinimo bei vietos gyventojų gyvenimo kokybės problemų sprendimo. Net 37,5 % jų pasižymėjo tarptautiniu ir nacionaliniu mastu.

Klimato kaitos ir žemių degradavimo projektų įgyvendinimo metu, vystantis programai, buvo taikomos vis sudėtingesnės technologinės ir socialinės inovacijos. Daugelis jų tapo šalies masto pavyzdžiais, kuriais itin domėjosi tiek privatūs asmenys, tiek valstybinės institucijos ar organizacijos. Klimato kaitos projektų poveikis aplinkai neapsiribojo tik šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimų mažinimu, bet turėjo teigiamą poveikį ir kitoms aplinkosaugos sritims.

PAF MPP ekologinio ūkininkavimo ir kooperacijos skatinimo projektai buvo pirmosios bendruomenių iniciatyvos šioje srityje, turėjusios platų atgarsį ir poveikį Kaimo plėtros planui, o vėliau ir programai formuoti ir įgyvendinti. Klimato kaitos, žemių degradavimo ir retų gyvulių veislių plėtros projektuose bendruomenės ir NVO ne tik keitėsi patirtimi, bet ėmė bendradarbiauti ekonominėje plotmėje. Neabejotina, jog dėl šalies mastu vykdomų integruotos aplinkosaugos srities švietimo ir gebėjimų stiprinimo projektų, dauguma PAF MPP projektų paskatino vietos gyventojus aktyviau domėtis aplinkosauga ir taikyti jiems palankius aplinkos apsaugos būdus, o valstybines institucijas paskatino labiau įtraukti NVO ir bendruomenes, priimant sprendimus.

Poveikis socialinėms-ekonominėms sąlygoms

PAF MPP, siekdama poveikio aplinkos būklei, tuo pat metu skatino vietos gyventojus imtis iniciatyvų ir atsakomybės už savo ekonominių ir socialinių sąlygų gerinimą. Programos tikslas buvo pademonstruoti, kokiais būdais įmanoma suderinti aplinkos apsaugos interesus su vietos bendruomenių poreikiais, įrodant realų darnaus vystymo principų veikimą ir praktinę naudą.

Pasaulinis PAF MPP trečiasis nepriklausomas vertinimas (2003 m.) pažymėjo didelį atitikimo laipsnį tarp programos suteikiamų paslaugų ir naudos bei šalyse egzistuojančių prioritetų ir vietos poreikių. Būtent todėl šios programos mechanizmas yra labai tinkamas besivystančiose ir pereinamojo laikotarpio ekonomikos šalyse, kuriose atsiliekantys regionai ar socialiai jautrios grupės sulaukia mažiau valdžios dėmesio, ir kur aplinkosaugos prioritetai dar nėra visuotinai pripažįstami kaip svarbūs vietos vystymuisi. Taigi programa suteikia galimybę parodyti gamtos išteklių apsaugos naudą regionų plėtrai ir vietos gyventojų socialinių ir ekonominių sąlygų gerinimui.

Nepaisant mažų paramos lėšų, lyginant su didelės apimties valstybinėmis ar ES struktūrinių fondų programomis, PAF MPP intervencijos dėka Lietuvoje buvo pademonstruoti efektyvūs ir naujoviški aplinkos apsaugos būdai, paspartinę kaimo plėtrą, paskatinę burtis bendruomenes ir motyvavę vietos gyventojus imtis veiklos, naudingos ir aplinkai, ir jiems patiems. Kadangi šie būdai buvo gerai pritaikyti vietos sąlygoms ir patrauklūs demonstruoti, jie paplito šalyje ir buvo pakartoti kitų bendruomenių, organizacijų ir institucijų.

Socialinis poveikis

Daugelyje šalių, kuriose įgyvendinama PAF MPP, programos remiamų projektų socialinis poveikis pasireiškia kaip bendruomenių organizacijų ir vietos gyventojų įgalinimas patiem spręsti vietos vystymo ir darnaus gyvenimo būdo diegimo klausimus. Pastarieji klausimai Jungtinių Tautų kontekste yra dažniausiai vertinami Tūkstantmečio vystymosi tikslų (angl. – MDG) atžvilgiu, kur skurdi mažinti, lygioms teisėms ir galimybėms užtikrinti bei moterų sveikatai gerinti skiriamas ypatingas dėmesys.

Lietuvoje PAF MPP projektų veiklos socialinio poveikio atžvilgiu daugiausiai prisidėjo prie vietos bendruomenių vystymo ir aktyvinimo, socialinių kaimo plėtros problemų sprendimo ir socialiai atskirtų grupių ir asmenų užimtumo gerinimo. Bet kuri iš socialinių poveikį nukreipta projektų veikla kartu buvo neatskiriama susijusi su vietos gamtos išteklių apsauga ar aplinkos būklės gerinimu ir jos integruotu pritaikymu vietos poreikiams. Tokiu būdu programai pavyko pasiekti savo užsibrėžtą tikslą – ne tik skleisti darnios plėtros idėjas, bet ir praktiškai pademonstruoti, kaip aplinkos išsaugojimas gali būti suderintas su socialinės atskirties mažinimu vietos lygmenyje.

Remiantis antrinių šaltinių analize, pagal esminį socialinį poveikį žmonių gerbūviui projektus galima suskirstyti į keletą veiklos krypčių:

1. Bendruomenių susibūrimo ir kitos visuomeninės veiklos sąlygų gerinimas;
2. Vietos gyventojų skatinimas ir įtraukimas į aplinkosauginę ar bendruomenių veiklą;
3. Vietos gyventojų poilsio ir rekreacijos sąlygų gerinimas;
4. Socialiai pažeidžiamų grupių integravimas ir jų gyvenimo sąlygų gerinimas.

Įgyvendinant šias veiklas projektų metu suteikta socialinė nauda ir pasekmės vidutiniu laikotarpiu (t.y., projektams besibaigiant) yra labai įvairios, pavyzdžiui, moterų galimybių kaimo plėtroje didinimas, vaikų ir jaunimo laisvalaikio užimtumo kaime gerinimas, pagyvenusių žmonių ir bedarbių integravimas į bendruomenių veiklą, sveikatos ir higienos sąlygų gerinimas, socialinių ir visuomeninių įstaigų patalpų būklės gerinimas, vietos identiteto, kultūros ir tradicijų puoselėjimas, socialinių paslaugų kūrimas, neįgalųjų darbo įgūdžių ir socialinės integracijos vystymas, socialiai atskirtų grupių gyvenimo ir užimtumo sąlygų gerinimas, aplinkosauginės švietimo sistemos tobulinimas, aplinkosauginio

9 LENTELĖ. Projektų, prisidėjusių prie socialinių sąlygų gerinimo, skaičius pagal pagrindines socialines veiklų kryptis ir aplinkosaugos sritis.

Nr.	Veiklos kryptis	Iš viso	% nuo visų	BIO	% nuo BIO	KK	% nuo KK	ŽD	% nuo ŽD	TV	% nuo TV
1.	Bendruomenių susibūrimo ir visuomeninės veiklos sąlygų gerinimas	15	15,5	3	6,0	7	33,3	4	44,4	1	12,5
2.	Vietos gyventojų skatinimas ir įtraukimas į aplinkosauginę ar bendruomenių veiklą	51	52,6	28	56,0	12	57,1	6	66,7	5	62,5
3.	Vietos gyventojų poilsio ir rekreacijos sąlygų gerinimas	27	27,8	17	34,0	6	28,6	0	0,0	4	50,0
4.	Socialiai pažeidžiamų grupių integravimas ir jų gyvenimo sąlygų gerinimas	5	5,2	2	4,0	3	14,3	0	0,0	0	0,0
	IŠ VISO	62	63,9	34	68,0	16	76,2	6	66,7	6	75,0

Procentas nuo kiekvienos srities pilnai įgyvendintų projektų skaičiaus, t.y. neskaičiuojant parengiamųjų projektų: BIO – 50, KK – 21, ŽD – 9, TV – 8, INT – 9.

sąmoningumo vystymas, horizontalių ir vertikalų partnerystių kūrimas ir bendradarbiavimas, bendruomenių ir NVO gebėjimų vystymas ir institucinis stiprinimas. Paskutinės trys pasekmių grupės – švietimo, sąmoningumo, bendradarbiavimo ir gebėjimų stiprinimo – bus analizuojamos kitame skyriuje dėl PAF MPP paramos tikslinio poveikio šiose srityse. Pagrindinės projektų socialinį poveikį turėjusios veiklų kryptys pateikiamos 9 lentelėje, kurioje taip pat parodytas jų pasiskirstymas tarp aplinkosauginių sričių.

Remiantis projektų dokumentais, greta poveikio aplinkos būklės gerinimui, *socialinį poveikį turėjo* 63,9 % visų pilnų PAF MPP projektų, neskaičiuojant 7 parengiamųjų projektų. Vienas projektas dažnai turėjo keleriopą socialinį efektą, todėl lentelėje nurodytas projektų skaičius parodo, keliuose projektuose tam tikrą socialinį poveikį turėjusi veiklų kryptis buvo įgyvendinta. Reikia pažymėti, jog projektų aplinkosauginių ir socialinių veiklų integruotumo užtikrinimas buvo vienas iš didesnių iššūkių programai ir projektų vykdytojams, ypač generuojant projektų idėjas ir planuojant projektus. Projektų rengėjams ir bendruomenėms pirmiausia buvo būtina suvokti pasaulinės svarbos gamtos išteklių apsaugos svarbą ir nustatyti jų ryšį su vietos plėtra, numatant, koks bus integruotas projekto poveikis tiek aplinkos, tiek socialinių sąlygų gerinimui.

Greta poveikio aplinkos būklės gerinimui, socialinį poveikį turėjo 63,9 % visų PAF MPP projektų. Šis skaičius parodo aukštą projektų aplinkosauginių ir socialinių veiklų integruotumą ir programos siekį atsižvelgti į vietos gyventojų socialinius poreikius.

Socialinio poveikio grupės tarp skirtingų aplinkosaugos sričių pasiskirstė netolygiai. Pavyzdžiui, tik 3 bioįvairovės apsaugos projektuose buvo *gerinamos bendruomenių susibūrimo sąlygos* – įrengiamos bendruomenių namų patalpos ar kitos visuomeninei veiklai tinkamos vietos. Tuo tarpu klimato kaitos ir žemių degradavimo sričių projektuose šio poveikio tipas buvo gana dažnas, nes bendruomenių centrų, bibliotekų, mokyklų ir kitose patalpose buvo įrengiami biokuro katilai, tvarkomos šildymo sistemos, efektyvinamas patalpų šiluminės energijos suvartojimas, daroma vidaus apdaila, sukuriant patogias sąlygas vietos žmonėms susirinkti ir aktyviau vykdyti visuomeninę, švietėjišką ar kultūrinę veiklą.

PAF MPP buvo pirmoji tarptautinė programa Lietuvoje, suteikusi finansinę paramą bendruomenių socialinei infrastruktūrai ir gyvenimo sąlygoms gerinti. Sekdami šiuo pavyzdžiu daugelis savivaldybių įsteigė bendruomenių ir NVO paramos programas, o vyriausybė buvo paskatinta įkurti valstybės paramos kaimo bendruomenėms programą.

Neatsižvelgiant į tai, ar buvo įrengiamos patalpos susibūrimui, ar ne, *vietos gyventojų skatinimas ir įtraukimas į aplinkosauginę ar bendruomenių veiklą* buvo beveik vienodai intensyviai skatinamas visose aplinkosaugos srityse (56–66 % projektų). Dažniausiai vyko mokymai, konsultacijos, talkos, akcijos ir kiti bendruomenių renginiai, kurie skatino vietos žmones susiburti ir aktyviai prisidėti prie jų vietovėse esančių gamtos turtų apsaugos. Čia sėkmę labiausiai nulėmė vietos lyderių ir projektų vadovų nuoširdus bendravimas, pasišventimas bendruomenių vystymo idėjai neretai savo laisvalaikio sąskaita ir intensyvus asmeniškasis bendravimas su vos ne kiekvienu vietos gyventoju. Ne vienas projekto vadovas ir projekto partneris apklausos anketose pabrėžė, jog PAF MPP projektas buvo pirmoji investicija į kaimo žmonių skatinimą ir žmogiškųjų išteklių vystymą bendruomenių organizacijose, davusi postūmį kitiems vietos projektams vystyti ir įtakojusi geresnį pasirengimą ES Kaimo plėtros programai įgyvendinti.

Kitas dažnas projektų socialinis poveikis – *vietos gyventojų poilsio ir rekreacijos sąlygų gerinimas* – buvo nustatytas 27 projektuose. Maždaug trečdalyje biologinės įvairovės ir klimato kaitos projektų, daugiausiai pažintinio turizmo ir ekologinio transporto skatinimo projektuose, buvo sudaromos geresnės sąlygos susipažinti su vietos gamtos vertybėmis tiek vietos gyventojams, tiek atvykstantiems turistams ir svečiams. Buvo įrengiama turizmo ir aktyvaus pažintinio poilsio infrastruktūra (iš viso – 86 stambūs infrastruktūros objektai, pavyzdžiui, dviračių taką ar muziejų traktuojant kaip vienetinius objektus). Projektų metu buvo rengiamos pažintinės-mokomosios išvykos moksleiviams, aktyviausi vietos gyventojai dalyvavo gamtos gidų mokymuose, buvo skatinama teikti paslaugas turistams. Pusės tarptautinių vandenų apsaugos projektų įgyvendinimo metu buvo gerinama vandens kokybė ir vandens telkinių pakrančių apsauga, kartu įrengiant vietos bendruomenei poilsio ir sveikatinimo infrastruktūrą.

PAF MPP didžiuojasi keletu iškilų projektų, kurie pademonstravo inovatyvius *socialiai pažeidžiamų grupių integravimo ir jų gyvenimo sąlygų gerinimo* modelius. Tai buvo pirmieji atvejai Lietuvoje, kuomet socialiai jautrios grupės buvo įtrauktos į klimato kaitos mažinimo ir biologinės įvairovės apsaugos veiklas, turinčias ilgalaikį tvarų poveikį tiek aplinkos būklės gerinimui, tiek socialinės atskirties mažinimui:

- ❑ Pikeliuose vyrų reabilitacijos-reintegracijos centro globotiniai pasisodino 10 ha energetinių augalų plantaciją, kurią nuolat prižiūri, taip gerindami savo darbo įgūdžius. Centro inovacijomis ir aktyvumu „užsikrėtė“ vietos bendruomenė, kartu įsijungdama į centro veiklą;
- ❑ Socialinės reabilitacijos programos dalyviai Panaroje dalyvavo įrengiant pažangų ekologinį vaistinių ir prieskoninių augalų ūkį, kur saulės energija yra „įdarbinta“ užaugintoms vaistažolėms džiovinti. Taikomos darbo terapijos metu įgyjama nauja patirtis ir žinios, kuriomis intensyviai dalijamasi su aplinkinėmis bendruomenėmis ir gausiais lankytojais;
- ❑ Trakų neįgalųjų užimtumo centras ne tik pasodino senųjų lietuviškų veislių sodą ir įsteigė ekologinį bityną, bet ir paskatino įsisteigti naują vietos bendruomenę, su kuria toliau bendradarbiauja, prižiūradami sodą;

Anykščiuose įrengtose ir atliekine biomase šildomose bendruomenės patalpose sukurtos patogios sąlygos suteikti socialinę pagalbą smurtą patyrusioms moterims.

PETRONYS

Vykdamas projektą ypač suaktyvėjo Petronių kaimo bendruomenės nariai. Sustiprėjo ne tik iniciatyvinės grupės projekto valdymo gebėjimai, bet ir mūsų kaimo žmonių aktyvumas. Žmonės ėmė gausiau rinktis į mokymus, seminarus, vakarones, geranoriškai prisidėjo prie amatų centro įrengimo ir veiklos. O labiausiai džiaugiamės tuo, kad kaimo jaunimas pasekė savo tėvų pavyzdžiu ir taip pat aktyviai ėmė organizuoti kaimo ir jo apylinkių tvarkymo darbus, rengti šventes ir kartu su tėvais kurti gyvenimui patrauklesnę kaimo aplinką.

DŪKŠTŲ AŽUOLYNAS

Kas būtų pagalvojęs, kad Dūkštų ažuolynas, prieš keletą metų daugumai pro šalį vykstančiųjų buvęs tik paprasčiausias miškas, įgyvendinus projektą taps viena populiariausių poilsio vietų Vilniaus apylinkėse. Senasis ažuolynas buvo atsodintas, įrengta pažintinė neįgaliesiems pritaikyta infrastruktūra, inventorizuotos gamtinės vertybės. Įvertinus visa tai, Dūkštų ažuolynas buvo įtrauktas į europinės svarbos saugomų teritorijų Natura 2000 sąrašą.

TRAKAI

Tai – pirmasis Lietuvoje neįgaliųjų ekologinis ūkis, kuris užtikrino naujų darbo vietų steigimą, neįgaliųjų integraciją į Šventininkų bendruomenę, jų darbo įgūdžių formavimą, aplinkosaugos žinių stiprinimą ir neįgaliųjų centro institucinės ir ekonominės bazės vystymą. Projekto metu buvo pasodintas senovinės lietuviškos rūšies obelų ir kriaušių 400 medelių sodas, įkurtas ir sertifikuotas ekologinis bitynas su 50 vietinės rūšies bičių šeimų, išvalytos Šventininkų ežero pakrantės bei sukurtas ilgalaikis bendruomenei ir neįgaliųjų centrui naudingas bendradarbiavimas, drauge prižiūrint ūkį ir realizuojant produktus.

Visi šie projektai pasižymėjo socialinės atskirties grupių integracija į vietos bendruomenes ir jų socializacijos sąlygų gerinimu. Šių grupių socialinio ugdymo patirtimi aktyviai domisi daugelis panašių socialinių įstaigų, o pritaikytomis technologijomis – aplinkiniai ūkininkai ir bendruomenės.

Remiantis projektų galutinėse ataskaitose bei projektų vertintojų ataskaitose pateikta informacija, PAF MPP projektai pagerino 190 542 žmonių socialinio gerbūvio sąlygas. Iš tiesų šis skaičius yra gerokai didesnis, nes dažnai projektų vadovai, nurodydami naudos gavėjus, turi galvoje tik tiesioginius naudos gavėjus, gavusius naudą tik projekto metu. Pavyzdžiui – buvo skaičiuojama tik tam tikros bendruomenės ar kaimo žmonės, kurie projekto

metu naudojosi įrengta socialine ar poilsio infrastruktūra, tačiau pamiršta atsižvelgti į ilgalaikį daugiklio efektą, kuomet projektui pasibaigus įrengta infrastruktūra naudojasi ir kitų bendruomenių nariai ir svečiai, o išaugusių vietos žmonių aktyvumo ir institucinių gebėjimų dėka imamasi naujų veiklų ir iniciatyvų, taip sukuriant galimybes papildomai socialinei naudai gauti.

Apibendrinant galima pastebėti, jog socialinis projektų poveikis yra glaudžiai susijęs tiek su aplinkosauginiu, tiek su ekonominiu poveikiu, todėl bendra socialinio-ekonominio poveikio apžvalga, tame tarpe ir galutinės programos apžvalgos klausimyno respondentų nuomonė, yra pateikta šio skyriaus pabaigoje.

Remiantis antriniuose šaltiniuose pateikta informacija, PAF MPP projektai įtakoją 190 542 žmonių socialinio gerbūvio sąlygas, tačiau, atsižvelgus į projektų daugiklio efektą, šis skaičius yra žymiai didesnis.

Ekonominis poveikis

Tarptautinė bendruomenė jau seniai susiduria su kritine problema – skurdo mažinimu ir ekonominių problemų koordinavimu sprendžiant aštrias aplinkosaugos problemas, tokias kaip spartus rūšių mažėjimas ir miškų nykimas, dykumėjimas, erozija, vandens išteklių mažėjimas ir tarša, jau nekalbant apie klimato kaitos sukeltas globalias ekonomikos, sveikatos, migracijos problemas ir dažnėjančius katastrofinius gamtos reiškinius. Šių veiksmų sujungimas ir suderinimas yra daugelio šalių siekis, tačiau dažnai skurdo mažinimo ir aplinkosauginių programų ryšiai yra silpni tiek nacionaliniu, tiek vietos lygmenyse. Būtent šioje sričių sankirtoje PAF MPP parodo, jog įmanoma, nors ir nelengva, pasiekti gerų rezultatų. Ši programa yra laikoma viena efektyviausių tarptautinių pastangų, demonstruojančių galimus sinergetinius ryšius tarp aplinkosaugos ir vietos gerbūvio problemų sprendimų.

Programa siekė įrodyti, kad būtent darnus vietos gyvenimo sąlygų gerinimas, jei jis ekonomiškai naudingas vietos bendruomenėms, dažnai nulemia ilgalaikę aplinkos būklės apsaugą vietovėse ir prisideda prie pasaulio aplinkos apsaugos.

PAF MPP stengėsi paskatinti bendruomenių iniciatyvas pradėti ar plėtoti kaime aplinkai palankias veiklas, paslaugas ir verslus, bendradarbiaujant su vietos valdžia ir tarpusavyje, pritraukiant ES subsidijas ir kitus paramos šaltinius. Kadangi programos pagrindinis prioritetas – aplinkos apsauga, ekonominiam projektų aspektui buvo skiriamas ne pagrindinis dėmesys, skatinant tik tokias veiklas, kurios yra palankios aplinkai ar neblogina jos būklės. Neverta turėti iliuzijų, kad vietos

lygio projektai, orientuoti į aplinkosaugą, gali iš esmės pakeisti ekonominę situaciją šalyje, tačiau jei maži projektai yra tinkamai parengti, jie gali turėti katalizuojantį efektą kitoms lėšoms ir iniciatyvoms pritraukti į projekto vietovę tolesnei jos plėtrai.

Remiantis antrinių šaltinių duomenimis, projektai pagal jų poveikį vietos ekonomikai buvo suskirstyti į 5 veiklų kryptis:

1. Vietos žmonių gyvenimo ir buities sąlygų gerinimas bei lėšų taupymas;
2. Sąlygų pagerinimas vietos verslumui vystyti ir gyventojų verslumo ugdymas;
3. Kuriančių pajamas alternatyvių verslų, paslaugų ir veiklų sukūrimas ar išplėtojimas;
4. ES subsidijų pritraukimas už aplinkai palankią ūkinę veiklą;
5. Regiono plėtos įtakojimas.

Šiose projektų veiklų kryptyse buvo sukurta konkreti ekonominė nauda ir pasiekimai projektų pabaigoje, pavyzdžiui: ekologinio turizmo paslaugų išvystymas, ekologinių ūkių ir jų kooperatyvų įsteigimas, amatų palaikymas, tradicinių verslų įkūrimas (bitininkystės, linininkystės, vaistažolininkystės, tradicinių maisto produktų gamyba), alternatyvių aplinkai palankių verslų ir paslaugų kūrimas (veislininkystė, sėklininkystė, biokuro briketų gamyba, energetinių plantacijų plėtra, ekologinių maisto produktų perdirbimas, „šiaudų namų“ statyba, alternatyvios energijos gamyba, nendrių ruošimas stogams), tam tikrų produktų rinkos sąlygų gerinimas, išlaidų taupymas gerinant gyvenimo sąlygas, ES subsidijų pritraukimas, paskatinus dalyvauti Kaimo plėtos programos priemonėse.

Iš 10 lentelės matyti, kad 47 projektai (48,5 % visų pilnų projektų, įskaitant ir integruotus gebėjimų vystymo ir švietimo projektus) turėjo teigiamą ekonominį efektą – tiesioginį ir netiesioginį – juos įgyvendinančioms bendruomenėms. Tai rodo, jog projektų metu taikomi aplinkos apsaugos

10 LENTELĖ. Projektų, prisidėjusių prie ekonominių sąlygų gerinimo, skaičius pagal ekonomines veiklų kryptis ir aplinkosaugos sritis.

Nr.	Veiklos kryptis	Iš viso	% nuo Visų	BIO	% nuo BIO	KK	% nuo KK	ŽD	% nuo ŽD	TV	% nuo TV
1.	Vietos žmonių gyvenimo ir buities sąlygų gerinimas bei lėšų taupymas	23	23.7	7	14.0	12	57.1	1	11.1	3	37.5
2.	Sąlygų pagerinimas vietos verslumui vystyti ir gyventojų verslumo ugdymas	12	12.4	5	10.0	5	23.8	1	11.1	1	12.5
3.	Kuriančių pajamas alternatyvių verslų, paslaugų ir veiklų sukūrimas ar išplėtojimas	24	24.7	8	16.0	9	42.9	6	66.7	1	12.5
4	ES subsidijų pritraukimas už aplinkai palankią ūkinę veiklą	18	18.6	9	18.0	2	9.5	6	66.7	1	12.5
5	Regiono plėtos įtakojimas	10	10.3	4	8.0	4	19.0	1	11.1	1	12.5
IŠ VISO		47	48.5	18	36.0	18	85.7	7	77.8	4	50.0

Procentas nuo kiekvienos srities pilnai įgyvendintų projektų skaičiaus, t.y. neskaičiuojant parengiamųjų projektų: BIO – 50, KK – 21, ŽD – 9, TV – 8, INT – 9.

sprendimai pusėje atvejų buvo skirti ir vietos ekonominiams poreikiams tenkinti. Vienas projektas dažnai turėjo keleriopą ekonominį efektą, todėl lentelėje nurodytas projektų skaičius parodo, keliuose projektuose pasireiškė tam tikrą ekonominį poveikį turėjusi veiklos kryptis. Dažniausiai ekonominis poveikis pasireiškė klimato kaitos (85,7 %) ir žemių degradavimo (77,8%) sričių projektuose.

Nagrinėjant ekonominio poveikio kryptis, *vietos žmonių gyvenimo ir buities sąlygų gerinimas bei lėšų taupymas* buvo nustatytas 23 projektuose. Šis poveikis yra traktuojamas daugiau kaip netiesioginis ekonominis poveikis. Klimato kaitos srities projektuose šis poveikis buvo dažniausias (57,1 %). Ekonominė prasme gyvenimo sąlygos buvo gerinamos keliais būdais:

- ❑ panaudojant atsinaujinančius energijos šaltinius ir instaliuojant energiją taupančias priemones bendruomenių ar kitose socialinės paskirties patalpose, tokiu būdu sumažinant išlaidas šildymui ir elektrai;
- ❑ įdiegiant žmonių išlaidas mažinančias technologijas buityje ar ūkyje, pavyzdžiui, ekologinius vandens valymo įrengimus, ekologinius tualetus, mėšlo ir srutų surinktuvus, laistymo sistemas, vandens telkinius; panaudojant dviračių transportą susisiekimui ar pastatant energijos atžvilgiu efektyvų „šiaudų namą“ bendruomenės poreikiams ir amatams vystyti;
- ❑ sunkiai besiverčiančioms šeimoms nuperkant senosios lietuviškos veislės gyvulių, ekologinės sėklos, ūkių priežiūros įrangos ir priemonių, kurių pagalba šeimos lengviau pragyvena ir darniai ūkininkauja.

Šio poveikio tipo monetarinę vertę be specialių studijų sunku įvertinti, nes projektų vykdytojai neregistravo sumažėjusių sąnaudų ir sutaupymų. Pavyzdžiui, sunku įvertinti, kiek, įrengus mėšlides, buvo sutaupyta lėšų (naudojant mėšlą vietoje brangiai kainuojančių trąšų), nes nežinomi sukaupto mėšlo kiekiai. Lygiai taip pat sunku nustatyti, kiek pajamų gavo ar kiek lėšų sutaupė šeimos, projektų lėšomis įsigijusios gyvulių ir realizavusios iš jų gaunamus pieno ar mėsos produktus. Todėl atliekant analizę buvo galima tik konstatuoti, keliuose projektuose toks poveikis pasireiškė.

Sąlygų pagerinimas vietos verslumui vystyti ir gyventojų verslumo ugdymas įgyvendintas 12 projektų. Klimato kaitos sritis šiuo aspektu buvo populiariausia. Šis ekonominis efektas taip pat susijęs su netiesioginiu vietos ekonomikos skatinimu ir neturi piniginio įvertinimo. Tai reiškia, kad projektų metu nebuvo įkuriama nauji verslai ar paslaugos, tačiau vietos žmonės ir organizacijos buvo intensyviai mokomos, skatinamas jų verslumas ir naujas požiūris, įrengiama infrastruktūra verslumui skatinti ar sukuriama vietos rinkos ir instituciniai ryšiai. Pavyzdžiui:

- ❑ tiksliniai mokymai, praktiniai užsiėmimai ir leidiniai apie alternatyvaus verslo ir veiklų steigimą kaime, praktiniams užsiėmimams vesti įrengiant patalpas ir įsigyjant reikalingų medžiagų bei įrangos;
- ❑ amatų namų statyba ar įrengimas, ekologinių produktų turgelio infrastruktūra, dviračių ir pažintinio turizmo infrastruktūra, teminių turizmo sodybų įrengimas, kita infrastruktūra, įtakojoji turizmo plėtrą (pavyzdžiui, mažųjų laivų kanalizacinių vandenų priėmimo įrengimai, gandrų stebėjimo punktas) - žr. infrastruktūros objektų skaičių žemiau lentelėje;
- ❑ ekologinių produktų ir amatų dirbinių rinkos sąlygų pagerinimas, teikiant informaciją vartotojams, kuriant tiesioginius gamintojų ir vartotojų tinklus ar kuriant informacinėmis technologijomis paremtas rinkodaros priemones;

SIMNAS

Tai vienas geriausių inovatyvių ir integruoto poveikio projektų pavyzdys. Projektas siekė sumažinti klimato kaitos poveikį panaudojant kurui vietinius išteklius – nendrių biokurą, tuo pačiu gerinant ne tik Simno bendruomenės narių ekonomines sąlygas, bet ir vietos mokyklos bei specialiosios mokyklos socialines sąlygas. Be to, pašalinant biomasę iš pelkės buvo gerinama Žuvinto biosferos rezervato, esančio Europos svarbos buveine, būklė, gerinamos sąlygos rūšims bei gerinama vandens telkinių būklė.

- specialieji ir techniniai planai regioniniam dviračių turizmui plėtoti, vietos vystymo ir turizmo plėtros planai, turizmo traukos centrų sukūrimas ir srautų reguliavimas, ypač saugomose teritorijose, pagerinant kaimo turizmo sodybų ir kitų su turizmu susijusių paslaugų verslo sąlygas.

Kuriančių pajamas alternatyvių verslų, paslaugų ir veiklų sukūrimas ar išplėtojimas vyko dažniausiai – 24 projektuose. Lyginant sritis, žemių degradavimo srities projektai, kurių metu buvo įsteigti 105 nauji ekologiniai ūkiai, turėjo šį poveikį daugiausiai (66,7 %). Ypač svarbūs demonstraciniu požiūriu buvo projektų metu įkurti ar sustiprinti ekologinių ūkių kooperatyvai (Juodėnų „Tėviškės žolynai“, „Padegsnio“, „Ekokrašto“ Kelmės padalinys), taip pat bendruomenių ir NVO įsteigtos įmonės (Budraičių ekologinių produktų perdirbimo įmonė, Keturvalakių briketų gamybos cechas, velomobilių turizmo paslaugų firma Vilniuje, Panaros vaistažolių ūkis), arba bendruomenių įkurti tradicinių amatų namai ir centrai (Petronių, Tytuvėnų, Antalieptės, „Mėguvos“, Upytės, Rumšiškių ir kiti). Nemažai bendruomenių inicijavo ekonomiškai naudingas veiklas, subūrusios ūkininkus bendrai veiklai, pavyzdžiui, veisliniams galvijams auginti ir veisti, suvenyrams gaminti, medui gauti, dviratininkams ir turistams aptarnauti, nendrėms kirsti stogų

JUODĖNAI

Tai buvo inovacija nacionaliniu mastu – pirmasis kaimo bendruomenės įkurtas alternatyvios veiklos – vaistinių augalų auginimo ir realizacijos – kooperatyvas. Buvo atliktas titaniškas darbas, įrengiant patalpas vaistažolėms džiovinti, įkuriant bendruomenės vaistažolių ūkį su laistymo sistema, suburiant žmones, juos išmokant, įtikinant ir suderinant visų interesus. Ir ne tik jų, bet ir aplinkinės gamtos: gavę technines galimybes, žmonės nacionalinio parko buferines zonas naudos ekstensyviai, prisitaikydami prie agrarinės aplinkosaugos reikalavimų.

gamybai, „šiaudų“ namams statyti ar energetiniams augalams auginti. Gražiškių bendruomenė ir Pikelių reabilitacijos centras užveisę gluosnių želdynus vėliau turės naudos iš parduodamų gluosnių kapojų, o Pikeliškiai gamindami dirbinius iš vytelių jau gauna papildomų pajamų, kurias panaudoja centrui išlaikyti. Ypač svarbus demonstraciniu požiūriu Smalininkų vėjo jėgainės projektas, kurio metu bus generuojamos nemažos pajamos. Jos bus naudojamos miestelio apšvietimo sistemai įrengti ir bendruomenei stiprinti.

Smalininkų bendruomenė, pasistačiusi 250 KW vėjo jėgainę, artimiausiu metu bus viena turtingiausių bendruomenių Lietuvoje, nepriklausanti nuo kitų papildomų finansavimo šaltinių.

30 projektų metu buvo skatinimas turizmas, padedant pritraukti turistų srautus ir darant vietovę patrauklesne turizmui, ypač – kaimo ir pažintiniam turizmui (11 lentelė). Beveik pusėje jų buvo pradedamos ar plėtojamos minėtų turizmo kryptų paslaugos. Tradicinių amatų ir naujų verslų plėtra vyko 33 projektų metu, kurių rezultatas - įsteigti 98 nauji verslai ar ekonomiškai naudingos naujos veiklos (neskaičiuojant naujai įsteigtų ekologinių ūkių). Daugelio projektų metu buvo pastatyta ar įrengta 115 įvairių infrastruktūros objektų, kurių 86 yra susiję su turizmo skatinimu (traktuojant smulkesnių objektų sistemą kaip vieną objektą, pavyzdžiui, įrengtą pažintinį taką skaičiuojant kaip vieną objektą), o likę – su verslo ar gyvenimo sąlygų pagerinimu.

11 LENTELĖ. Projektų ekonominiai rodikliai, susiję su verslumo skatinimu ir verslų kūrimu.

Sritis	Projektų skaičius						Verslų sk.	Infrastruktūros objektų vnt.
	Eko-turizmo paslaugos	%	Turizmo srautų formavimas	%	Amatai, verslai	%		
BIO	11	22,0	23	46,0	16	32,0	41	58
KK	4	19,0	6	28,6	11	52,4	22	32
ŽD	0	0,0	0	0,0	5	55,6	27	10
TV	1	12,5	1	12,5	1	12,5	8	15
Iš viso	16	16,5	30	30,9	33	34,0	98	115

Iš viso projektų metu buvo įsteigti 203 nauji verslai ar ekonomiškai naudingos naujos veiklos, įskaitant naujai įsteigtus ekologinius ūkius, bei įrengta 115 įvairių infrastruktūros objektų, kurių 86 yra susiję su turizmo skatinimu.

ES subsidijų už aplinkai palankią ūkinę veiklą pritraukimu (iš viso 18 projektų) taip pat pasižymėjo žemių degradavimo sritis (66, 7%), nes dalyvaudami intensyviuose mokymuose, įsikūrę ekologiniai ūkiai galėjo papildyti savo biudžetus dalyvaudami Kaimo plėtros programoje (KPP). Biologinės įvairovės projektuose taikomos agrarinės aplinkosaugos priemonės bei auginami senieji lietuviški galvijai taip pat leido vietos gyventojams gauti papildomų pajamų pasinaudojant ES subsidijomis tiek už projekto lėšas įsigyjus veislinių gyvulių, tiek gavus kasmetines išmokas, kurios bendruomenės sutarimu yra naudojamos ir projekto tęstinumui užtikrinti (apie tai skaitykite skyriuje apie projektų tvarumą). Klimato kaitos projektuose ES subsidijos yra gaunamos, sodinant energetinių augalų plantacijas. Pasišventusių projektų vadovų dėka vietos bendruomenių nariai buvo asmeniškai

RUSNĖ

Projektas buvo itin svarbus retų migruojančių paukščių apsaugai Rusnės saloje. Aplinkai palankaus ūkininkavimo vykdymas, mėsinų Hereford veislės galvijų auginimas, šienavimo technikos įsigijimas ir aptvarų įrengimas, pastovus ūkininkų konsultavimas ir mokymai, gautos papildomos pajamos ūkininkams pardavus užaugintus galvijus ir už prižiūrimų pasėlių deklaravimą, didina ne tik svarbios paukščiams buveinės vertę, bet ir ekonomiškai stiprina vietos ūkininkus, kurių dauguma saloje verčiasi labai sunkiomis sąlygomis.

konsultuojami, pildomi jų paraiškų dokumentai KPP priemonių paramai gauti, mokomi ūkių buhalterijos vedimo, galvijininkystės ir agrarinės aplinkosaugos metodų taikymo ypatumų, todėl įgyvendindami PAF MPP projektus, ES paramos galimybėmis pasinaudojo net ir patys nedrąsiausieji kaimo žmonės.

Kai kurie PAF MPP projektai turėjo kumuliacinį poveikį ir tiesiogiai *įtakojo rajono ar tos vietovės tolesnę plėtrą*. Vertinant labai atsargiai, tokių projektų buvo bent 10. Pirmiausia tai – 3 stambūs dviračių turizmo projektai Suvalkijoje ir panemunėje žemiau Kauno. Jų metu ne tik parengti specialieji planavimo dokumentai, bet ir įrengta infrastruktūra, apmokyti vietos verslininkai, suburtos bendram darbui savivaldybės. Projektams pasibaigus, savivaldybės dviračių turizmo plėtrą paskelbė strateginiu prioritetu ir jau pritraukė milijoninių lėšų tolesnei projektų tikslų plėtrai, paskatindamos viso regiono vystymąsi. Lygiai taip pat Traupio projekto metu išplėtotas gamtinis-educacinis centras dabar pritraukia nemažai turistų, o rajono savivaldybė toliau stiprina šios vietovės turizmo potencialą ir plėtros planuose skiria jai prioritetą. Kituose projektuose – Minijoje, prie Medvėgalio, Juodėnuose, Musteikoje, Panaroje, Petronyse – dėl tikslingai tęsiamos veiklos, projektų lyderių ir bendruomenių bendradarbiavimo su vietos valdžia ir kitomis institucijomis bei dėl įrengtos poilsio, pažintinio turizmo, verslo objektų ir kitos inovacinės infrastruktūros, vietovės tapo žinomos visoje Lietuvoje ir už jos ribų. Į šias vietoves atvyksta savivaldybių užsienio svečių delegacijos, turistų ir besidominčiųjų grupės, kitos bendruomenės ir organizacijos iš Lietuvos ir užsienio. Jos toliau „apauga“ naujais objektais, tapdamos rajonų traukos centrais, todėl savivaldybės tampa suinteresuotos šiose vietovėse tvarkyti kitą viešąją infrastruktūrą.

Įgyvendinus PAF MPP projektus, *11 260 gyventojų gavo tiesioginės ekonominės naudos*, o visa projektų *generuotų ar sutaupytų lėšų suma sudaro 3 021 262 Lt per metus*. Vienam žmogui, tiksliau vienai šeimai, vidutiniškai teko 268 Lt per metus. Mažiausiai vienam žmogui pajamų buvo sukurta biologinės įvairovės projektuose – 35 Lt, o daugiausia – žemių degradavimo projektuose (12 lentelė). Taip yra todėl, kad į pajamų sumą yra įskaičiuotos ir projektų dėka pritrauktos ES subsidijos ekologiniam ūkininkavimui. Šie skaičiai atspindi projektų pabaigos situaciją ir remiasi projektų galutinių ataskaitų duomenimis. Programos galutinio poveikio apklausos rezultatai parodė, kad pajamos pasibaigus projektams papildomai išaugo vidutiniškai 4 200 Lt kiekvienam projektui. Tai leidžia teigti, kad projektų ekonominis poveikis tęsiasi ir toliau plečiasi. Pajamas gaunančių žmonių ratas dabar yra daug didesnis nei žmonių, kurie įgyvendindami projektus tiesiogiai užsiima verslu ir kitomis pajamas kuriančiomis veiklomis.

12 LENTELĖ. Sukurtų ar sutaupytų pajamų pasiskirstymas.

Sritis	Žmonių sk.	LT per metus	LT per metus vienam asmeniui
BIO	6 446	227 982	35
KK	3 778	1 061 060	281
ŽD	687	1 633 560	2 378
TV	349	98 660	283
Iš viso	11 260	3 021 262	268

Trečdalyje projektų buvo gaminami įvairūs *produktai* (13 lentelė): nuo ekologiškų žemės ūkio produktų iki tekstilės dirbinių ar biokuro briketų (apie produktų rūšis galima spręsti iš aprašytų ekonominės sritys pasiekimų). Čia į produktų sąvoką neįtraukti tokie projektų rezultatai kaip leidiniai, metodikos, planai ir panašiai. Analizuodami produktų gamybos pasiskirstymą tarp aplinkosaugos sričių matome, kad dažniausiai produktai buvo gaminami žemių degradavimo sritys projektuose,

TRAUPIS

Naujai įrengtos dvi LRK varliagyvių rūšių nerštavietės, pastatytos trys specialios varliagyvių žiemavietės, išplėsta ir tinkamai edukacinėms programoms ir plėtrai paruošta retų ir senovinių lietuviškų prieskoninių augalų kolekcija, apsaugotas jų genofondas. Kolekcijos lankomumas, ypač moksleivių ir užsienio turistų, pagausėjo nuo 300 iki daugiau kaip 1000 lankytojų per metus. Taip pat įrengtas pažintinio turizmo maršrutas, kuris buvo įtrauktas į Anykščių rajono bendrąjį planą kaip svarbus rajono turizmo objektas.

Projektams pasibaigus, savivaldybės dviračių turizmo plėtrą paskelbė strateginiu prioritetu ir jau pritraukė milijoninių lėšų tolesnei projektų tikslų plėtrai, paskatindamos viso regiono vystymąsi. Lygiai taip pat Traupio projekto metu išplėtotas gamtinis-educacinis centras dabar pritraukia nemažai turistų, o rajono savivaldybė toliau stiprina šios vietovės turizmo potencialą ir plėtros planuose skiria jai prioritetą. Kituose projektuose – Minijoje, prie Medvėgalio, Juodėnuose, Musteikoje, Panaroje, Petronyse – dėl tikslingai tęsiamos veiklos, projektų lyderių ir bendruomenių bendradarbiavimo su vietos valdžia ir kitomis institucijomis bei dėl įrengtos poilsio, pažintinio turizmo, verslo objektų ir kitos inovacinės infrastruktūros, vietovės tapo žinomos visoje Lietuvoje ir už jos ribų. Į šias vietoves atvyksta savivaldybių užsienio svečių delegacijos, turistų ir besidominčiųjų grupės, kitos bendruomenės ir organizacijos iš Lietuvos ir užsienio. Jos toliau „apauga“ naujais objektais, tapdamos rajonų traukos centrais, todėl savivaldybės tampa suinteresuotos šiose vietovėse tvarkyti kitą viešąją infrastruktūrą.

13 LENTELĖ. Produktų gamyba ir jų pasiskirstymas.

Sritis	Projektų skaičius	
	Gaminami produktai	%
BIO	15	30,0
KK	4	19,0
ŽD	5	55,6
TV	1	12,5
Iš viso	25	29,3

o mažiausiai – tarptautinių vandenų projektuose. Biologinės įvairovės sritys projektų metu gaminami produktai dažniausiai tenkino namų ūkių poreikius ir buvo susiję su gyvenimo sąlygų gerinimu ar pajamų taupymu – apie tai galime spręsti iš nedidelių sukurtų ar sutaupytų lėšų vienam žmogui per metus šioje srityje.

Pastovios darbo vietos buvo kuriamos maždaug ketvirtadalyje PAF MPP projektų, dažniausiai tai buvo susiję su mikroįmonių ar šeimos verslo įkūrimu. Įdomu, kad šias įmonėles dažniausiai inicijuodavo moterys. Remiantis antrinių šaltinių analize, iš viso per aštuonerius programos veiklos metus buvo sukurtos 48 *pastovios darbo vietos ir 339 laikinos darbo vietos*. Kai kurias atvejais nauja pastovi darbo vieta nebuvo sukurta, tačiau žmogus įgavęs geresnę kvalifikaciją ir patirties, gavo ar susikūrė geriau apmokamą darbo vietą. Nemažai laikinų darbo vietų buvo sukurta biologinės įvairovės srityje, ypač bendradarbiaujant su vietos darbo biržomis ir studentais jų vasaros praktikų metu.

Įsisavinus programos paramą, buvo sukurtos 48 pastovios ir 339 laikinos darbo vietos, 11 260 gyventojų gavo tiesioginės ekonominės naudos, o visa projektų generuotų ar sutaupytų lėšų suma sudaro 3 021 262 Lt per metus.

Aptariant naujų darbo vietų kūrimo situaciją, reikėtų pažymėti, kad programa turėjo daugiau netiesioginio poveikio vietos gyventojų užimtumui per vykdomus mokymus, kvalifikacijų kėlimą, aktyvinimą, gerosios patirties sklaidą, bendradarbiavimo tinklų kūrimą ir investicinio klimato vietovėje gerinimą.

Nepaisant pajamų taupymo, generavimo ir darbo vietų sukūrimo, projektų veikla ir rezultatai daugiau įtakojo ilgalaikius *nemonetarius teritorinius pokyčius su daugiklio efektu*:

- ☐ prisidėjo prie vietos ekonomikos diversifikavimo, ypač susijusio su ekologinio žemės ūkio, amatų ir turizmo veiklomis;
- ☐ paskatino bendruomenes aktyviau ir atsakingiau dalyvauti kaimo plėtros procesuose, padidino jų savarankiškumą ir verslumą;
- ☐ sukūrė ekonominius-socialinius bendradarbiavimo tinklus, padedančius bendruomenėms geriau integruotis į tam tikrų produktų rinką;
- ☐ motyvavo vietos žmones domėtis ES kaimo plėtros parama ir naudotis jos teikiama parama, kuri naudinga ir aplinkos apsaugai;
- ☐ tapo daugelio naujų projektų, įskaitant ir KPP *Leader* programos projektų, įkvėpėjais ir gerosios patirties pavyzdžiais ar pradine baze.

Inovacijos

Vienas iš PAF MPP projektų atrankos kriterijų buvo projektų novatoriškumas: projektai buvo skatinami taikyti inovatyvias technologijas, būdus ir metodus, kurie tomis sąlygomis buvo panaudojami pirmą kartą ir kurie buvo patrauklūs pakartojimui ar pritaikymui kitose vietovėse kitų suinteresuotų grupių ar asmenų. Inovacija buvo laikomos naujos technologijos, jų poveikis visuomenės plėtrai ar naujiems visuomeniniams santykiams. Atskaitos tašku pasirinkus ne technologijas, o veiklos būdus ir žinias, inovacija galėjo būti organizacinė struktūra, veiklos metodas, bendradarbiavimo modelis, naujovė socialinėje plėtroje, tai yra tai, kas vadinama *socialine inovacija*. Šiuolaikinėje sampratoje socialinė inovacija reiškia socialinių naujovių kūrimą, plėtrą ir naudojimą.

Praktiškai visus projektus galima būtų traktuoti kaip naujoviškus vienu ar kitu aspektu dėl programos integruotų ir praktinių sprendimų skatinimo, kurie tuometinėmis sąlygomis buvo nauji ir nebandyti. Visgi žvelgiant šalies mastu, labiausiai novatoriški buvo tie projektai, kurie pirmą kartą Lietuvoje išbandė tam tikrą metodą ar būdą ar pritaikė jau išbandytus metodus ir technologijas kitokiose neįprastose sąlygose. Inovacinių projektų pasiskirstymas pagal aplinkosaugos sritis pateiktas 14 lentelėje.

14 LENTELĖ. Inovatyvūs projektai

SRITIS	PROJ.SK.	%
BIO	17	34.0
KK	12	57.1
ŽD	4	44.4
TV	3	37.5
Iš viso	36	43.3

Santykinai didžiausias novatoriškų projektų skaičius buvo *klimato kaitos srityje* (57,1 %). Šių projektų technologinėmis inovacijomis laikytinos, pavyzdžiui, tuo metu pirmą kartą panaudotos ruloninių šiaudų biokuro katilinės įrengimas Jakutiškių bendruomenės sporto ir laisvalaikio salėje, arba – Alvito kultūros namuose įrengta taip pat šiaudais kūrenama katilinė, pritaikyta vietovėje pakuojamai keturkampei šiaudų formai. Kitos technologinės ir kartu socialinės inovacijos – pirmieji Lietuvoje miesto velomobilai, kuriais naudotis įdarbintas jaunimas ir pagerintas sostinės įvaizdis, arba – vėjo jėgainė Smalininkuose, kurianti nemažas pajamas bendruomenės socialiniams poreikiams tenkinti. Taip pat Panaros kaime įrengta pirmoji vaistažolių džiovykla, įdarbinusi saulės energiją ir teikianti naudą asocialiais žmonėmis besirūpinančiai bendruomenei, arba – panašų tikslą turinti NVO Pikeliuose, pirmoji Lietuvoje pasisodinusi energetinių gluosnių plantaciją ir konsultuojanti kitas NVO ir bendruomenes šioje srityje. Pirmasis bendruomenės amatų centras, pastatytas panaudojant šiaudus kaip izoliacinę medžiagą, pirmoji bendruomenės įmonė gaminanti šiaudų briketus ir siekianti aprūpinti biomasės kuru gretimas socialinės įstaigas. Gamtotvarkine ir kartu socialine inovacija laikytinas Simno projektas, kuriame pirmą kartą Lietuvoje miestelio šildymui panaudotas nendrių kuras, o nendrių biomasės šalinimas prisideda prie Žuvinto biosferos rezervato būklės gerinimo. Ir pagaliau dviračių plėtos projektuose panaudota tuo metu naujoviška partnerystės kūrimo schema, subūrusi bendrai regiono plėtrai skatinti penkias panemunio savivaldybes, NVO ir žymiausius kraštovaizdžio mokslininkus, arba – pirmosios gražaus ir saugaus dizaino pusiau uždaro dviračių saugojimo aikštelės, įrengtos prie penkių Šiaulių miesto gimnazijų, pagerinant moksleivių susisiekimo sąlygas.

Žemių degradavimo srityje 44,4 % projektų laikytini novatoriškais. Jų taikytos socialinės inovacijos daugiau susijusios su bendruomenių kooperacijos ir bendruomenių įmonių kūrimu: Molėtų ekologinių ūkių „Gojelis“ ūkininkus mokanti ir suburianti organizacija, sudariusi sąlygas ūkininkams bendrai realizuoti ekologines daržoves, taip pat Budraičiuose įsteigta mikroįmonė – pirmoji šalyje bendruomenės valdoma įmonė, gaminanti ekologinius produktus. Vieni pirmųjų Lietuvoje Petronių amatų namai ir „Žemaičių svetainė“ Tytuvėnuose atlieka socialines ir aplinkosaugines funkcijas, puoselėja tradicijas ir suburia vietos žmones.

Tarptautinių vandenų srities novatoriški projektai (37,5 %), kaip ir klimato kaitos projektai pasižymėjo technologinėmis inovacijomis. Minijos kaime įrengti ekologiniai smėlio-nendrių filtro valymo įrengimai, paskatinę vietovės turizmo vystymąsi, taip pat Nemuno deltoje pradėta vykdyti nauja gamtotvarkinė priemonė – nendrių kirtimas, siekiant pagerinti sekliavandenių žuvų migracijos koridorių būklę bei prisidėti prie vietos gyventojų pajamų kūrimo, ruošiant tradicinę žaliavą stogams dengti. Socialine inovacija pasižymėjo Ventos kaimo bendruomenė, savo užsispyrimu ir iniciatyvumu sugebėjusi išrengti ne tik bendro naudojimo mėšlides, kanalizaciją ir vandentiekį, bet ir bendruomenės namus su pirtimi, ir paskatinusi viso kaimo aktyvumą.

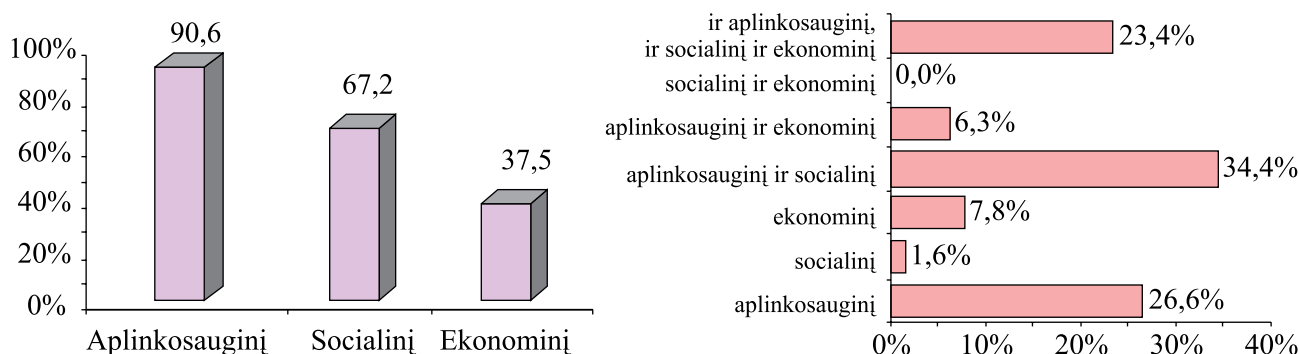
Biologinės įvairovės projektai, kurių buvo daugiausia, buvo mažiau inovatyvūs (34,0 %), tačiau jų kumuliatyvus poveikis ir plėtra buvo didžiausi. Pagal inovacijų pobūdį projektus galima suskirstyti į keletą grupių. Pimiausia – tai kitose šalyse naudoti ir Lietuvoje pirmą kartą išbandyti gamtotvarkos metodai ir technologijos, skirtos pelkių ekosistemoms renovuoti, tetervinių buveinėms gerinti, balinių vėžlių buveinėms atstatyti, priekrantės tarptautinės svarbos migruojantiems paukščiams apsaugoti ir kurtiniams veisti. Kitą grupę sudaro projektai, naujoviškai suderinę gamtotvarkos priemonių taikymą ir socialinių problemų sprendimą, išsigytus retus galvijus ganant saugomose teritorijose ir taip prižiūrint retas pievų buveines bei pagerinant gyvenimo sąlygas skurstančioms šeimoms kaime. Taip pat inovatyviais laikytini projektai, gerinę kaimo gyventojų verslumą ir skatinę gamtos išteklių apsaugą ar darnų jų naudojimą, pavyzdžiui – tekstilės amato plėtrą sujungus su retų lietuviškų avių auginimu, neįgaliųjų verslumo ugdymą suderinus su nykstančių senovinių vaismedžių ir vietinės veislės bičių auginimu, gandrų apsaugą išnaudojus kaip galimybę plėsti ekoturizmo paslaugas, arba – suvenyrų ir ekologinių produktų gamybos ir realizacijos skatinimu prisidėjus prie darnaus turizmo plėtros ir alternatyvaus ūkininkavimo propagavimo saugomose teritorijose.

Socialinio-ekonominio poveikio apžvalga – respondentų nuomonė

Programos galutinio vertinimo metu atsakydami į klausimą, ar jų įgyvendintas PAF MPP projektas turėjo didesnę aplinkosauginį, socialinį ar ekonominį poveikį, 90,6 % projektų vadovų (64 respondentai) pažymėjo aplinkosauginį poveikį, 67,2 % – socialinį ir 37,5 % – ekonominį. Projektų partnerių (60 respondentų) nuomonė labai panaši, tačiau jie menkliau įvertino socialinį projektų poveikį (55,0 %).

Analizuojant respondentų atsakymus pagal poveikio tipus ir jų grupavimą (3 pav.), projektų vadovų vertinimu, jų projektai dažniausiai apėmė aplinkosauginį ir socialinį poveikį (34,4 %), tik aplinkosauginį

3 PAV. Projektų vadovų atsakymai į klausimą: „Ar, Jūsų nuomone, projektas turėjo didesnę aplinkosauginį, socialinį ar ekonominį poveikį?“ (pagal vystymosi sritis ir respondentų pasirinkimą).

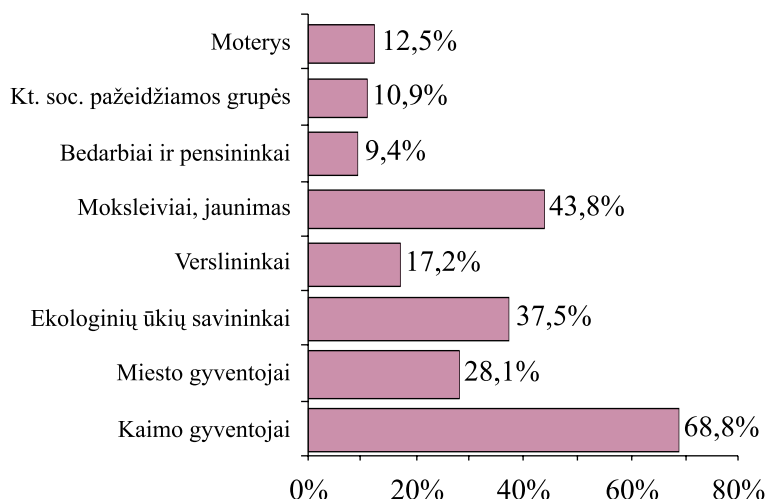

(26,6 %) bei aplinkosauginį, socialinį ir ekonominį poveikį (23,4 %). Projektų partneriai aplinkosauginį poveikį paminėjo daugiau kartų (29,0 %), o aplinkosauginį ir ekonominį – du kartus daugiau (14,0 %).

Remiantis projektų vadovų vertinimu, žymų integruotą aplinkosauginį–ekonominį poveikį turėjo žemių degradavimo srities projektai (nurodė 16,7 % atsakiusiųjų). Stipriausią aplinkosauginį–socialinį poveikį turėjo biologinės įvairovės srities projektai (nurodė 37,1 % respondentų) ir klimato kaitos srities projektai (31,3 % respondentų). Integruotas aplinkosauginis–ekonominis–socialinis poveikis dažniausiai pasiektas klimato kaitos, žemės degradacijos ir tarptautinių vandenų srityse (nurodė po 50,0 % atsakiusiųjų).

Projektų vadovai nurodė, kad pagrindines tikslines projekto grupes, į kurias buvo nukreipta projekto

4 PAV. Projektų vadovų atsakymai į klausimą: „Kas buvo projekto tikslinė grupė?“.

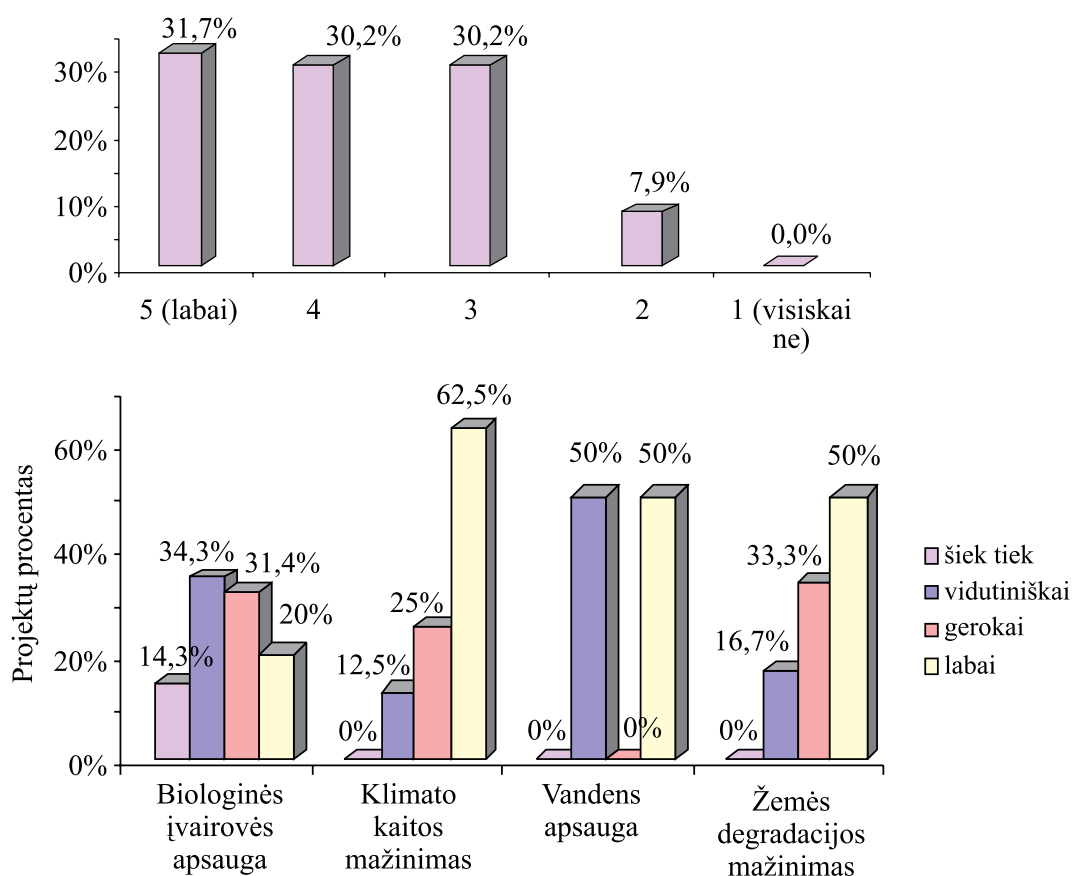
veikla ar gaunama nauda, dažniausiai sudarė kaimo gyventojai, moksleiviai ir jaunimas bei ekologinių ūkių savininkai (4 pav.)

Vertinant įgyvendinto PAF MPP projekto naudą vietos gyventojams, projektų vadovų nuomonė svyravo tarp „labai“ ir „vidutiniškai“, pasiskirstydama maždaug po 30 % (5 pav.). Projektų partnerių vertinimas nebuvo toks homogeniškas: 48,3 % jų nurodė, kad projektai *labai* atsižvelgė į vietos žmonių poreikius, žemesniems balams laiptiškai skiriant vis mažiau procentų. Tai rodo, jog projektų integruotumo atžvilgiu respondentų vertinimas yra geras. Nė vienas respondentas nenurodė, jog projektas neatsižvelgė ar nepatenkino vietos žmonių poreikių.

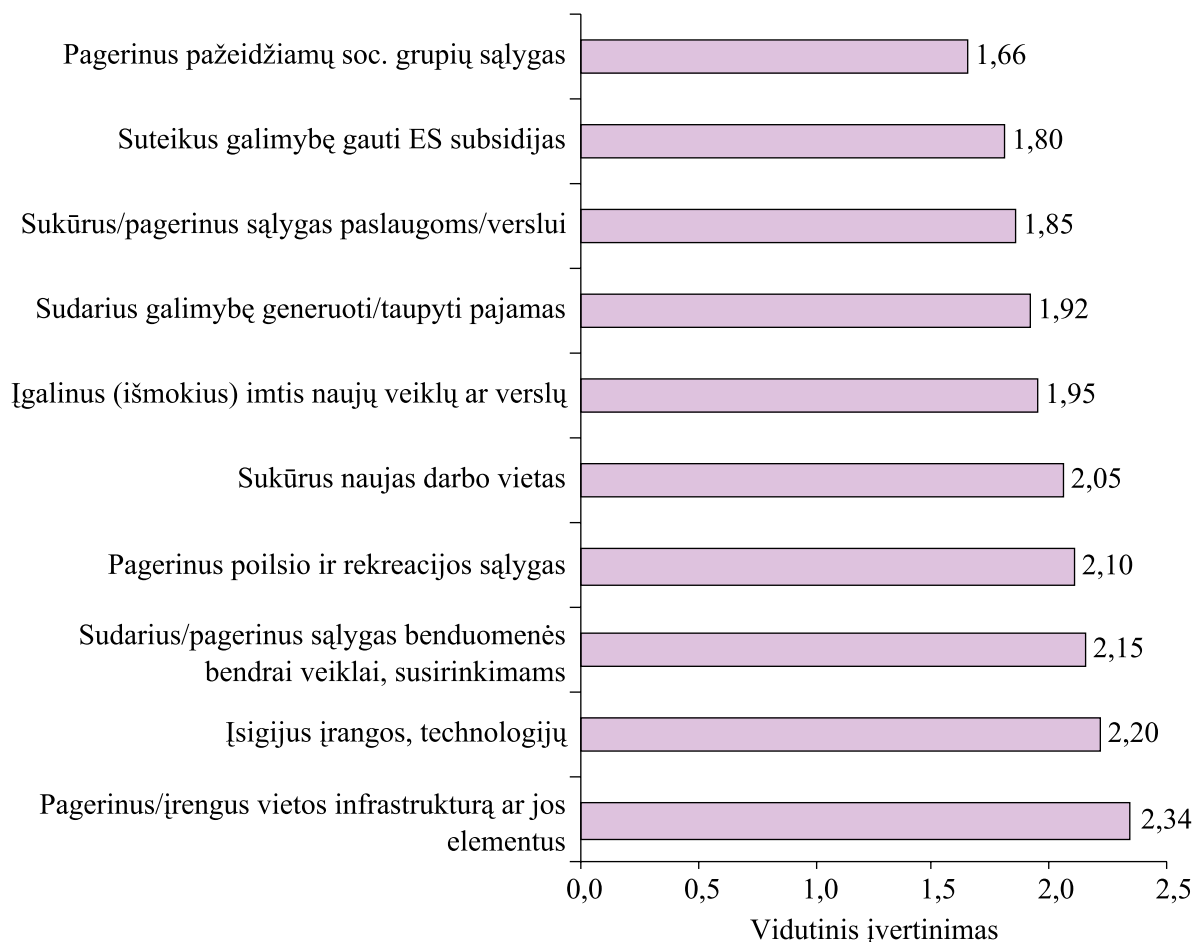
Analizuojant respondentų nuomonę pagal aplinkosaugos sritis matyti, kad labiausiai integruoti, respondentų vertinimu, yra klimato kaitos projektai: „labai“ pasirinko 62,5 % projektų vadovų ir 70,0 % projektų partnerių. Kiek mažiau efektyviai aplinkosaugos ir bendruomenės interesus suderino, respondentų nuomone, žemės degradavimo ir vandens apsaugos sričių projektai: „labai“ nurodė po 50,0 % projektų vadovų ir po 40,0 % – 42,0 % projektų partnerių. Mažiausiai efektyvūs šiuo aspektu buvo biologinės įvairovės projektai, nes jie daugiau vykdė gamtosaugines veiklas, kurios mažiau patenkino vietos žmonių poreikius.

Respondentų nuomonė apie projektuose taikytų priemonių ir būdų, gerinančių vietos žmonių gyvenimo sąlygas, efektyvumą buvo tokia (6 pav.): labiausiai (geriau nei vidutiniškai) buvo vertinamas vietos infrastruktūros įrengimas ir pagerinimas, įsigyta įranga, geresnių sąlygų bendruomenėms susiburti sudarymas, poilsio ir rekreacijos sąlygų pagerinimas bei naujų darbo vietų sukūrimas. Kitų faktorių efektyvumas PAF MPP projektuose buvo vertinamas žemiau nei vidutiniškai. Naujų darbo vietų sukūrimą savo projektuose pažymėjo tik 31 % respondentų, tačiau šio būdo efektyvumą nurodė esant didesnę nei vidutinę. Kitos respondentų projektuose mažiau taikytos (39–45 % respondentų projektuose) ir kartu mažiau efektyvios priemonės buvo ES subsidijų pritraukimas, generuojamos pajamos ir sąlygų socialiai pažeidžiamoms grupėms pagerinimas.

5 PAV. Projektų vadovų (viršuje) ir projektų partnerių (apačioje) atsakymai į klausimą: „Ar projektas, sprendamas aplinkosaugos problemą, kartu atsižvelgė/patenkino ir vietos žmonių poreikius?“ (bendras vertinimas ir vertinimas pagal sritis).

6 PAV. Projektų vadovų atsakymai į klausimą: „Kaip projektas prisidėjo prie vietos žmonių gyvenimo sąlygų (ekonominių ar socialinių) pagerinimo?“.

Kitas apibendrinantis rodiklis, apibūdinantis paramos gavėjų nuomonę ir pasitenkinimą programos veikla, yra jų atsakymai į apklausoje pateiktą klausimą dėl PAF MPP projekto reikalingumo ir naudingumo – 76,2 % projektų vadovų ir 73,3 % projektų partnerių atsakė, kad projektas buvo „labai reikalingas“.

Apibendrinimas

Bendras projektų poveikis socialinei–ekonominėi bendruomenių aplinkai pateiktas 15 lentelėje. Kaip matyti iš lentelės, sudarytos remiantis antrinių duomenų šaltiniais, socialinės vietos gyventojų sąlygos buvo gerinamos 63,9 % PAF MPP projektų, o ekonominės sąlygos – 48,5 % projektų. Lyginant sritis, santykinai dažniausiai socialinis poveikis pasireiškė klimato kaitos ir tarptautinių vandenų sričių projektuose, o ekonominis – klimato kaitos ir žemių degradavimo srities projektuose. Taigi klimato kaitos srities projektai buvo labiausiai integruoti šiuo požiūriu.

15 LENTELĖ. Projektų socialinė–ekonominė intervencija.

Intervencijos tipas	BIO	%*	KK	%	ŽD	%	TV	%	INT	%	Iš viso	%
Bendruomenių socialinių sąlygų gerinimas	34	68.0	16	76.2	6	66.7	6	75.0	0	0	62	63.9
Bendruomenių ekonominių sąlygų gerinimas	18	36.0	18	85.7	7	77.8	4	50.0	0	0	47	48.5

* Procentas nuo kiekvienos srities pilnai įgyvendintų projektų skaičiaus, t.y. neskaičiuojant parengiamųjų projektų: BIO – 50, KK – 21, ŽD – 9, TV – 8, INT – 9.

Programos galutinės apžvalgos klausimynų analizė parodė aiškią sąsają tarp išvadų, padarytų remiantis antrinių šaltinių informacija, ir išvadų, besiremiančių projektų vadovų bei partnerių nuomone. Nagrinėjant pastarąją nuomonę, reikia atsižvelgti į faktą, kad klausimyną užpildė 64,0 % PAF MPP projektus įgyvendinusių projektų vadovų, o jų atstovaujamų projektų pasiskirstymas tarp sričių nebuvo tolygus. Pavyzdžiui, žemių degradavimo ir tarptautinių vandenų sričių projektai buvo mažiau atstovauti, o biologinės srities – žymiai daugiau.

Tiek pirminių šaltinių analizė, tiek respondentų vertinimas rodo, kad PAF MPP poveikis aplinkos apsaugai ir aplinkos būklei gerinti buvo didesnis nei socialinis ir ekonominis poveikis. Antrinių šaltinių duomenimis, socialinį poveikį turėjo 63,9 %, ekonominį – 48,5 % projektų, o respondentų nuomone, socialinis poveikis pasireiškė 67,2 %, ekonominis – 37,5 % projektuose. Projektų ekonominį poveikį respondentai įvertino silpniau dėl keleto priežasčių.

Pirma, respondentų tarpe buvo mažai atstovaujančiųjų žemių degradavimo srities projektus, kurie pagal analizės duomenis turėjo vieną stipriausių poveikių vietos ekonomikai. Antra, tikėtina, kad projektų vadovai, vertindami savo projektų poveikį ir rezultatus, atsižvelgė tik į tiesioginį projektų poveikį ir aiškų rezultatų ryšį su projekto tikslu vietoje ir bendruomene. Svarbu pabrėžti, jog antrinių šaltinių analizės metu buvo vertinamas ir netiesioginis projektų ekonominis poveikis, kurį sunku išreikšti monetariniais vienetais: nagrinėjamas vietos žmonių gyvenimo ir buities sąlygų gerinimas, lėšų taupymas ir sąlygų vietos verslumui vystyti pagerinimas, įskaitant gyventojų verslumo ugdymą ir mokymus. Tokių veiklų poveikis ekonominiam sektoriui nėra lengvai matomas ir įvertinamas. Nacionalinio lygmens NVO atstovai dažniau nei rajono lygmens ar kaimo bendruomenės klausimynuose pažymėjo, kad MPP programa turėjo didesnę poveikį novatoriškų darnių vietos praktikų demonstravimui ir plėtrai.

Bendrai apžvelgiant, PAF MPP socialinis–ekonominis poveikis buvo silpnesnis nei aplinkosauginis ne tik dėl programos tikslinės orientacijos į aplinkos apsaugą, bet ir dėl projektų portfelio struktūros. Tam įtakos turėjo didelis biologinės įvairovės projektų skaičius (51,5 % visų projektų, neskaiciuojant parengiamųjų), nes juose dažniausiai buvo taikomos gamtotvarkinės priemonės, ne visada akivaizdžiai spręsdavusios ir vietos gyventojų socialines ar ekonomines problemas. Taip pat ne visada pavykdavo rasti ir pritaikyti inovatyvius integruotus aplinkos apsaugos būdus ir dėl Lietuvoje tradiciško požiūrio į gamtos apsaugos priemones bei dėl nuo sovietinių laikų įsigalėjusios baimės veikti kooperuotai. Pastarasis faktorius ypač reikšmingas buvo programos veiklos pirmojoje pusėje, kuomet dar tik ėmė kurtis pirmosios kaimo bendruomenės, o žmonės labiausiai vertino individualizmą ir privačią iniciatyvą. Todėl vieno pagrindinių programos paramos socialinių kriterijų – aktyvaus bendruomenių dalyvavimo ir naudos vietos žmonėms kūrimo – įgyvendinimas buvo didelis išbandymas programos darbuotojams ir projektų vadovams.

Kita vertus, per pastaruosius aštuonerius metus situacija kaime labai keitėsi, o atsiradus ES finansavimui ir subsidijoms, sustiprėjo akstinas žmonėms burtis ir veikti kartu. PAF MPP remiant bendruomenes ir joms stiprėjant, augo bendruomenių pasitikėjimas savo jėgomis ir didėjo kitų institucijų pripažinimas, jog bendruomenės gali būti pajėgios ne tik organizuoti kaimo šventes, bet ir atlikti svarbų vaidmenį vystant kaimą ir saugant aplinką. Todėl padidėjo bendruomenių organizacijų tiesiogiai teikiamų paraiškų kiekis, vietos gyventojai noriau ir aktyviau dalyvaudavo įgyvendinant projektus, bendruomenės lengviau sukurdamo patikimas partnerystes su kitomis institucijomis – visa tai nulėmė lengvesnę inovatyvių ar net skeptiškai vertintų aplinkos apsaugos metodų ir priemonių išbandymą bei pritaikymą.

Taigi antroje programos veiklos pusėje PAF MPP projektų socialinis–ekonominis poveikis žymiai sustiprėjo dėl didesnio skaičiaus retų galvių plėtos projektų, kurie sėkmingai sujungė ekonominius šeimų poreikius ir biologinės įvairovės apsaugą, dėl didesnio projektuose taikomų aplinkosaugos

metodų integruotumo ir dėl aktyvesnių socialinių pokyčių Lietuvos kaimo struktūroje, prie kurių iš dalies prisidėjo ir PAF MPP parama.

NVO ir bendruomenių įgalinimas ir aplinkosauginis švietimas

Gebėjimų stiprinimas ir aplinkosauginis švietimas

Programa rėmė aplinkosauginio švietimo ir gebėjimų ugdymo projektus tik pagal specialiuosius konkursus, nes, kaip jau minėta, buvo orientuojamasi į praktinius projektus, gerinančius konkrečius būklės rodiklius. Pasirašius kaštų pasidalijimo sutartį su Aplinkos ministerija, derinantis prie jos prioritetų, buvo paremta daugiau švietimo projektų, kurie tiesiogiai neįtakoją aplinkos rodiklių. Visa tokių projektų biudžetų suma, įskaitant bendrąjį finansavimą – 2 658 408 Lt; tai sudarė 8,1 % visų projektų biudžetų sumos. Vidutinė paramos suma vienam švietėjiškam ir gebėjimų ugdymo projektui buvo 156 157 Lt – tai perpus mažesnė nei projektui, kurio metu buvo įgyvendinamos ir praktinės aplinkosaugos bei socialinės veiklos.

Gebėjimų stiprinimo projektai, kurie informavo apie aplinkosaugos problemas ir jų sprendimo būdus ir skatino kokybišką PAF MPP paramos įsisavinimą, buvo rengiami glaudžiai bendradarbiaujant programos darbuotojams ir pareiškėjams. Iš viso buvo įgyvendinti 4 tokie projektai už 464 736 Lt sumą (16 lentelė).

16 LENTELĖ. Aplinkosauginio švietimo ir gebėjimų stiprinimo projektų finansavimas.

Projektai	Projektų sk.	Visa suma, Lt	%
Švietimo ir sąmoningumo	16	2 658 408	8,1
Gebėjimų vystymo	4	464 736	1,7
Iš viso	20	3 123 144	9,8

Šiuose projektuose atrinktos NVO atliko mokymų, kitų renginių ir leidinių organizavimo bei viešinimo funkcijas, o programos darbuotojai buvo atsakingi už renginių vedimą ir leidinių rengimą bei jų turinį. Projektų metu buvo surengtos nacionalinės konferencijos, projektų mugės, išleista leidinių. Visoje šalyje vyko aplinkosaugos sąmoningumo ir informavimo seminarai ir intensyvūs dviejų dienų mokymai, kurių metu projektų rengimo ir vadybos buvo apmokyta daugiau nei 2 000 dalyvių. Parengtas ir išplatintas programos leidinys „Derinant aplinkos ir visuomenės interesus“ su sisteminiu PAF MPP aplinkosaugos sričių ir visų finansuotų projektų apibendrinimu ir atvejo studijų analize. Sukurtas programos patirtį apžvelgiantis 30 min. filmas ir išplatintos šio filmo kompaktinės plokštelės. Surengtos trys pažintinės kelionės į PAF MPP projektų įgyvendinimo vietas pagrindiniams programos bendrafinansuotojams ir partneriams: Seimo ir Vyriausybės nariams, ambasadų ir tarptautinių fondų atstovams. Leidiniai ir vizitai projektų įgyvendinimo vietose padėjo paskleisti PAF MPP patirtį ir pritraukti bendrojo finansavimo programos lygmeniu.

Šių intensyvių mokymų naudą renginių vertinimo klausimynuose pažymėjo dauguma dalyvių. Pastebėta, jog po kiekvieno gebėjimų ugdymo projekto labai padaugėdavo projektų koncepcijų bei stipriai pagerėdavo projektų atitikimas PAF MPP strategijai ir projektų dokumentų parengimo kokybė. Taip pat vykusiuose renginiuose, kuriuose dalyvaudavo daug rajonų savivaldybių ir kitų valdžios institucijų atstovų, būdavo užmezgami pirmieji partnerystės ryšiai tarp valdžios institucijų, NVO ir bendruomenių organizacijų, kuriamos projektų idėjos, mokomasi iš jau patirties turinčių kitų PAF MPP projektų vykdytojų.

Remiantis Bendraisiais reikalavimais, kiekvienas paramos gavėjas į savo projektą turėjo įtraukti gebėjimų ugdymo ir aplinkosauginio sąmoningumo stiprinimo veiklas. Iš antrinių šaltinių matyti (17 lentelė), kad 104 projektuose įvyko 1 267 gebėjimų

HIDROBIOLOGŲ DRAUGIJA

Projekto dalyvių nuomone, švietėjiška veikla geriausiai pavyko ir turėjo didžiausią poveikį – iš esmės pakito bendruomenės požiūris į aplinkinės gamtos vertybes. Siekiant padidinti vietos bendruomenės sąmoningumą bei sumažinti brakonieravimą mastus, vietos žmonėms, ypač jaunimui, buvo teikiama informacija ir rengiami mokymai lašišų apsaugos ir tausaus naudojimo temomis: suorganizuoti nuotraukų, rašinių ir piešinių konkursai, parengti plakatai, lankstinukai, kalendorius, 5 TV interviu, 2 radijo laidos, 6 straipsniai rajono laikraštyje, 3 straipsniai žurnaluose ir dienraščiuose, interneto puslapis, konferencijos, seminarai, vietos susitikimai, teminės išvykos ir pokalbiai. Žmonės suprato, jog jei jie netausos ir nesaugos žuvų išteklių, jie neturės galimybės vystyti rekreacinę žvejybą, kaimo turizmą, kurti su tuo susijusias paslaugas.

„ŠIAUDŲ“ NAMAI

Projektas buvo itin efektyvus klimato kaitos srityje, nes supažindino visuomenę su ekologiška, aplinką tausojančia statyba. Statant namus pagal šią technologiją, kiekvieno vidutinės šeimos namo statyba sutaupo 25 t CO₂ – tai konkretus indėlis mažinant klimato kaitą. Švietėjiškas projektas paskatino tokių namų statybą Lietuvoje ir Baltijos šalyse (projekto įtakoje jau statoma 15 tokių namų), išleista knyga ir DVD taip pat turės ilgalaikį poveikį. Projekto eigoje įsteigta šiaudinių namų statytojų asociacija, užtikrinsianti šiaudinių namų statybos tęstinumą, taip pat jau yra įsisteigę 2 privatus verslai tokių namų statyboms vykdyti.

17 LENTELĖ. Suvestiniai duomenys, susiję su projektų gebėjimų vystymo ir aplinkosauginio švietimo veiklomis ir rezultatais (pagal antrinius šaltinius).

Sritis	Materialinė bazė	Mokymo renginiai	Konsultacijos su MPP projektams	Apmokyta žmonių, sk.	Informuota žmonių, sk.
BIO	44	601	123	18 970	63 69 452
KK	18	255	29	7 463	1 580 100
ŽD	8	211	23	5 855	1 698 950
TV	6	157	5	1 112	361 100
INT	5	43	271	2 327	1 510 850
Iš viso	81	1 267	451	35 727	11 520 452

ugdymo ir aplinkosauginio švietimo mokymo renginiai, kuriuose dalyvavo 35 727 žmonės. Taip pat išleista daugybė knygų, bukletų, lankstinukų, standų, sukurta interneto puslapių, televizijos ir radijo laidų, parengta vaizdinės medžiagos ir straipsnių – tokiu būdu žinių ir informacijos apie įgyvendintus projektus ir aplinkosaugos aktualijas gavo net 11 520 452 žmonių. Išeitų, jog vienas Lietuvos gyventojas per aštuonerius metus dėl įgyvendinamų PAF MPP projektų apie aplinkosaugą išgirdo, pamatė ar perskaitė daugiau nei tris kartus. Be abejo, dokumentai rodo didesnę apmokytų ir informuotų žmonių skaičių nei buvo realiai, nes, pavyzdžiui, tais atvejais, kai tas pats žmogus dalyvavo keliuose mokymų renginiuose, jis buvo skaičiuojamas kaip dalyvis kelis kartus. Tačiau neabejotina, jog programa ir jos projektai labai sėkmingai išnaudojo žiniasklaidos ir ryšių priemones kuo plačiau skleidžiant patirtį ir žinias.

Remdama projektus, programa skatino NVO ir bendruomenių *techninių bei organizacinių sąlygų gerinimą*, taigi beveik visos organizacijos, pasinaudojusios PAF MPP parama, galėjo įsigyti biuro ir organizacinės technikos, leidinių ir kitų priemonių. Buvo sustiprinta 81 organizacijos materialinė bazė. Geriau techniškai aprūpintos organizacijos galėjo pasinaudoti šiais ištekliais toliau plėtodamos savo veiklą ir rengdamos naujus projektus.

Partnerystė ir bendradarbiavimas

Kitas kertinis gebėjimų vystymą skatinęs principas – *partnerystė*. Partnerystės ryšių svarbą įtakėjo visą programos įgyvendinimą, pradedant valdymo struktūra ir finansavimo mechanizmu, baigiant kiekvieno projekto veikla. Partnerystė programai ir jos paramos gavėjams buvo vertingas žinių ir patirties šaltinis, o dažnai atvejais – projektų efektyvumo, bendrojo finansavimo, sklaidos ir tęstinumo užtikrinimo garantas. Būtent todėl programa pabrėžė partnerystės ir bendradarbiavimo svarbą jos remiamuose projektuose. Projekto partnerystės kūrimas iš organizacijos pareikalauja strateginio veiklų planavimo, komunikavimo, komandinio darbo, organizacinių ir psichologinių įgūdžių. Todėl partnerystės

formavimas ir valdymas prisideda prie projekto vykdytojų kvalifikacijos ir gebėjimų stiprinimo bei įtakoja pačios organizacijos matomumą, įvaizdį ir reikšmę.

PAF MPP parama buvo efektyviai panaudojama kuriant specifines, kiekvieno projekto poreikiams pritaikytas partnerystes. Ypač buvo skatinamas bendradarbiavimas tarp NVO ir bendruomenių organizacijų bei vietos valdžios, Vyriausybės ir mokslo institucijų, privataus verslo struktūrų ir kitų NVO. Programa skatino bendradarbiavimą ir su „didžiuoju“ PAF finansuojamu pelkių biologinės įvairovės apsaugos projektu – 4 PAF MPP projektai kartu dirbo siekdami bendrų rezultatų. PAF MPP darbuotojai, nuolat pildydami programos projektams tinkamų mokslo institucijų ir jų darbuotojų duomenų bazę, tarpininkaudavo padėdami projektų vykdytojams surasti reikalingos kvalifikacijos specialistų ir mokslininkų. Bendruomenių bendradarbiavimas su vietos valdžios institucijomis ypač sustiprindavo bendruomenių pasitikėjimą savimi ir užtikrindavo tolimesnių ryšių palaikymą, kuriant naujus projektus ir dalyvaujant rajono politikos kūrimo procese. Mokslininkų nuomonė ir pagalba NVO ir bendruomenėms buvo labai svarbi, siekiant mokslškai pagrįstų rezultatų bei kartu didinant savo žinias ir gebėjimus. Svarbu paminėti, kad daugeliu atveju mokslininkai, simpatizuodami bendruomenių aktyvumui ir visuomeninei veiklai, sutikdavo atlikti tyrimus ar suteikti mokslines konsultacijas nemokamai ar daug mažesnei rinkos kaina.

Toks bendradarbiavimas buvo naudingas bei įdomus ir patiems valdžios atstovams ir mokslininkams, turėjusiems galimybę glaudžiai dirbti su vietos bendruomenėmis, susipažinti su vietos problemomis ir specifika. Daugiau nei dešimtyje projektų mokslininkai į projektų veiklą įtraukė ir savo studentus, siekdami padėti bendruomenėms ir parengti studentų darbams mokslinę bazę. Kita vertus, kartais vietos valdžios, mokslo institucijos ir ypač – saugomų teritorijų direkcijos pasinaudodavo jų rajonuose

ALVITAS

Įgyvendinant tokį projektą – svarbiausia geri partneriai ir savivaldybės palaikymas. Vietos ūkininkai nemokamai teikė bendruomenei šiaudų ryšulius, savivaldybė skyrė papildomų lėšų susidėti naujiems langams, vietinė įstaiga įvedė vandentiekį, bendruomenės nariai apšildė stogą ir įrengė patalpas, sutvarkė aplinką, seniūnija skyrė darbininkų pagal viešųjų darbų programą dabar visi džiaugiamės gražiais ir šiltais bendruomenės namais, o žmonės eina pažiūrėti to katilo lyg į muziejų, idant įsitikintų, kad „kitkomis“ galima tokį didelį namą apšildyti.

esančiomis NVO, kad galėtų įgyvendinti savo planus aplinkosaugos srityje. Tokių projektų buvo 15, daugiausiai – biologinės įvairovės srityje. Iš jų 9 projektuose projektų vadovais dirbo saugomų teritorijų administracijų darbuotojai, kurie kartu buvo ir rajonų NVO vadovai ar nariai. Tokie partnerių inicijuoti projektai neprieštaravo PAF MPP reikalavimams, jei į projektus buvo aktyviai įtraukiama vietos bendruomenė. Iš vienos pusės, šiuose projektuose vyko ypač motyvuotas minėtų institucijų bendradarbiavimas ir rezultatų palaikymas, iš kitos – pačios NVO nebuvo sustiprintos, mažai vykdė komandinį darbą ir daugelių atvejų toliau veiklos netęsė. Tam įtakos turėjo ir finansavimo šaltinių trūkumas. Apklaustos analizė taip pat tai patvirtino: projektų metu rajonų NVO gebėjimai buvo mažiausiai išvystyti.

Partnerystė su privačiu sektoriumi pasireiškė žymiai rečiau, tačiau taip pat buvo abipusiai naudinga. Įgyvendinant projektus, privatus sektorius prisidėjo bendruoju finansavimu, technine ekspertize ir gaminamų produktų rinkodaros pajėgumais. Privataus verslo žinios ir techninės galimybės keliais atvejais padėjo greitai padidinti projektų vykdytojų pajėgumus ir efektyviai pasiekti planuotų rezultatų. Pavyzdžiui, Raseinių rajono ekologinių ūkių kooperatyvas „Ekokraštas“ abipusiai naudingomis sąlygomis padėjo Kelmės rajono vietos veiklos grupei suburti šio rajono ekologinius ūkius į kooperatyvo padalinį, tokiu būdu sumažinant NVO kooperatyvo steigimo, administravimo, transportavimo ir rinkodaros kaštus. Budraičių bendruomenės projekte tas pats kooperatyvas bendradarbiauja, realizuodamas pagamintą ekologišką produkciją.

GRAŽIŠKIAI

Bendruomenės nariai aktyviai diskutavo prieš nuspręsdami, ar dalyvauti šiame projekte. Kvietėmės specialistus, nacionalinę koordinatę. Mums patarė pasižiūrėti, kaip sekasi panašiam PAF MPP projektui Kėdainių rajone. 7 mūsų žmonės, nuvykę pasidomėti šio projekto rezultatais, pamatė, kaip jau antrus metus auginami žilvičiai kurui. Parvykus iš kelionės ir pasidalijus įspūdžiais, visi bendruomenės nariai vienbalsiai nutarė dalyvauti projekte.

Strategiškai formuodama projektų portfelį, programa itin skatino ir horizontalius NVO ir bendruomenių partnerystės ryšius ir palaikė jų tarpusavio bendradarbiavimą. PAF MPP atliko aktyvaus tarpininko funkciją, sujungdama organizacijas, siekiančias panašių tikslų, į tarpusavio pagalbos ir konsultavimo tinklą. Dažnai organizacijos, rengdamos projektą ar norėdamos pasisemti patirties, vykdavo į kitas organizacijas, jau įgyvendinančias PAF MPP projektus ir turinčias specifinės patirties ar žinių. Projektų metu taip pat vyko aktyvus bendradarbiavimas: bendruomenių kolektyvai vykdavo į kitų programos projektų organizuojamus renginius ir mokymus, keisdavosi leidiniais ir netgi planuodavo tolimesnius bendrus projektus. Pasitaikė, kai savo gebėjimais ir projektų efektyvumu abejojusios bendruomenės delegavo keletą narių nuvykti į kitą PAF MPP projekto įgyvendinimo vietą, kurie sugrįžę pakeitė tiek savo, tiek bendruomenės narių nuomonę ir įtikino vietos žmones dalyvauti projekte.

Be to, programos vykdymo antroje pusėje NVO ir bendruomenių organizacijos, vykdžiusios panašios srities projektus (ekologinių produktų auginimo ir gamybos, vaistažolių auginimo ir perdirbimo, ekologinio turizmo plėtros, senųjų lietuviškų gyvulių auginimo, energetinių augalų auginimo ir biokuro gamybos, „šiaudų namų“ statybos ir kt.) užmegzdavo ir plėtodavo tolesnę *bendrą ūkinę-ekonominę veiklą*, perduodami ar parduodami sėklas, ruošinius, prietaisus, technologijas, produktus ar kartu planuodavo pagamintų produktų bendrą rinkodarą ir plėtrą. Tai demonstruoja projektų pridėtinę ir kaupiamąją vertę, kurią programa planavo pasiekti.

Organizacijos, vykdžiusios panašios srities projektus užmegzdavo ir plėtodavo tolesnę bendrą ūkinę-ekonominę veiklą. Tai demonstruoja projektų pridėtinę ir kaupiamąją vertę, kurią programa planavo pasiekti.

Atlikus projektų dokumentų analizę nustatyta, kad 71,1 % projektų vykdytojai 451 kartą konsultavosi ar kitaip bendradarbiavo tarpusavyje. Neskaitant integruotos srities projektų, kurie siekė paskleisti daugelio projektų patirtį ir itin dažnai konsultuodavosi su kitais PAF MPP projektų vykdytojais, likusių PAF aplinkosaugos sričių projektų vykdytojai bendradarbiavo ar palaikė bendrus ryšius 180 kartų (69,3 % projektų).

Institucinis vystymas ir įgalinimas

Programos pradžioje 2001 m. parengtoje Šalies strategijoje, tiriant tuometinę politinę ir NVO sektoriaus situaciją, buvo pažymėta, kad „aplinkosauginės NVO nėra susitelkusios, neužmegzta darbinių ryšių tarp valdžios institucijų ir NVO, o jų įtaka aplinkosaugos politikos formavimui itin menka. Bendruomenių organizacijos tik pradeda kurtis ir neturi projektų rengimo ir valdymo gebėjimų. Aplinkosauginių NVO tarpe vyrauja bioįvairovės srities organizacijos, tačiau daugeliui jų trūksta veiklos įvairiapusiškumo. [...]. Labiausiai NVO sektoriaus vystymuisi kliudo pajėgumų, motyvacijos, finansavimo ir modernių komunikacijos priemonių stoka.“

PAF MPP vizijoje buvo numatyta, jog programa nulems šiuos pokyčius : „[...] *akivaizdžiai padidėjęs techninis NVO projektų kūrimo ir įgyvendinimo pajėgumas, išaugęs jų politinis svoris ir aktyvumas bei įvairaus lygio bendradarbiavimas*“.

Po aštuonerių programos veiklos metų galima konstatuoti, kad ši vizija buvo įgyvendinama. Būtų nekuklu teigti, kad aplinkosaugos srities NVO ir programoje dalyvavusios bendruomenės kokybinių institucinių ir gebėjimų įgūdžių įgijo vien tik dėl PAF MPP, tačiau neabejotina, jog programos indėlis yra didelis. Tai patvirtino ir galutinė projektų vadovų apklausa.

Didinant NVO gebėjimus, PAF MPP paramos mechanizmas ir projektų veikla prisidėjo ir prie NVO *įgalinimo*. Pasaulio bankas apibrėžia įgalinimą kaip visuomeninių organizacijų ir gyventojų gebėjimų įtakoti valdžios institucijas didinimą, skatinant jų dalyvavimą politiniame ir sprendimų priėmimo procesuose. Kitaip tariant, įgalinimas – tai organizacijos ar asmens gebėjimas pasirinkti, kai galiausiai pasirinkimas virsta į pageidaujamus veiksmus ar sprendimus.

Taigi vykdant mokymus, teikiant techninę paramą, bendradarbiaujant ir imantis aktyvios veiklos įgyvendinant projektus, didėjo projektų vykdytojų gebėjimai, kaimo žmonių ir organizacijų įgalinimo laipsnis. Jų įgalinimas pasireiškė kaip:

- ☐ tikslinės srities žinių pagilinimas,
- ☐ pasitikėjimas ir savo pozicijos formulavimas,
- ☐ nesivaržymas bendrauti su valdžios institucijų atstovais,
- ☐ gebėjimas kurti ir valdyti partnerystes,
- ☐ žinojimas, kur kreiptis pagalbos ir patarimų,
- ☐ siekimas atstovauti visuomenės, o ne tik siauros grupės ar vietovės, interesus,
- ☐ gebėjimas dalyvauti ir įtakoti vietos ar nacionalinių politinių sprendimų priėmimą.

Šis procesas yra ilgas, ir dažnai vieno projekto nepakanka visiems gebėjimams pilnai išugdyti. Tačiau parėmusi precedentų ir pavyzdžių sukūrimą, bendradarbiavimo tinklus ir patirties sklaidą, programa prisidėjo prie organizacijų vystymo ir už jos finansuotų projektų ribų.

Vienas iš PAF MPP remtų NVO įgalinimo rodiklių yra jų *institucinis sustiprėjimas*, pasireiškęs naujų iniciatyvų vystymu, lyderių ugdymu, bendruomenių aktyvinimu, nacionalinės ir vietos valdžios institucijų informavimu bei aplinkosaugos, turizmo, energetikos ir kaimo plėtros politikos įtakojimu. Antrinių šaltinių analizės duomenimis, projektams baigiantis, 70,4 % PAF MPP paremtų organizacijų parengė 110 naujų projektų ar iniciatyvų, daugiausia biologinės įvairovės (56 projektai) ir klimato kaitos (34 projektai) srityse. Gebėjimas rengti naujus projektus rodo organizacijų motyvaciją ir institucinį pajėgumą. Ne visi naujai rengiami ar pradėti įgyvendinti projektai, finansuojami kitų donorų ir programų, buvo susiję su prieš tai įgyvendinto PAF MPP projekto tęstinumu, tačiau dažniausiai tokie projektai buvo rengiami ir įgyvendinami panašioje srityje.

KAUNO ORNITOLOGAI

Projekto metu gautais rezultatais ir teiktomis rekomendacijomis buvo tiesiogiai pasinaudota, rengiant Bendruosius buveinių ir paukščių apsaugai svarbių teritorijų nuostatus (LR Vyriausybės 2004-03-15 nutarimas Nr. 276). Šis dokumentas sudaro teisinį pagrindą, tvarkant ir užtikrinant paukščių apsaugą natūrinėse Natura 2000 teritorijose. Projekto metu parengtos rekomendacijos bandė derinti paukščių apsaugos prioritetus ir pajūrio žvejų ekonominius interesus.

Vykdamas intensyviai ir dažnai – sudėtingas projektų veiklas, ypač sustiprėjo projektų vadovų gebėjimai. Buvo išugdyta naujų *lyderių, kaimo šviesulių* tikrąja prasme: du projektų vadovai gavo Žemės ūkio ministerijos nacionalinę nominaciją „Kaimo spindulys“, vienas – šalies Prezidento vardinę nominaciją, daugelis projektų lyderių – rajonų savivaldybių medalius ir pagarbą. Nagrinėjant lyderių ugdymą moterų įgalinimo aspektu, verta paminėti, jog projektų vadovės–moterys sudarė 50,1 % visų projektų vadovų. Praėję projekto „išgyvenimo mokyklą“, daugelis projektų vadovų įgavo įgūdžių kitiems didesniems projektams įgyvendinti, tapo pripažintais rajonų lyderiais arba padarė asmeninę karjerą valstybės tarnyboje: trys iš jų tapo rajonų merais, nemažai – rajonų savivaldybių skyrių vadovais, kitų valdžios institucijų atsakingais pareigūnais. Be abejo, toms organizacijoms, kurios neišugdė visos komandos gebėjimų, o rėmėsi vieno asmens dominavimu, tai buvo skaudus praradimas. Tai dar kartą patvirtina seną tiesą – mokymuisi ribų nėra, t.y., NVO gebėjimus reikia ugdyti nuolat.

Projektams baigiantis, 70,4 % PAF MPP paremtų organizacijų parengė 110 naujų projektų ir išugdė daug stiprių lyderių.

Bendruomenių organizacijoms stiprinti programa skyrė ypatingą dėmesį, skatindama jas dalyvauti programoje. Bendruomenės pačios, tik su programos darbuotojų pagalba, parengė ir įgyvendino 27 projektus. Būtent bendruomenės buvo labiausiai aktyvios tarpusavio pagalbos tinklo veikloje. Projektų veiklos išdavoje buvo įkurtos kelios naujos NVO, asociacijos ir bendruomenės – tai taip pat institucinio vystymo rodiklis. Sutapus PAF MPP veiklos ir bendruomenių kūrimosi pradžia ir nesant kitų tinkamų paramos šaltinių, kaimo bendruomenės buvo motyvuotos registruoti savo organizacijas ir kreiptis PAF MPP paramos. Tokiu būdu PAF MPP prisidėjo ir prie aktyvesnio *kaimo bendruomenių organizacijų steigimosi ir vystymosi*. Gal būt toks „iš viršaus“ inicijuotas bendruomenių kūrimasis nėra pats teisingiausias būdas, tačiau jis pasiteisino, nes PAF MPP remtos bendruomenės tapo vienos stipriausių Lietuvoje. Vėliau, atsiradus KPP *Leader* programos paramai ir valstybės paramai kaimo bendruomenėms, PAF MPP projektais rėmėsi ir iš jų mokėsi daugelis mažiau patyrusių bendruomenių. Žemės ūkio ministerija išleido leidinį „Sėkmingų Lietuvoje vykdytų projektų pavyzdžiai“ (2006 m.), kuriame didesniąją aprašytų projektų dalį sudarė PAF MPP projektai. Programos projektai pasitarnavo

kaip daugiafunkciniai vietos projektų modeliai ir gerosios patirties pavyzdžiai, stiprinant daugelio kaimo bendruomenių gebėjimus.

Stipriausia įgalinimo išraiška yra NVO dalyvavimas ar *įtaka aplinkosaugos politikos* sprendimų priėmimui. Poveikį aplinkosaugos politikai ir valstybės bei valdžios institucijų informavimui turėjo 56 projektai (57,7 %). Jų metu nacionalinė šalies politika buvo įtakota 100 kartų, rajonų – 43 kartus. Tokių projektų poveikis kiekvienai aplinkosaugos sričiai išsamiai aprašytas skyriuje „Poveikis aplinkos būklei“.

Poveikį nacionalinei aplinkosaugos ir kitų su projektų tikslais susijusių sričių politikai daugiausia darė stiprūs nacionalinio lygmens NVO lyderiai. Dalyvaudami Vyriausybės posėdžiuose, pasitarimuose ir darbo grupėse, jie turėjo galimybę perteikti projektų patirtį formuojant šalies įstatymus ir kitus teisės aktus. Be to, NVO rengė įvairius pasiūlymus, rekomendacijas, teisės aktų projektus, bendradarbiaudami su mokslininkais rengė gamtotvarkos projektus, informavo valdžios ir kitas institucijas apie projektų rezultatus ir taikytus metodus aplinkos būklei gerinti. Mažesnių ar rajonų lygmens NVO projektų įgyvendinimo metu dažniausiai buvo informuojama vietos valdžia ir įtakojami rajonų plėtros sprendimai. Dėl siauresnio veiklos masto bei mažesnių gebėjimų bendruomenių projektų vykdytojai įtakojo nacionalinę politiką rečiau. Jų poveikis politikai pasireiškė kaip smulkaus verslo kaime reguliavimo mechanizmo tobulinimas, kaimo plėtros priemonių taisyklių formavimas, ypač susijusių su ekologiniu ūkininkavimu ir agrarine aplinkosauga, bei rajonų plėtros įtakojimas.

LOD – AGRARINĖ APLINKOSAUGA

Pavyko bendram darbui suburti institucijas, kurios anksčiau atstovavo lyg ir priešiškas stovyklas – žemės ūkį ir aplinkosaugą. Projekto metu VSTT ir AM darbuotojams buvo surengti mokymai apie KPP priemones ir administravimą, LŽŪKT ir ŽŪM specialistams – apie biologinės įvairovės svarbą, ekologijos ir gamtotvarkos priemones. Parengtos rekomendacijos dėl KPP 2007–2013 m. agrarinės aplinkosaugos priemonių tobulinimo, jos kartu aptartos diskusijose dalyvaujant AM ir ŽŪM atstovams, sustiprintas šių institucijų ir NVO bendradarbiavimas.

JUODĖNAI

Projektas labai sustiprino bendruomenės gebėjimus ir įtaką: esame kviečiami dalyvauti savivaldybės Tarybos posėdžiuose, nebijome pasikviesti pas save diskusijoms politikų, rengiame darbinius pasitarimus. Tai prisidėjo prie didesnių lėšų rajono biudžete skyrimo bendruomenių projektams.

Visgi didžiausią ir labiausiai tęstiną veiklos atžvilgu poveikį nacionalinei aplinkosaugos politikai turėjo ir tebeturi Aplinkosauginių NVO koalicijos įkūrimas. Projekto metu subūrusi stipriausias aplinkosaugos NVO, ši koalicija tapo pagrindiniu Vyriausybės konsultaciniu partneriu, atstovaujančiu visuomenės aplinkosauginius interesus. Koalicija bendradarbiauja teikdama įstatymų pataisas ir pasiūlymus Aplinkos ministerijai, Žemės ūkio ministerijai, Seimui, atstovauja daugelyje Vyriausybės darbo grupių, o plačiojoje NVO struktūroje atstovauja aplinkosaugos sektorių.

Netiesioginio ir ilgalaikio projektų poveikio politikai ir visuomenei išdavoje *pagerėjo projektų teritorijų investicinės sąlygos ir vietos infrastruktūra, sustiprėjo rajonų valdžios palaikymas ir dėmesys vietos iniciatyvoms*, buvo pritrauktos nacionalinio ir rajonų biudžetų lėšos projektų tęstinumui ar projektų tikslinei sričiai palaikyti, išaugo NVO (tame tarpe ir bendruomenių organizacijų) pasitikėjimas ir reikšmė, suaktyvėjo NVO ir valdžios bendradarbiavimas, kviečiant NVO atstovauti vietos gyventojams ar plačiai visuomenei.

NVO gebėjimų stiprinimas – respondentų vertinimas

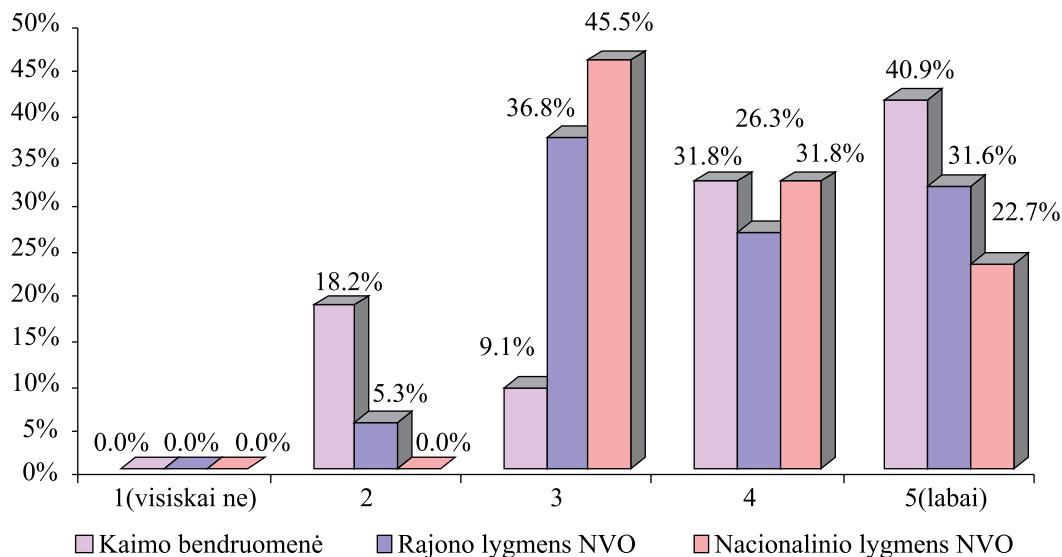
Galutinės apžvalgos klausimyną užpildę apie pusę projektų vadovų projektų valdymo srityje turėjo nedaug asmeninės patirties: prieš prasidedant PAF MPP projektui jie vidutiniškai buvo įgyvendinę po 2–3 projektus. 14,3 % vadovų dar nebuvo įgyvendinę nė vieno projekto, trečdalis – daugiau nei 5 projektus. Tačiau jų atstovaujamos organizacijos buvo labiau patyrusios: daugiau nei 5 projektus buvo įgyvendinusios 47,6 % NVO, 1–2 projektus – 28,6 %, ir nė vieno projekto – 12,7 % organizacijų.

Daugiau nei ketvirtadalis projektų vadovų jau nebedirba PAF MPP projektą įgyvendinusiame organizacijoje. Dažniausiai šie žmonės, įgiję daugiau patirties ir kvalifikacijos, įsidarbino valstybės institucijose – tai gali būti laikoma kaip viena iš projektų pasekmių.

Respondentai labai palankiai atsiliepė apie PAF MPP paramos mechanizmo lankstumą, skatinantį NVO stiprinimą ir bendradarbiavimą. Lyginant su kitomis NVO paramos programomis ir fondais, ypač teigiamai buvo vertinamas programos darbuotojų pagalbos prieinamumas ir patarimai projekto įgyvendinimo metu ($M = 2,80$, kur $M = 3,00$ – didžiausias vertinimas) administravimo lankstumas ($M = 2,69$), konsultavimas ir mokymai pradedant projektą ($M = 2,68$). NVO bendradarbiavimo ir savitarpio konsultacijų tinkle dalyvavo 68,3 % respondentų, nežymiai daugiau – kaimo bendruomenių organizacijos.

Projektų vadovai gerai įvertino programos ir projektų įtaką savo organizacijų instituciniam sustiprėjimui – vidurkis 3,79 (5 balų skalėje). Aplinkosaugos srities NVO dažniau pažymėjo, kad buvo padidinti instituciniai gebėjimai (7 pav.). Pritaikius *Kruskal-Wallis* testą paaiškėjo, kad labiausiai organizacijų gebėjimai buvo sustiprinti kaimo bendruomenėms (33,6 %) ir nacionalinio lygmens NVO

7 PAV. Projektų vadovų atsakymai į klausimą: „Ar buvo padidinti NVO instituciniai gebėjimai, t.y., ar sustiprėjo pati organizacija?“

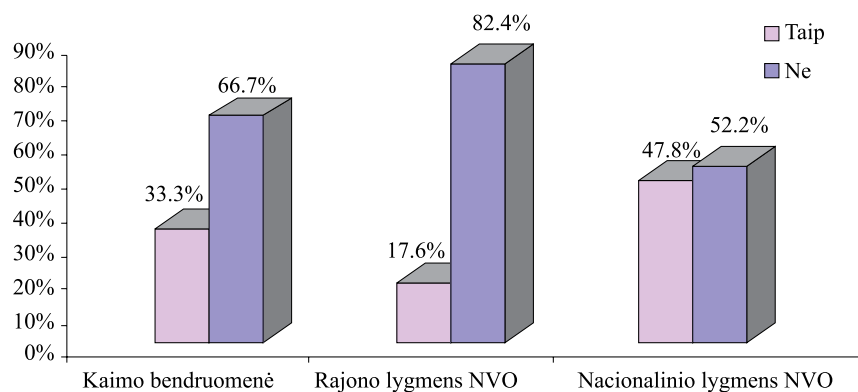

(33,4 %). Pagal respondentų nuomonės pasiskirstymą vertinimo skalėje nuo 1 iki 5, kaimo bendruomenės dažniausiai pažymėjo „labai“ (40,9 %), nacionalinio lygmens NVO šį poveikį dažniausiai įvertino kaip „vidutiniškai“ ir „gerai“.

Vienas NVO gebėjimų stiprinimo ir institucinio stiprinimo rodiklių – naujų projektų inicijavimas (18 lentelė). Iš respondentų atsakymų matyti, kad beveik pusė NVO po PAF MPP projekto pabaigos įgyvendino dar 1–2 naujus projektus, net 30,6 % – daugiau nei po 5 naujus projektus, nė vieno neįgyvendino 11,3 % organizacijų.

Rajono ar šalies aplinkosaugos politikos tobulinimas buvo pažymėtas 34,4 % atsakymų (8 pav.). Dažniau aplinkosaugos politiką įtakoją labiau patyrusios organizacijos, kurios iki PAF MPP projekto buvo įgyvendinusios daugiau nei 5 projektus. Taip pat iš klausimyno matyti, kad nacionalinio lygmens NVO priešio poveikio prisidėjo labiausiai, o rajonų lygmens NVO – mažiausiai. Iš kryžminės respondentų atsakymų analizės matyti, kad daugiausia aplinkosaugos politiką įtakoją aplinkosaugos profilio NVO, tuo tarpu kitos, ne aplinkosaugos srities NVO 92,9% atvejais neprisidėjo prie aplinkosaugos politikos tobulinimo projekto srityje.

8 PAV. Projektų vadovų atsakymai į klausimą: „Ar MPP projekto metu buvo informuota ar tobulinta rajono ir/ar šalies aplinkosaugos politika projekto srityje?“.

18 LENTELĖ. Projektų vadovų atsakymai į klausimą: „Po PAF MPP projekto pabaigos, kiek projektą vykdžiusioji organizacija įgyvendino naujų projektų?“.

Nauji projektai	Atsakiusieji	% nuo atsakiusiųjų
0	7	11,3%
1 - 2	27	43,5%
3 - 4	9	14,5%
>=5	19	30,6%
Iš viso	62	100,0%

Apibendrinimas

PAF MPP yra viena iš nedaugelio tarptautinių programų, kurios finansavimo mechanizmas skirtas ne tik administruoti finansinę paramą aplinkosaugos srityje dirbančioms NVO, bet didinti NVO ir bendruomenių institucinius gebėjimus, jų švietimą, visuomeninį vaidmenį ir įgalinimą. Programos valdymo ir finansavimo mechanizmas buvo efektyviai pritaikytas šiam tikslui siekti. NVO įgalinimui ir aplinkosauginiam švietimui skatinti buvo naudojami įvairūs techninės pagalbos būdai ir priemonės.

104 projektuose įvyko 1 267 gebėjimų ugdymo ir aplinkosauginio švietimo mokymo renginiai, kuriuose dalyvavo 35 727 žmonės. Galutinės programos apžvalgos respondentai labai teigiamai įvertino programos paramos mechanizmo pritaikymą NVO gebėjimams ugdyti. 71,1 % projektų vykdytojai 451 kartą konsultavosi ar kitaip bendradarbiavo tarpusavyje. 81 organizacijai buvo pagerinta materialinė bazė.

NVO institucinio sustiprėjimo ir įgalinimo pamatuojamais ar indikatyvais rodikliais buvo pasirinkta naujų projektų parengimas po PAF MPP projekto, lyderių ugdymas, bendruomenių skatinimas veikti, nacionalinės ir vietos valdžios institucijų informavimas bei aplinkosaugos ir kitų sričių politikos įtakojimas. Projektų vadovai gerai įvertino programos ir projektų įtaką savo organizacijų instituciniam sustiprėjimui – vidurkis 3,79 (5 balų skalėje). Antrinių šaltinių duomenų pagrindu padarytos išvados iš esmės atitinka galutinės programos apžvalgos klausimyne respondentų išsakytą nuomonę. Remiantis apibendrintais klausimyno duomenimis, 88,7 % projektus vykdžiusių organizacijų įgyvendino naujus projektus, tai yra daugiau nei nustatyta pagal projektų ataskaitas. NVO bendradarbiavimo ir savitarpio konsultacijų tinkle dalyvavo 68,3 % respondentų, pagal projektų ataskaitų duomenis – 69,3 % projektų.

Remiantis respondentų atsakymais, rajono ar šalies aplinkosaugos politiką įtakėjo 34,4 % projektų, o pagal projektų ataskaitas – 57,7 % projektų. Šį neatitikimą iš dalies galėjo nulemti tai, jog respondentai nepakankamai plačiai suprato terminą „įtaka politikai“, matyt, traktuodami įtaką politikai tik kaip tiesioginį dalyvavimą rengiant teisės aktus. Tuo tarpu, atliekant antrinių duomenų analizę, šis terminas buvo traktuojamas ir kaip vietos (rajonų) valdžios ir kitų Vyriausybės institucijų informavimas apie taikytus metodus ir jų poveikį, projekto išdavoje savivaldybių plėtros planų pakoregavimas, Vyriausybės institucijų darbuotojų kompetencijų padidinimas, ar net po projekto pabaigos politinių dokumentų įtakojimas, jei prie to prisidėjo projekto rezultatai ir padidinti projektų vadovų gebėjimai.

Programos projektai pasitarnavo kaip daugiafunkciniai vietos projektų modeliai ir gerosios patirties pavyzdžiai kitoms finansavimo programoms (KPP *Leader*, VSTT inicijuota saugomų teritorijų administracijų ir bendruomenių bendradarbiavimo programa, ES LIFE programa) ir kaimo plėtrai apskritai, stiprindami daugelio kitų, PAF MPP programoje nedalyvavusių kaimo bendruomenių gebėjimus. Ilgalaikis PAF MPP projektų poveikis aplinkosaugos ir kitų sričių politikai pasireiškė ne tik daugybės pasiūlymų ir teisės aktų pataisymų teikimu (100 nacionalinių teisinių dokumentų ir 43 rajonų lygmens dokumentų), bet ir nacionalinio ir rajonų biudžetų lėšų pritraukimu projektų tęstinumui ar projektų tikslinei sričiai palaikyti, išaugusiu NVO (tame tarpe ir bendruomenių organizacijų) pasitikėjimu ir reikšme bei suaktyvėjusiu NVO ir valdžios bendradarbiavimu.

Projektų tvarumas

P r o j e k t ų t v a r u m a s

Viena priežasčių, kodėl PAF MPP orientavosi į praktinius projektus, realiai gerinančius aplinkos būklę ir vietos žmonių gyvenimo sąlygas, buvo projektų ilgalaikių rezultatų ir jų tęstinumo siekimas. Programos ir projektų rezultatų ilgalaikiškumas ir veiklų tęstinumas vadinamas tvarumu. Programos nuostata – sėkmingas projektas yra toks, kuris yra lyg pradinė investicija ir pirminis postūmis, sprendžiant iškeltas problemas, o jo planavimo ir įgyvendinimo metu yra sukuriamas projekto veiklų palaikymo ir rezultatų tęstinumo mechanizmas. Siekiantiems PAF MPP finansavimo, projekto veiklos tęstinumas ir rezultatų palaikymas buvo vienas svarbiausių projektų atrankos kriterijų. Programos lygmens poveikio tvarumą sąlygoja tiesioginiai ir netiesioginiai faktoriai. Tiesioginiai faktoriai – tai šalies politinė situacija ir programos tęstinio finansavimo galimybių buvimas. Netiesioginiai faktoriai – tai programos remtų projektų geros patirties, inovacijų ir metodų plėtra ir pakartojimas, ir jau apžvelgtas NVO ir bendruomenių įgalinimas bei aplinkosaugos politikos tobulinimas.

Analizuojant PAF MPP projektų tvarumą, bus apžvelgta esama PAF MPP ir jos projektų tvarumo situacija bei aptarti pagrindiniai tvarumą apsprendžiantys faktoriai, remiantis galutinėje programos apžvalgoje dalyvavusių respondentų nuomone.

PAF MPP ir jos projektų tvarumo situacija

Projektų tvarumo esama būklė

Kadangi programa šiuo metu dar tik baigiasi, vertinant PAF MPP projektų tvarumą buvo atsižvelgiama tik į projektų rezultatų ir pasiekimų esamą ilgalaikiškumą, o ne poveikio tęstinumą. Pastarąjį įmanoma vertinti tik po projektų pabaigos praėjus 3 – 5 metams. Projektų tvarumą galima nagrinėti pagal jų sukurtų rezultatų ilgalaikiškumą ir pagal pradėtų veiklų tęstinumą. Projektai laikytini tvariais, jei yra išlikusi ir pagal projekto metu numatytą paskirtį naudojama bent didžioji dalis sukurtų rezultatų ir/ar pradėta veikla yra tęsiama. Norint detaliai įvertinti dabartinę projektų tvarumo situaciją ir nustatyti projektų tvarumo laipsnį pagal jų rezultatus ir veiklą, reikėtų atlikti specialią studiją, remiantis išsamia aplinkos stebėsenos informacija, tačiau tam trūksta duomenų.

Daugelis PAF MPP projektų įgyvendinimo metu statė ar įrengė infrastruktūros ir kitokius objektus, kūrė konkrečius apčiuopiamus rezultatus. Praktinių matomų rezultatų nepaliko tik 20 švietimo ir gebėjimų vystymo projektų bei 7 parengiamieji projektai. Remiantis žodine projektų vykdytojų apklausa ir programos stebėsenos duomenimis, beveik visi šie objektai (rezultatai) yra prižiūrimi ir naudojami. Taigi vertinant visų 97 pilnų projektų metu sukurtų rezultatų ilgalaikiškumą, būtų galima teigti, kad 72,2 % projektų yra tvarūs. *Jei vertinti įgyvendintų projektų portfelį be 20 švietimo ir gebėjimų vystymo projektų (77 projektai), tuomet tvarumo rodiklis būtų dar didesnis - net 89,6 %.*

Aplinkosauginio švietimo ir gebėjimų vystymo projektų tvarumą vertinti labai keblu dėl jų poveikio

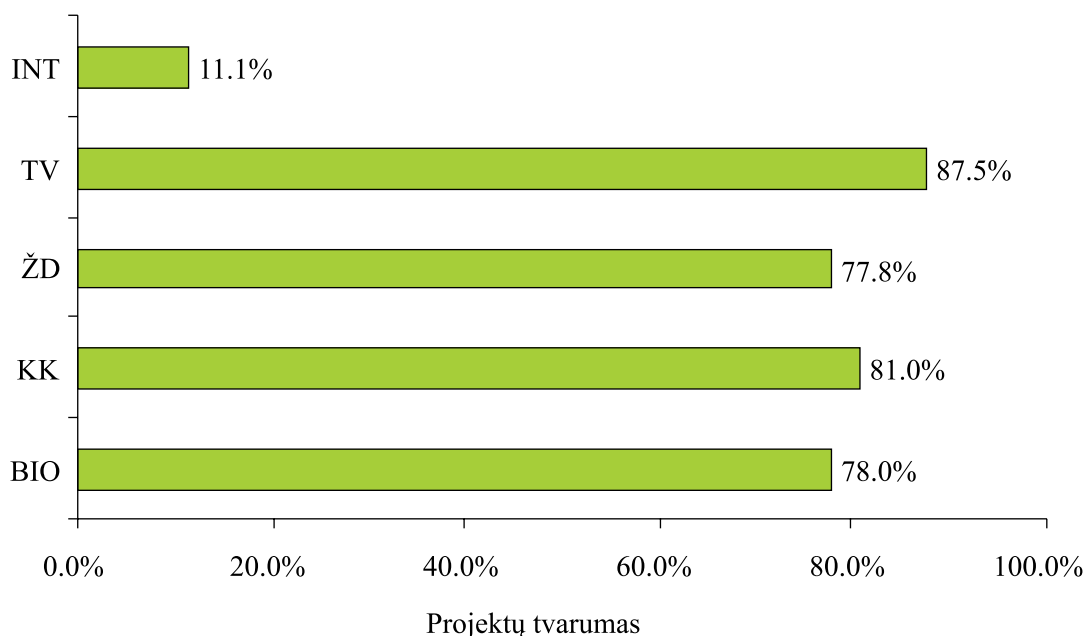
visuomenei ar tikslinei grupei priskyrimo (atribucijos). Todėl šioje apžvalgoje tvariais buvo laikytini tik tokie švietėjiški projektai, kurie kartu įtakoją ir aplinkosaugos politiką (pateikė teisės aktų pataisų, rekomendacijų, metodinės medžiagos ir pan.), sukūrė projekto tikslui tęsti institucinę bazę, kuri toliau plėtoja veiklą (įkurta Aplinkosauginių NVO koalicija), arba paskatino privačias aplinkai palankias iniciatyvas („šiaudų namų“ projekto įtakoje įkurtos dvi privačios tokių namų statytojų įmonės ir pastatyta apie dešimt namų).

Projektų rezultatų ilgalaikiškumas ir veiklos tęstinumas buvo labai nevienodas. Netgi tuose projektuose, kurių rezultatai yra tvarūs, pradėta veikla ne visur yra tęsiama. Pavyzdžiui, biologinės įvairovės projektų metu buvo įrengti pažintiniai takai ir kita turizmo infrastruktūra, vykdavo daugybė talkų ir švietėjiškų renginių, tačiau pasibaigus projektams jie nebevyksta, nes nepritraukiama papildomų lėšų dėl tinkamų finansavimo šaltinių stygiaus. Visgi įrengta pažintinio turizmo infrastruktūra ir toliau atlieka savo funkciją, jei ji yra prižiūrima ir atnaujinama.

Kai kuriuose projektuose tik dalis pastatytos infrastruktūros yra naudojama pagal paskirtį, pavyzdžiui, Ventos kaime įrengtos bendruomenės patalpos, pirtis ir vandentiekio bei kanalizacijos įranga yra naudojamos ir ištis pagerino kaimo sanitarinę būklę ir gruntinio vandens kokybę, tačiau pastatytos daugiavietės mėšlidės ir srutų kolektoriai beveik nenaudojami, nes kaime labai sumažėjo gyvulių skaičius. Dar kituose projektuose tik dalis rezultatų yra ilgalaikiai, pavyzdžiui, Plokštinės karinės bazės pritaikymo šikšnosparnių apsaugai projekto metu įrengtos šikšnosparnių žiemavietės kasmet vis gausiau susirenka šikšnosparnių, tačiau įrengtas pažintinis takas buvo sunaikintas, nes buvo iškirstas miškas.

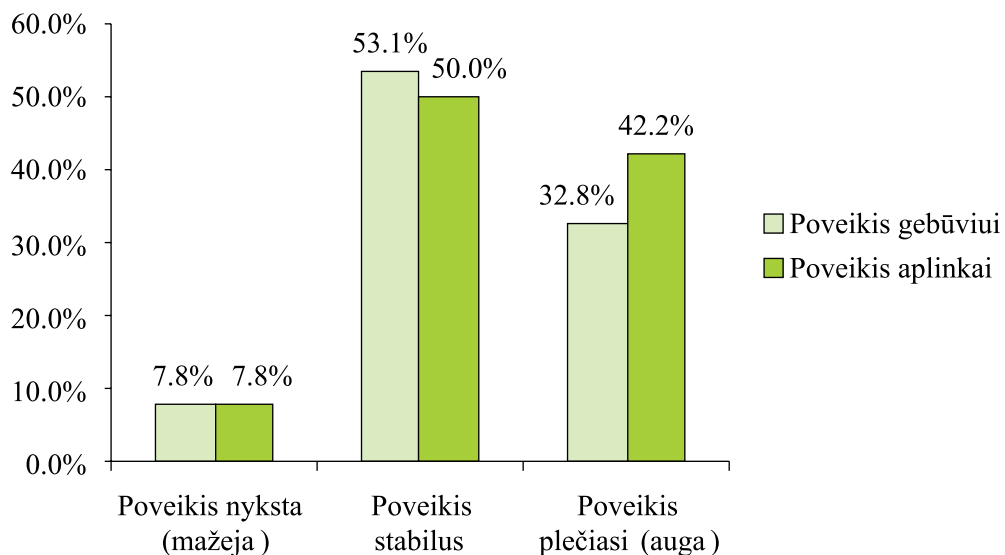
Nagrinėjant projektų tvarumo aspektą pagal aplinkosaugos sritis (9 pav.), santykinai didžiausią tvarių projektų procentą turi tarptautinių vandenų sritis, mažiausią – integruota sritis. Taip yra todėl, kad švietimo ir gebėjimo vystymo projektų tvarumas buvo vertinamas tik pagal jų atitikimą aukščiau nurodytiems kriterijams. Atitinkamai, tos sritys, kuriose vadinami „minkštieji“ projektai sudarė didesnę procentą, turi mažesnę tvarių projektų skaičių.

9 PAV. Projektų tvarumas (pagal antrinius šaltinius ir žodinę apklausą).

Galutinėje programos apklausoje dalyvavusių projektų vadovų nuomonė projektų tvarumo atžvilgiu yra dar geresnė – net 92,2 % jų mano, jog jų vykdytų projektų tvarumas yra stabilus arba didėja (10 pav.). Jų nuomone, *projektui pasibaigus šiek tiek labiau stiprėja poveikis aplinkai nei žmonių gerbūviui*. Labiausiai projektų rezultatų poveikis aplinkai stiprėja biologinės įvairovės ir žemių degradavimo srityse. Nacionalinio lygmens NVO vykdytų projektų aplinkosauginio poveikio tvarumas labiausiai auga (56,5 %) palyginti su bendruomenių ir rajonų NVO vykdytų projektų (po 33,3 %). Projektų partneriai taip pat mano, kad projektų poveikio tvarumas labai stiprus ar gana stiprus (78,0 %) arba vidutinis (20,1 %), ir kad aplinkosauginis tvarumas yra kiek didesnis nei socialinis ar ekonominis.

10 PAV. Projektų vadovų (A) ir partnerių (B) atsakymai į klausimą: „Ar projekto poveikis aplinkai ir socialinei ir/ar ekonominei sričiai tvarus?“.

Tarp aplinkosauginio ir socialinio-ekonominio tvarumo egzistuoja tiesioginis statistinis ryšys – jei stiprėja poveikio aplinkai tvarumas, stiprėja ir poveikio gerbūviui tvarumas. Tik 20,0 % atvejų poveikio gerbūviui tvarumas auga, kuomet poveikio aplinkai tvarumas mažėja.

92,2 % projektų vadovų nuomone, projektų poveikio tvarumas yra stabilus arba didėja. Jų vertinimu, projektui pasibaigus šiek tiek labiau stiprėja poveikis aplinkai nei žmonių gerbūviui.

Programos poveikio tvarumo būklė

Kaip jau minėta, programos bendro poveikio tvarumas priklauso nuo įvairių faktorių. Projektų sudėtinį (kumuliacinį) ir ilgalaikį poveikį užtikrina *netiesioginiai faktoriai* – projektų geros patirties, inovacijų ir metodų plėtra projektų vietovėse ir pakartojimas kitose vietovėse, NVO ir bendruomenių įgalinimas bei aplinkosaugos politikos tobulinimas. Siekiant šių tikslų projektuose buvo skatinamos tokios priemonės kaip strateginis viešinimas, naujų projektų, susijusių su PAF MPP projektų plėtra, vystymas, papildomo finansavimo pritraukimas projektams pasibaigus.

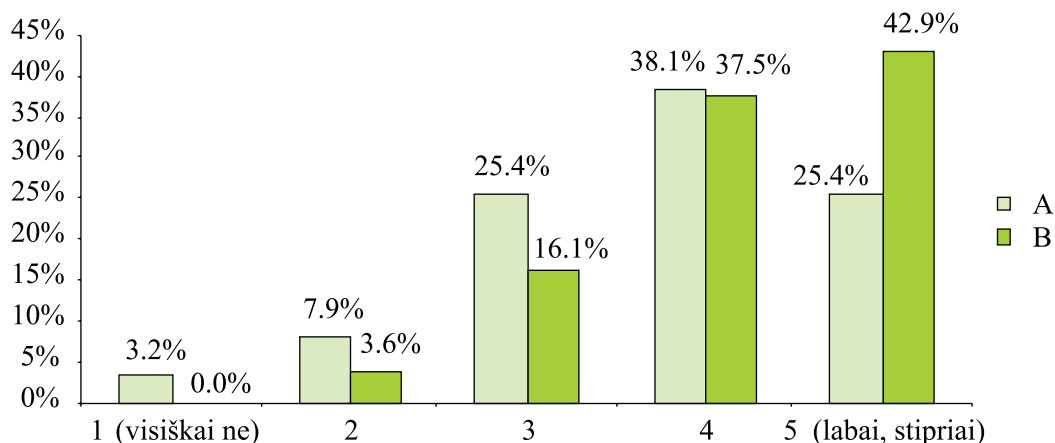
Programa skyrė didelį dėmesį projektų tvarumui, jų taikytų *metodų ir inovacijų plėtrai ir pakartojimui kitose vietovėse*. PAF MPP rėmėsi prielaida, jog, palyginti su didelės apimties PAF projektais, mažos iniciatyvos gali turėti poveikį pasaulio aplinkos išsaugojimui, jei jos yra patrauklios būti pakartotoms kitose bendruomenėse ar vietovėse bei paskatina vietos darnią gamtos išteklių naudojimo plėtrą, t. y., turi daugybinį efektą. Projektų gebėjimas skatinti programoje išbandytų metodų ir praktikų plėtrą tiesiogiai prisideda prie pačios programos tvarumo.

Projektų metodų ir taikytų inovacijų plėtrą galima formuoti per aktyvų ir *strategišką viešinimą*, strateginių partnerysčių formavimą, bendradarbiavimo tinklus, tačiau pirmiausia pats metodas, būdas ar technologija turi būti patraukli ir naudinga kitiems. Taikant strategišką informacijos sklaidą yra numatomos tikslinės informacijos gavėjų grupės, kurios gali turėti įtakos projekto tęstinumui ir plėtrai. Projektų vadovų ir projektų partnerių nuomone, jų vykdytų projektų sklaida dažniausiai buvo gerokai arba labai tikslingai nukreipta į projekto plėtrą ir tęstinumą (11 pav.). Projektų vadovai atsargiau vertino projektų sklaidos panaudojimą projektų plėtrai, tačiau tikėjo, kad jų projektai yra žinomi plačiau – 57,8 % respondentų manė, jog projektai buvo matomi ir žinomi šalies mastu. Projektų partneriai žymiai geriau vertino projektų strateginę informacijos sklaidą, tačiau jų nuomone, apie projektą buvo kiek mažiau žinoma šalies mastu (47,5 %) ir daugiau – rajono mastu (39,0 %).

PAF MPP projektuose taikytų *metodų ir inovacijų plėtros mastas* buvo vertinamas, remiantis projektų galutinėmis ataskaitomis, žodine apklausa ir klausimynais. Antrinių duomenų analizė parodė, kad 31 projekto metu taikyta praktika buvo pakartota kitose vietovėse. Jei į projektų plėtros vertinimą nebūtų įtraukti 20 aplinkosauginio švietimo ir gebėjimų vystymo projektų, kurie neturėjo tokių tikslų, tuomet net 40,3 % PAF MPP projektų buvo pakartoti kitose vietovėse. Projektuose taikyti metodai ir inovacijos buvo *pakartotos 72 kartus*, t.y. vidutinis projektų plėtros koeficientas – 2,3 (19 lentelė). Labiausiai projektų plėtra į kitas vietas pasireiškė žemių degradavimo srityje (66,7 %), mažiausiai – tarptautinių vandenų srityje. Neabejotina, jog ekologinio ūkininkavimo metodai ir amatų namų idėjos plito ir dėl to, kad šioms veikloms tapo prieinamas Kaimo plėtros plano priemonių finansavimas.

Klausimyno respondentų vertinimu (12 pav.), jų vykdytų projektų plėtra buvo gana gera – vidurkis 3,45 pagal 1–5 skalę. Reikia pažymėti, jog projektų partnerių nuomonė šiuo atžvilgiu buvo daug geresnė nei projektų vadovų (vidurkis 4,37). 44,2 % projektų vadovų nuomone, jų vykdyti projektai įtakuoja naujų panašių projektų atsiradimą kitose vietovėse. Pagal juos, vidutiniškai buvo inicijuoti 1–2 nauji projektai ar iniciatyvos

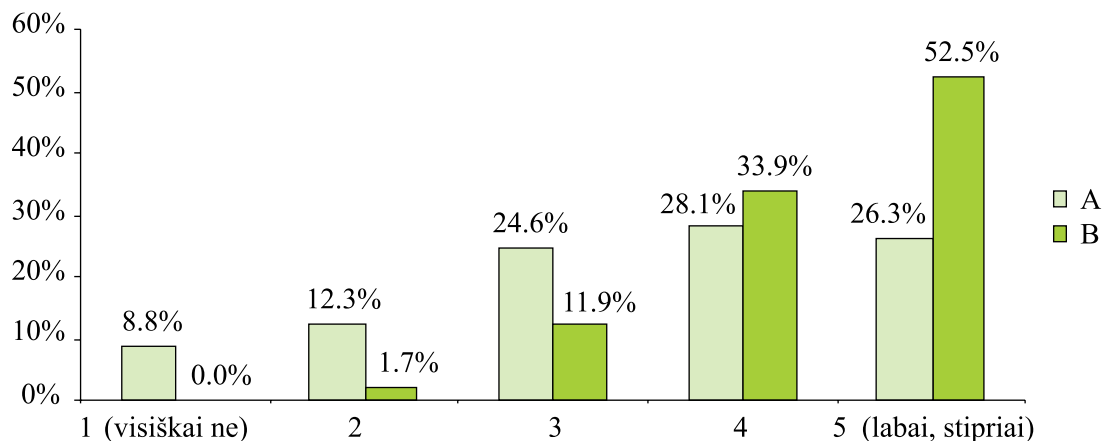
11 PAV. Projektų vadovų (A) ir projektų partnerių (B) atsakymai į klausimą: „Ar, Jūsų nuomone, projekto informacijos sklaida buvo tikslingai fokusuota į projekto plėtrą ir tęstinumą?“.

19 LENTELĖ. Projektuose taikytų metodų ir technologijų plėtra į kitas vietas pagal aplinkosaugines sritis (remiantis antrinių duomenų šaltiniais).

Sritis	Projektai	%	Kartai
BIO	17	34,0	45
KK	7	33,3	13
ŽD	6	66,7	13
TV	1	12,5	1
Iš viso	31	40,3	72

12 PAV. Projektų vadovų (A) ir projektų partnerių (B) atsakymai į klausimą: „Ar projekto idėja (inovacija, metodas, technologija) susilaukė dėmesio ir įtakoja panašių kitų bendruomenių, NVO ar kitų institucijų projektų ar veiklų atsiradimą kitose Lietuvos vietovėse?“.

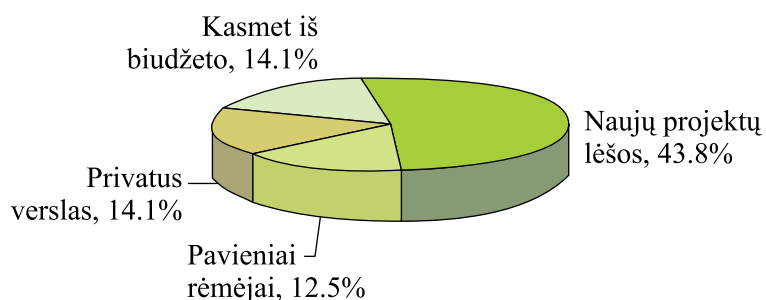
kitose vietovėse, tačiau daugelis projektų vadovų nenurodė konkretaus pakartotų projektų skaičiaus. Taigi projektų plėtos rodikliai yra geresni nei gautieji, remiantis antrinių šaltinių duomenimis.

44,2 % projektų vadovų nuomone, jų vykdyti PAF MPP projektai įtakoją naujų panašių projektų atsiradimą kitose vietovėse, partnerių nuomonė šiuo atžvilgiu buvo dar geresnė.

Kitas svarbus vykdytų projektų tvarumo aspektas – projektų *katalizuojantis efektas* kitoms iniciatyvoms ir finansavimui pritraukti į tas vietas, kuriose vyko PAF MPP projektai. Respondentų teiraujantis, ar projektas atliko katalizatoriaus vaidmenį, pritraukiant daugiau naujų projektų į vietovę, „taip“ atsakė 74,1 % projektų vadovų. Projektų partneriai buvo dar optimistiškesni – net 83,3 % jų manė, jog projektas atliko katalizatoriaus vaidmenį. Dažniausiai buvo pritraukiama po 1–2 projektus į PAF MPP projekto įgyvendinimo vietovę. Šis projektus generuojantis aspektas buvo ypač svarbus toliau gerinant vietovių socialinę ir ekonominę potencialą.

74,1 % projektų vadovų ir 83,3 % projektų partnerių nuomone, jų projektai atliko katalizatoriaus vaidmenį, pritraukiant kitų iniciatyvų ir finansavimą į vietas, kuriose vyko PAF MPP projektai.

Projektų rezultatų tvarumą dažniausiai nulemia *tolesnio finansavimo* galimybė. Tai priklauso nuo daugelio faktorių: nuo projektą vykdžiusios organizacijos motyvacijos tęsti pradėtą veiklą, nuo jos gebėjimų pritraukti papildomų lėšų, nuo tinkamų finansinių šaltinių buvimo ir prieinamumo. 64,5 % projektų vadovų galutinėje apklausoje pažymėjo, kad projektų tęstinumui užtikrinti buvo pritraukta papildomų lėšų; jų dydį nurodė 35,9 % projektų vadovų (13 pav.). Projektų veikloms tęsti vidutiniškai buvo pritraukta po 532 087 Lt. Daugiausia lėšų buvo pritraukta naujiems projektams rengti (43,8 %). Kita dalis lėšų buvo maždaug po lygiai gauta iš valstybės biudžeto, pavienių rėmėjų ir privataus verslo (pavyzdžiui, ūkininkų).

Gebėjimų stiprinimas, institucinė plėtra, NVO ir bendruomenių įgalinimas bei aplinkosaugos politikos tobulinimas yra ilgalaikiai projektų ir visos programos tvarumą užtikrinantys faktoriai. Jie buvo išsamiai aptarti kitame skyriuje. NVO gebėjimams ugdyti teikiamas prioritetas tiesiogiai siejasi su programos poveikio tvarumo siekimu. Tik pajėgios organizacijos gali daryti pokyčius, tikslingai tęsti pradėtas veiklas ir aktyviai siekti naujų tikslų.

Tiesioginis faktorius, apsprendžiantis PAF MPP kaip NVO finansavimo programos tvarumą, yra tęstinio finansavimo galimybės sukūrimas programos veiklai Lietuvoje pratęsti. Deja, dėl staigaus ir netikėto PAF lėšų nutraukimo Lietuvai programa nespėjo sukurti finansinio tęstinumo mechanizmo. Vyriausybei neskiriant prioriteto aplinkosaugos srities nevyriausybinių sektoriaus veiklos finansavimui Lietuvoje, PAF MPP be PAF tolesnio finansinių išteklių skyrimo Lietuvai, nepavyko užtikrinti programos tęstinumo ir tolesnio sistemingo aplinkosaugos NVO finansavimo ilgalaikėje perspektyvoje.

Siekiant išsaugoti sukaupą patirtį, institucinę atmintį ir toliau įgyvendinti PAF MPP misiją darniai spręsti aplinkosaugos problemas, derinant su žmonių poreikiais, buvo įsteigtas nacionalinis juridinis asmuo – viešoji įstaiga „DVI Darnaus vystymo iniciatyvos“. Ši įstaiga, būdama tęstinė programos institucija, liks pasauliniame PAF MPP tinkle ir tęs PAF MPP veiklą, ugdat NVO ir bendruomenių gebėjimus, plėtojant įvairaus lygmens bendradarbiavimą ir perteikiant pasaulinę patirtį bei vykdant visuomeninę veiklą. Visgi įkurtoji organizacija negalės užtikrinti, jog bus tęsiama NVO finansavimo veikla ir tęsiami pasaulio aplinkos apsaugos tikslai. Ši organizacija daugiau tarnaus kaip informacijos ir žinių centras sukauptai patirčiai perduoti ir naujiems aplinkosauginiams projektams vystyti.

TRAUPIS

Mūsų manymu, PAF MPP buvo didelė ir rimčiausia galimybė aplinkosauginiams projektams Lietuvoje įgyvendinti, nes tokiems projektams gauti finansavimą iš kitų fondų yra labai sudėtinga. Antras labai teigiamas dalykas – bendruomenių mokymai rengiant projektus.

Projektų tvarumą užtikrinantys faktoriai ir priemonės

Projektų tvarumas priklauso nuo daugybės faktorių, todėl, norint juos valdyti, reikia turėti tinkamų įgūdžių ir žinių. Projektų tvarumą pirmiausia sąlygoja projektą vykdančios organizacijos ir projekto vadovo motyvacija ir gebėjimai, tinkama partnerystė ir naudos gavėjų interesai. Taip pat yra svarbios tam tikruose projektų ciklo etapuose taikomos specifinės priemonės ir vykdomi atitinkami veiksmai, kaip pavyzdžiui, su projekto tikslu susijusios teisinės bazės ar institucinės sąrangos tobulinimas.

Tęstinumo planavimas

PAF MPP projektai buvo rengiami ir įgyvendinami taip, kad jų rezultatų ilgalaikiškumas ir veiklos tęstinumas būtų užtikrinti dar projekto planavimo metu. Projekto rengimo ir planavimo stadija, PAF MPP darbuotojų įsitikinimu, yra pati svarbiausia, siekiant užtikrinti projektų tvarumą. Taip pat manė ir dauguma galutinėje programos apklausoje dalyvavusių projektų vadovų. Jų nuomone, antras pagal svarbumą etapas tvarumui užtikrinti – įgyvendinimo.

Siekiant užtikrinti projektų tvarumą, tiek PAF MPP darbuotojų, tiek projektų vadovų įsitikinimu, pati svarbiausia yra projekto rengimo ir planavimo stadija.

Projektų vadovų pasiteiravus, kas, jų nuomone, apskritai turi būti padaryta, rengiant bet kurį vietos projektą, ar kokios sąlygos turi būti įvykdytos *iki projekto pradžios*, siekiant užtikrinti būsimo projekto tvarumą, daugelis paminėjo šiuos svarbiausius faktorius:

- ☐ tikslesnė būsimo projekto poveikio analizė ir jo įgyvendinimo įtaka vietos bendruomenei,
- ☐ atidžiai suplanuotos veiklos, atsižvelgiant į įmanomą riziką ir prielaidas,
- ☐ sutarčių pagrindu suformuota tvirta partnerystė – jau projekto pradžioje turi būti išsiaiškintas sprendžiamos problemos suvokimas ir nustatyta kiekvieno projekto partnerio atsakomybė. Patariama rengiant projekto paraišką, pasirašyti su partneriais sutartis dėl dalyvavimo projekte,
- ☐ vietos valdžios suinteresuotumas projekto idėja ir palaikymas – patariama turėti savivaldybės Tarybos atitinkamą sprendimą,
- ☐ jei projektas vyksta privačioje ar valstybinėje žemėje, į projekto planavimo stadiją reikėtų įtraukti žemės savininkus bei atitinkamas valstybines įstaigas, gauti jų išsipareigojimus dėl veiklų tęstinumo, jei tai būtina projekto tikslui,
- ☐ organizacijos pritarimas ir motyvacija projektą vykdyti ir plėtoti toliau,
- ☐ išankstiniai susitarimai (geriausia – raštu) su partneriais ar administracijomis tų institucijų, nuo kurių priklauso projektų rezultatų palaikymas, priežiūra ar atnaujinimas (remontas),
- ☐ planas, numatantis tolesnį projekto rėmimą.

Kai projekto rezultatų tvarumas priklauso nuo *vietos gyventojų* tolesnio dalyvavimo ir jų veiklos, projekto planavimo metu svarbu:

- ☐ užmegzti santykius su vietine bendruomene ir valdžia, išsiaiškinti vietovės esamą situaciją, objekto būklę,
- ☐ projekto idėją suderinti su vietos žmonėmis – ji turi būti jiems reikšminga ir aktuali,
- ☐ supažindinti vietos gyventojus su būsimo projekto tikslais ir uždaviniais, paruošti juos projekto įgyvendinimui, kuo daugiau įtraukti į projekto ruošimą,
- ☐ susitarti ir pasirašyti ne mažiau kaip su 10–15 vietos bendruomenės narių išsipareigojimus dėl jų indėlio ar darbo projekto įgyvendinimo metu ir rezultatų palaikymo jam pasibaigus,
- ☐ aptarti bendram grupės tikslui tarnausiantį finansinį mechanizmą, padėsiantį palaikyti veiklų tęstinumą ateityje, gauti raštiškus žmonių išsipareigojimus dėl finansinio mechanizmo palaikymo, ypač jei jie iš projekto turės ekonominės naudos,

- ❑ kuriant bendruomenės verslą – surasti patikimus verslo partnerius ir juos įtraukti į projekto planavimą, įgyvendinimą ir jo tęstinumo veiklas.

Pagrindinė išankstinė projekto rezultatų tvarumo sąlyga – iki jam prasidedant turi būti realus poreikis tokiam projektui ir juo turi būti suinteresuoti būsimų rezultatų gavėjai ar naudotojai.

Tęstinumo priemonių įgyvendinimas projekto metu

Faktoriai ir sąlygos

Projektų įgyvendinimo metu labai svarbu tinkamai organizuoti veiklas ir valdyti partnerystę, taikant specifines kiekvienam projektui tvarumą gerinančias priemones ir metodus. Tačiau visų pirma kiekvieno projekto rezultatų išlikimą ir tęstinį poveikį sąlygoja esamų *suinteresuotų ar tikslinių grupių nusistatymas ir jų interesai* projekto rezultatų atžvilgiu.

Projektų tvarumui didelės reikšmės turi projektą teikiančios *organizacijos motyvacija* įgyvendinti projektą. Geriausia, kai ši motyvacija paremta ilgalaikę organizacijos veiklos strategiją planuojamo projekto srityje – tuomet tikėtina, kad organizacija bus suinteresuota projekto rezultatų priežiūra ar panašios veiklos tęstinumu. Pavyzdžiui, Lietuvos gamtos fondas, pasirinkęs tikslinę savo vykdomos gamtotvarkinės veiklos teritoriją Rusnės saloje, dėl strategiškai planuojamų projektų ir ilgalaikės veiklos pasiekė kaupiamąjį poveikį. Gamtosaugos projektų vystymo fondas, visoje Lietuvos teritorijoje strategiškai besirūpinantis jūrinių erelių populiacija, užsitarnavo daugelio partnerių pasitikėjimą ir pasiekė ilgalaikių ir ypač teigiamų rezultatų.

Projektų vadovų kaip *lyderių*, formuojančių partnerystę ir atstovaujančių projektų tikslus, vaidmuo yra itin svarbus ne tik užtikrinant tvarumą, bet ir viso projekto sėkmę. Be jų motyvacijos ir pasišventimo daugelis projektų nebūtų pasiekę suplanuotų ambicingų tikslų. Tais atvejais, kai projekto vadovas yra asmeniškai suinteresuotas projekto rezultatų kokybe ir išlikimu, pavyzdžiui, kai jis yra bendruomenės, kuri bus projekto rezultatų naudotoja, narys, turi lemiamą reikšmę projekto efektyvumui ir tvarumui. PAF MPP darbuotojai pastebėjo, kad projektų rezultatų kokybė ir tęstinumas labiau priklauso nuo projekto lyderio motyvacijos nei nuo jo gebėjimų valdyti projektą.

PAF MPP darbuotojai pastebėjo, kad projektų rezultatų kokybė ir tęstinumas labiau priklauso nuo projekto lyderio motyvacijos nei nuo jo patirties ar gebėjimų valdyti projektą.

Vietos gyventojų – naudos gavėjų – suinteresuotumas projekto rezultatais ir jų palaikymas labai svarbus, kuomet projekto sukurta nauda lieka tam tikroje vietovėje. Be tos vietovės gyventojų tiesioginio dalyvavimo ir suinteresuotumo naudoti sukurtus rezultatus projekto tvarumas neįmanomas. Pavyzdžiui, Dubingių miestelyje pastatyto ekologinių produktų ir vietos amatininkų prekybos turgelio galimybės kol kas nėra pilnai išnaudojamos, nes projekto vykdytojai labiau rėmėsi prielaida, jog turgelis bus naudingas vietos žmonėms, o ne jų realiai egzistuojančiu poreikiu. Norint formuoti ir palaikyti vietos gyventojų suinteresuotumą išnaudoti sukurtus rezultatus, reikia ir toliau aktyviai skatinti palankių sąlygų kompleksą – Dubingių miestelio atveju – toliau

PETRONYS

Kadangi Petronių amatų namų idėja atitiko bendruomenės lūkesčius, jos nariai aktyviai įsitraukė į projekto veiklas. Mes stengėmės atsižvelgti į konkrečius bendruomenės narių pasiūlymus ir idėjas, todėl projektas tapo savu kiekvienam dalyviui. Susirinkimų metu patys gyventojai kūrė Amatų namų viziją – jų sandarą, veiklą, strateginį planą. Kuo didesnis bendruomenės narių skaičiaus įtraukimas į veiklą, atsižvelgiant į jų norus ir galimybes, viešumas, bendras veikos planavimas, perspektyvų kūrimas – tai didžiausi projekto veiklos sėkmės ir tęstinumo kriterijai.

po projekto pabaigos reikėtų skatinti turizmo srautų didėjimą, rinkodaros priemonių naudojimą, bendradarbiavimą su kitomis bendruomenėmis, ūkininkais, amatininkais. Be abejo, vietos lyderio vaidmuo toliau kryptingai veikti ir vietos valdžios palaikymas – pagrindinės tęstinumo sąlygos panašiuose vietos lygmens projektuose.

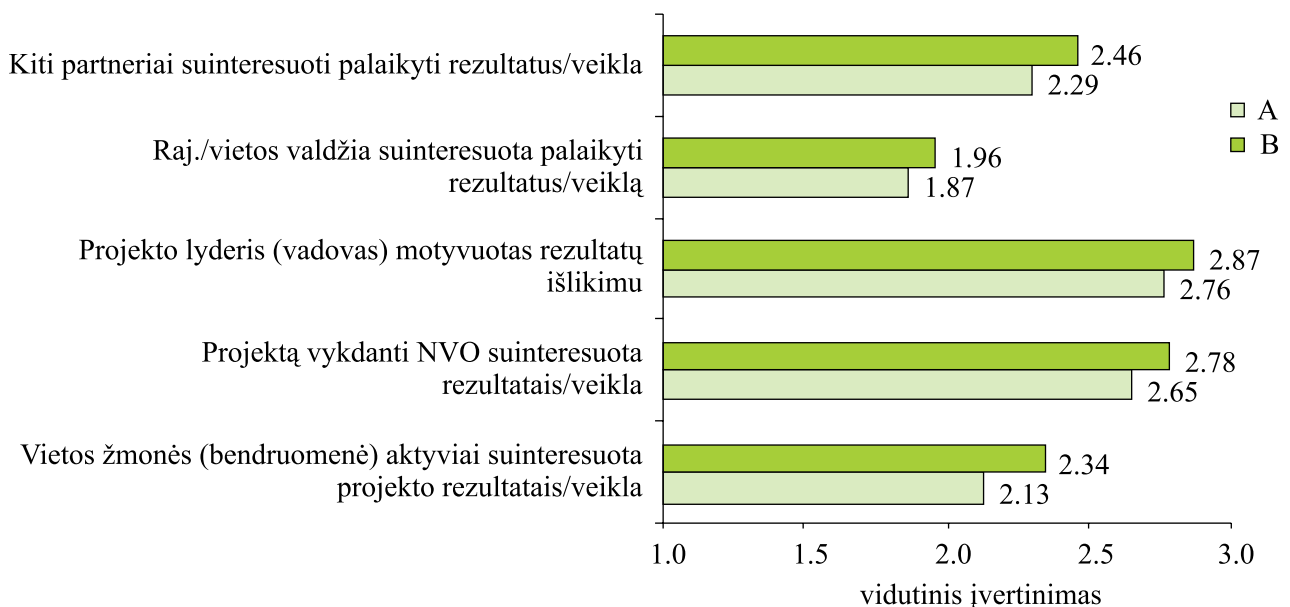

Projekto tęstinumui užtikrinti daugeliu atveju labai svarbus vietos (rajo) valdžios suinteresuotumas projektu, todėl projekto įgyvendinimo metu strateginė projekto komunikacija būtinai turi įtraukti ir vietos valdžios ar atitinkamas nacionalinės valdžios institucijas. PAF MPP projektuose ne kartą pasitaikė atvejų, kai projekto pradžioje vietos valdžia buvo gana skeptiškai nusiteikusi planuojamo projekto atžvilgiu, tačiau tikslingai informuojama apie aktyvų projekto įgyvendinimą, pakeisdavo savo poziciją ir tapdavo projekto aktyviais reklamuotojais ir jo tęstinumo rėmėjais.

Kitų projekto partnerių suinteresuotumas projekto rezultatų tvarumu svarbus tuomet, kai nuo jų tolesnės motyvacijos priklauso rezultatų ilgalaikis išlikimas. Pavyzdžiui, projektuose ypač buvo svarbus privataus sektoriaus bendradarbiavimas realizuojant bendruomenės gaminamus produktus, mokslo institucijų dalyvavimas prižiūrint tolesnę augalų veislių adaptaciją, vietos NVO tęstinis bendradarbiavimas su nacionalinio lygmens NVO (projekto vykdytoju) užtikrinant projekto nupirktų gyvulių naudojimą pievų būklei gerinti ir daugeliu kitų atvejų.

Projektų vadovų ir projektų partnerių pasiteiravus, kurie *faktoriai (grupių interesai)* įgyvendinant projektą labiausiai įtakojo jo tęstinumo užtikrinimą, jų nuomonė buvo beveik vienoda (14 pav.): abi respondentų grupės kaip svarbiausią tvarumą užtikrinantį faktorių nurodė projekto lyderio motyvaciją projekto rezultatų ilgalaikiškumu (vidurkis $M = 2,76$, kur $M = 3,00$ yra maksimalus vertinimas) ir projektą vykdančios NVO suinteresuotumą.

14 PAV. Projektų vadovų (A) ir partnerių (B) atsakymai į klausimą: „Kas (kokie faktoriai) įgyvendinant projektą labiausiai įtakojo jo tęstinumo užtikrinimą?“.

Priemonės ir metodai

Nuo organizacijos, ir ypač – nuo projekto vadovo gebėjimų priklauso tinkamų *tvarumo priemonių ir metodų* parinkimas. PAF MPP projektų metu buvo taikomos įvairios tvarumą užtikrinančios priemonės: papildomo finansavimo pritraukimas ar naujų projektų rengimas PAF MPP projekto veiklai tęsti, projekto „tęstinumo fondo“ įsteigimas, pajamas generuojančių veiklų skatinimas, projektų rezultatų priežiūros sutarčių sudarymas, su projekto tikslu susijusių valdžios sprendimų įtakojimas.

Nevyriausybinių sektoriaus atstovų vykdomų projektų tęstinumas dažniausiai priklauso nuo *papildomo finansavimo* šaltinių suradimo projektui pasibaigus – naujų tęstinio tikslo projektų rengimo, nacionalinio ar savivaldybių biudžeto tolesnės paramos ar privataus sektoriaus lėšų pritraukimo. Nemažai kaimo teritorijose vykusių PAF MPP projektų tęstinumą užsitikrino pritraukę KPP *Leader* + skiriamų lėšų ar vėliau, įtraukę ar suderinę projektų plėtros tikslus su rengiamų *Leader* programos vietos plėtros strategijų uždaviniais, tikisi sėkmingai pratęsti projektų veiklas. Visgi papildomų pajamų pritraukimas per naujus projektus kaip tęstinumo užtikrinimo būdas nėra saugus, ypač kol šalyje nėra numatytas bent bazinis ar programinis finansavimas NVO aplinkosauginei ir visuomeninei veiklai vykdyti.

Papildomų pajamų pritraukimas per naujus projektus kaip tęstinumo užtikrinimo būdas nėra saugus, ypač kol šalyje nėra numatytas bent bazinis ar programinis finansavimas NVO aplinkosauginei ir visuomeninei veiklai vykdyti.

Natūraliausias ir savaiminis projektų tvarumo garantas – vietos gyventojams ar tam tikroms vietos organizacijoms sukurta galimybė *generuoti ar taupyti pajamas*. Tai taip pat geriausias vietos gyventojų motyvavimo dalyvauti projekte būdas. Tačiau pajamų generavimo veikla turi būti tinkamai suorganizuota ir jos tvarumas turi būti užtikrintas papildomais finansiniais ar teisiniais mechanizmais.

Tuose projektuose, kurių metu vietos gyventojų grupei buvo sukuriamą ekonominė nauda, buvo taikoma inovatyvi priemonė – projekto rezultatų palaikymo „*tęstinumo fondas*“. Jo valdymo struktūra, kaupiamų lėšų dydis ir veikimo laikotarpis paprastai aptariami su naudos gavėjų grupe dar projekto planavimo metu. Pagal raštišką susitarimą į savo „tęstinumo fondą“ naudos gavėjai privalėdavo pervesti apie 10–15 % projekto dėka gaunamų ar generuojamų pajamų (ES subsidijų, pelno, technikos nuomos mokesčio), kurios būtų lygios PAF MPP projekto investicijai į pilną generuojančią ar pajamas taupančią įrangą. „Fondui“ būdavo atidaroma atskira sąskaita banke. Projekto vykdytojai kartu su „fondo“ valdyba savo nuožiūra nusprendėdavo, kaip, kada ir kam naudoti kaupiamas lėšas, pavyzdžiui, įsigyti retų galvijų veterinarinei priežiūrai, technikos remontui, rinkodaros priemonėms ir taip toliau. Šis finansinis mechanizmas priversdavo naudos gavėjus iš anksto pagalvoti apie ateitį, kai baigsis paramos lėšos, ir jai pasirengti.

Ketvirtadalis PAF MPP projektų pasinaudojo šiuo finansiniu mechanizmu (20 lentelė), tačiau nevienodai sėkmingai. Dalis projektų vykdytojų nedrįsdavo taikyti griežtesnių sąlygų tiems „indėlininkams“, kurie nevykdėdavo savo įsipareigojimų, o daugiau rėmėsi geranoriškumu, kuris ne visada pasiteisino. Pirmieji PAF MPP projektai, kurie dar netaikė šio mechanizmo, ateityje gali susidurti su projektų metu pastatytos infrastruktūros atnaujinimo problemomis. Pavyzdžiui, Minijos kaime įrengtais ekologiniais smėlio ir nendrių filtro vandens valymo įrengimais naudojasi penkios sodybos, taip pat ir stambios kaimo turizmo sodybos. Jiems vandens valymas šiuo metu kainuoja

VIŠTYTIS

Projekto metu vietos žmonės gavo paramą juodmargėmis telyčiomis ir žemaitukais, kuriuos įsipareigojo ganyti saugomoje teritorijoje ar jos buferinėje zonoje. Įsigijome traktoriuką žoliapjovę, krūmapjovę, benzininį pjūklą. Įgyta daug patirties seminarų, mokymų metu, daug bendrauta tarpusavyje ir su kaimyninėmis bendruomenėmis. Žmonės džiaugėsi kartu pasiektais rezultatais – buvo surengta daug talkų ir renginių. Galvijų ir technikos priežiūrai jau turime projekto „tęstinumo sąskaitoje“ 17 360 Lt kaip veislinių galvijų pirkimo išlaidų kompensaciją.

labai mažai. Tačiau projekto vykdytojai neįvedė, kaip buvo žadėję, papildomo kaupiamojo mokesčio, skirto smėlio filtrui atnaujinti ateityje, todėl jau po penkerių metų gyventojai turės paskirti nemažą vienkartinę sumą filtrui pakeisti arba ieškoti kitų brangių sprendimų.

Teisinį mechanizmą buvo skatinama naudoti, siekiant teisiškai sureguliuoti santykius tarp projekto vykdytojo ir naudos gavėjų, užtvirtinant priimtus partnerių įsipareigojimus ar sukuriant naujas institucines struktūras projekte pradėti veiklai tęsti. Dažniausiai *sutartys* būdavo pasirašomos dėl:

- ☐ įrangos ar technikos naudojimo sąlygų naudos gavėjams,
- ☐ išgyjamų priemonių ar įrangos panaudos,
- ☐ projekto teritorijos ar infrastruktūros priežiūros,
- ☐ kitų rezultatų priežiūros ir veiklos tęstumo,
- ☐ autorinių teisių objekto daugkartinio panaudojimo.

Paprastai šių sutarčių tekstai turėjo būti paruošti ir suderinti su PAF MPP biuru dar prieš pasirašant projekto finansavimo sutartį, siekiant išvengti atsainaus požiūrio ir neapgalvotų sąlygų, kurios keltų riziką projekto tęstinumui ateityje. Sutarčių naudojimas projekto tęstinumui ar jo tolesnei sklaidžiai eigai užtikrinti sėkmingiausias buvo tuomet, kai viena iš sutarties šalių buvo valstybinė institucija, pavyzdžiui, seniūnija, saugomos teritorijos administracija, muziejus, girininkija ir panašiai. Sutartys su privačiais asmenimis – naudos gavėjais – ne visada buvo naudojamos dėl teisinio neišsprusimo ir projekto sėkmės neužtikrinimo ateityje, nors daugelis projektų vadovų pripažino jų prevencinį poveikį. Dažniausiai tokiais atvejais būdavo apeliuojama į žmonių sąžinę ir visuotinį bendruomenės palaikymą. Tačiau netgi ir pasirašę sutartis, sutarčių iniciatoriai (projektų vykdytojai) dažnai vengdavo imtis teisinių veiksmų, jei sutartiniai įsipareigojimai nebuvo vykdomi, taip rizikuodami projekto idėjos tvarumu. Pavyzdžiui,

20 LENTELĖ. PAF MPP projektuose naudojamas finansinis mechanizmas (pagal antrinius šaltinius).

Finansinio mechanizmo naudojimas	
Sritis	Projektų skaičius
BIO	10
KK	8
ŽD	5
TV	1
Iš viso	24

vadovai tų projektų, kuriuose buvo perkami ir naudojami galvijai retų buveinių priežiūrai vykdyti, nėra įsitikinę, ar galvijus gavę gyventojai po projekto 5 metus laikysis išsipareigojimo ganyti gyvulius saugomoje teritorijoje, ypač jei ji yra „nepatogioje“ vietoje.

Keliuose projektuose projekto tęstinumui ir plėtrai vykdyti buvo įsteigtos *naujos organizacijos*, pavyzdžiui, velomobilų turizmo projektui, kuris buvo ekonomiškai patrauklus dėl galimybės vasaros laikotarpiu įdarbinti atostogaujantį jaunimą, tęsti buvo įkurta uždaroji akcinė bendrovė, o projekto idėja išplito į kitus miestus. Visgi vieno fakto, jog įkurta tęstinė organizacija, nepakanka. Vėliau rezultatų tvarumą įtakoja daugelis kitų faktorių: rinkos sąlygos, atsiperkamumas, žmonių ištekliai, vadyba ir t.t.

Teisiniam mechanizmui taip pat priklauso įvairūs veiklai vykdyti būtini oficialūs leidimai ir sertifikatai, kurių gavimas projektų vykdytojams atimdavo daug laiko ir pastangų, tačiau be kurių projekto metu pradėtos veiklos nebūtų buvę galima tęsti. Tai buvo ypač aktualu maisto produktus gaminančioms ir perdirbančioms bendruomenėms.

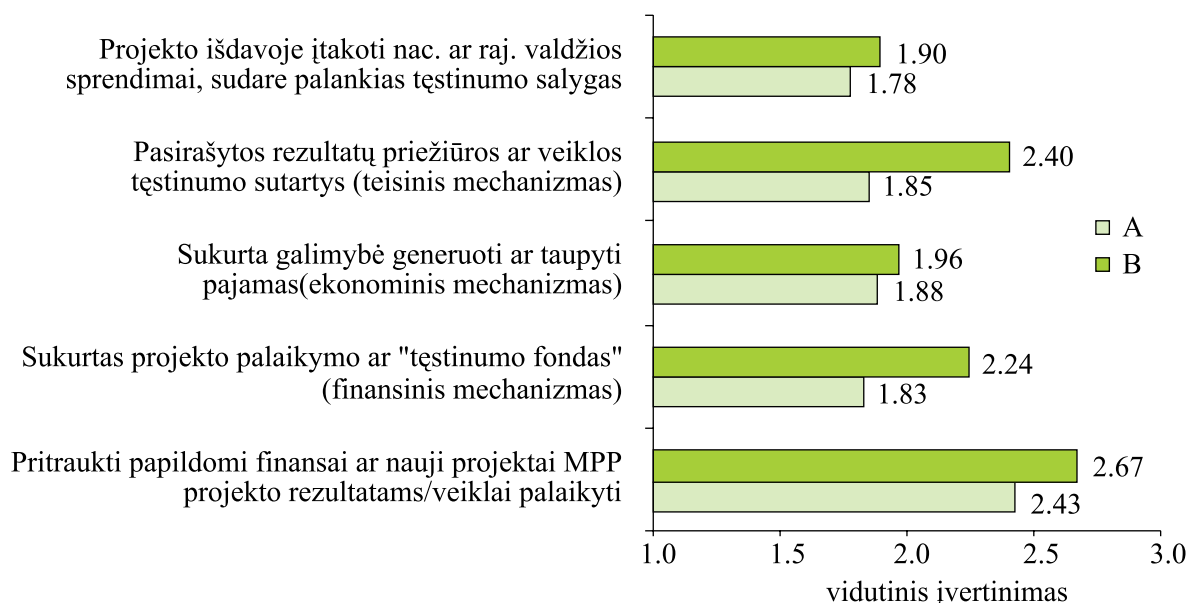
Kai kuriems projektų vykdytojams pavyko įtakoti nacionalinius ar rajono *valdžios sprendimus*, palankius projekto poveikiui ar jo pradėtai veiklai palaikyti, pavyzdžiui, įsteigiant savivaldybės lygmens draustinį, parengiant specialiuosius dviračių takų planus, savivaldybei paskiriant patalpas projektui tęsti ar išvis perimant projekto tęsimo iniciatyvą, kaip tai nusprendė Kupiškio rajono savivaldybė, norėdama toliau valyti ir tvarkyti Kupos upės slėnį miesto teritorijoje.

VELOMOBILIAI

Projektas paskatino Vilniaus gyventojus ir svečius atkreipti dėmesį į alternatyvias, bemotors transporto priemones, teikiančias velomobilų turizmo paslaugas bei prisidedančias prie miesto patrauklumo. Dviejų metų įdirbis ir įgyta patirtis leidžia sėkmingai tęsti projektą ir jam pasibaigus. Gavome banko paskolą, įsigijome tobulesnės konstrukcijos velomobilius, kas vasarą įdarbiname iki 20 jaunuolių. Papildomų lėšų pritraukiame reklamos dėka. Mūsų pėdomis pasekė dar 4 analogiški vežėjai, ir ne tik Vilniuje.

15 PAV. Projektų vadovų (A) ir partnerių (B) atsakymai į klausimą: „Kas (kokios priemonės) įgyvendinant projektą labiausiai įtakojo jo tęstinumo užtikrinimą?“.

Galutinėje apklausoje dalyvavusių projekto vadovų buvo teiraujamasi jų nuomonės apie įvairių tvarumo priemonių efektyvumą (15 pav.). Jų vertinimu, papildomo finansavimo pritraukimas labiausiai įtakojo projekto tęstinumą (vidurkis $M = 2,43$, kur $M = 3,00$ yra maksimalus teigiamas vertinimas), toliau beveik vienodu reikšmingumu sekė: galimybė kurti ar taupyti pajamas, teisinės priemonės, „tęstinumo fondas“ ir valdžios sprendimai. Projekto partnerių nuomone, papildomo finansavimo pritraukimas taip pat yra svarbiausia tvarumo priemonė. Jų manymu, kita svarbiausia priemonė yra projekto tęstinumo sutarčių pasirašymas ($M = 2,40$), „tęstinumo fondas“ ir pajamų generavimas.

Tvarumo užtikrinimas projektui baigiantis

Projekto pabaigoje būtina užtvirtinti tolesnius santykius su projekto rezultatus prižiūresiančiomis institucijomis ar organizacijomis, jei to negalės atlikti pati projektą vykdžiusi organizacija. PAF MPP projektai bendradarbiavo su daugiau nei 200 institucijų, padėjusių palaikyti projektų poveikį ir rezultatus (21 lentelė). Įvairių institucijų pagalba pasinaudojo 67 projektai – tai sudaro 69 % įgyvendintų projektų, neskaiciuojant parengiamųjų projektų.

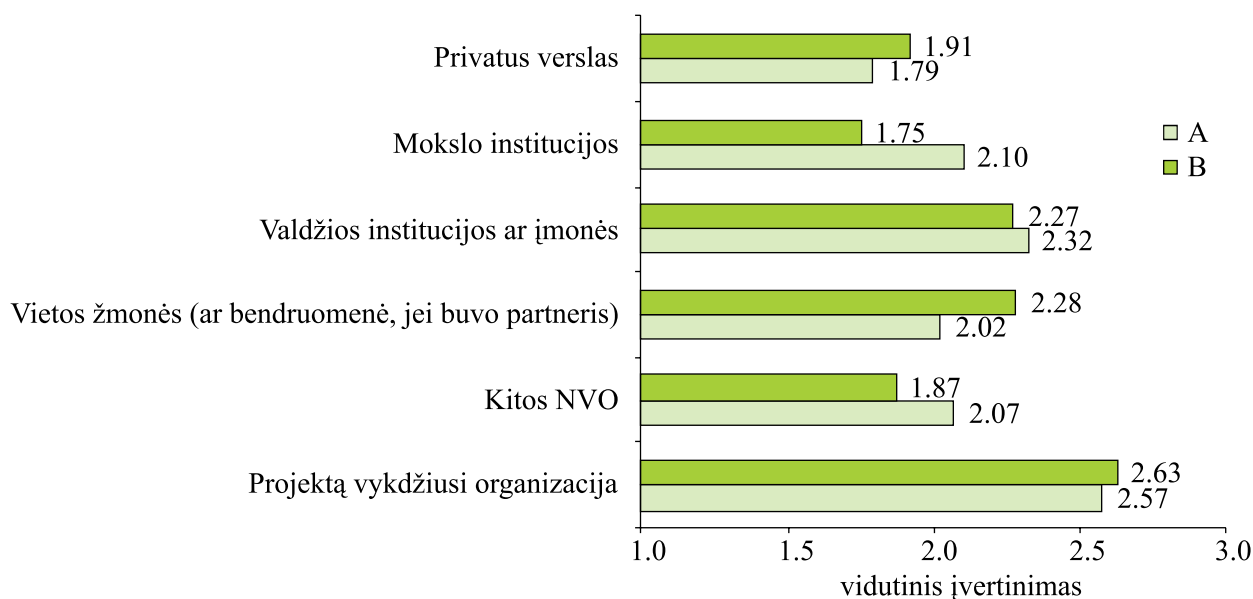
Projektų vadovai pažymėjo, kad prie projektų rezultatų palaikymo labiausiai prisidėjo pačios projektą vykdžiusios organizacijos, toliau – valdžios institucijos ir jų įmonės, mokslo institucijos, o mažiausiai – privatus verslas (16 pav.). Projektų partnerių pastebėjimu, po projektą vykdžiusių organizacijų sektų vietos žmonės, valdžios institucijos ir privatus verslas, o galiausiai – mokslo institucijos. Šis nuomonių skirtumas atspindi skirtingą projekto eigos suvokimą ir galimą komunikacijos trūkumą.

Atlikus kryžminę analizę paaiškėjo, kad prie nacionalinio lygmens NVO vykdytų projektų tęstinumo labiausiai prisidėjo valdžios ir mokslo institucijos, prie rajono lygmens NVO projektų – valdžios institucijos ir vietos žmonės, prie bendruomenių projektų – vietos žmonės ir valdžios institucijos. Pastebėtas statistinis ryšys: palaikant projekto rezultatus mokslo institucijos didžiausią įtaką darė tuomet, kai projektą įgyvendino nacionalinio lygmens NVO (didžiausias vidutinis rangas), mažiausią – kai rajono lygmens NVO.

21 LENTELĖ. Projektų rezultatus palaikančių institucijų skaičius.

Sritis	Institucijos palaikančios rezultatus	
	Institucijos	Projektų skaičius
BIO	131	38
KK	50	17
ŽD	8	5
TV	10	6
INT	10	1
Iš viso	209	67

16 PAV. Projektų vadovų (A) ir projektų partnerių (B) atsakymai į klausimą „Kas projektui pasibaigus labiausiai prisidėjo, palaikant projekto rezultatus?“.

Kitas statistinis ryšys: kuo seniau pasibaigęs projektas, tuo mažiau palaikant jo rezultatus prisidėjo vietos gyventojai. To priežastis dažniausiai buvo *nepakankamas bendradarbiavimas su vietos gyventojais* projekto metu ir netinkamų priemonių panaudojimas įtraukiant gyventojus į rezultatų naudojimą ar priežiūrą projektui pasibaigus. Pavyzdžiui, kai kuriuose projektuose gyventojai nenorėjo pasinaudoti nupirkta pievų šienavimo ar kita technika, nes bijojo ją sulaužyti, o kartais netgi galvodavo, kad technika priklauso asmeniškai projekto vadovui. Vertėtų paminėti, kad pasitaikė atvejų, kai projekto metu įsigytą biuro techniką „nusavino“ projektų vadovai, po kelerių metų nuvertindami ją iki nulinės vertės ir pasiimdami asmeniniam naudojimui. Tokias atvejais labai svarbu dar projekto metu išaiškinti bendruomenės nariams tokio turto nuosavybės klausimus ir užtikrinti projektų valdymo skaidrumą, suteikiant projekto teikiamos naudos kontrolės vaidmenį ne projekto vadovui, bet demokratiškai išrinkai bendruomenės tarybai.

Kaikuriuose projektuose *bendradarbiavimas su privačiu verslu*, užtikrinant rezultatų palaikymą, labai padėjo vietos bendruomenėms, neturinčioms pakankamų vadybinių gebėjimų verslui valdyti. Pavyzdžiui, Keturvalakių bendruomenė, pradėjusi gaminti šiaudų briketus, nesugebėjo tinkamai organizuoti veiklos ir padaryti ją pelninga. Projekto rezultatus, įskaitant ir aplinkosauginį poveikį, „išgelbėjo“ privatūs verslininkai, tačiau

MEDVĖGALIS

Sėkmingam projekto įgyvendinimo ir jo tęstinumo užtikrinimui turi partnerių pasirinkimas ir tolesnis bendravimas su jais. Mums pasisekė, kad projekto partneriais buvo Varnių regioninio parko direkcija, Botanikos institutas, Ekologijos institutas, Šilalės rajono savivaldybė. Mūsų bendravimas tebevyksta ir šiandien. Varnių regioninio parko direkcijos specialistai, bendraudami su Botanikos ir Ekologijos institutais, tebevykdo monitoringo darbus, siekiant išsaugoti Medvėgalio stepines pievas bei į Raudonąją knygą įrašytus drugius ir vabalus. Savivaldybė kasmet skiria lėšų dviem etatams: šie žmonės (buvę projekto naudos gavėjai) prižiūri bendrąją Medvėgalio archeologinio komplekso tvarką (šienauja pievas ir krūmų atžalas, renka šiukšles). Kasmet Medvėgalio archeologinis kompleksas sulaukia tūkstančių lankytojų.

projekto inicijuota socialinė-ekonominė nauda bendruomenei išliks tik tuomet, jei bus tinkamai pritaikytas teisinis mechanizmas ir projekto generuojamomis pajamomis nesinaudos tik keli asmenys. Tačiau ne visada privatus verslas, bendradarbiavęs projekto metu, yra patikimas partneris projekto rezultatų tvarumui užtikrinti. Grybaulios žuvininkystės tvenkinių pritaikymo paukščių apsaugai ir ornitologiniam turizmui pavyzdys rodo, jog taip bendradarbiaujant turi būti numatyti visi įmanomi teisiniai saugikliai projekto tvarumui užtikrinti, jei privatus verslas nevykdo įsipareigojimų ar bankrutuoja.

Tai atvejais, kai projekto vykdytoji sutvarkytas objektas nepriklausė ir nebuvo rezultatų priežiūrą užtikrinančių institucinių partnerių arba partneriai neturėjo pakankamai techninių pajėgumų, projekto metu sukurta ar sutvarkyta infrastruktūra buvo nuolat niokojama ir projekto poveikis sumenko (pavyzdžiui, Vilniaus nenaudojamo geležinkelio tunelio šikšnosparnių buveinės sutvarkymas).

Taip pat ne visada anksčiau žadėję bendradarbiauti instituciniai partneriai projektui pasibaigus yra suinteresuoti bendradarbiavimą tęsti. Ši rizika iškilo projektuose, kurių trukmė buvo ilgesnė nei vieneri metai ir kurių projekto vykdytojams trūko gebėjimų tinkamai organizuoti partnerystę. Pavyzdžiui, projekto metu įsteigta nauja NVO, turėjusi teikti agrarinės aplinkosaugos konsultacines paslaugas visoje šalyje, po metų buvo likviduota, nes buvę projekto partneriai tapo pagrindiniais konkurentais, o naujai NVO nebuvo skirta pakankamai dėmesio. Be abejonės, tokiuose projektuose projekto vadovo ir organizacijos motyvacija ir gebėjimai yra svarbiausias projekto rezultatų tvarumo garantas.

Ne visada anksčiau žadėję bendradarbiauti instituciniai partneriai projektui pasibaigus yra suinteresuoti bendradarbiavimą tęsti. Ši rizika iškilo projektuose, kurių trukmė buvo ilgesnė nei vieneri metai ir kurių projekto vykdytojams trūko gebėjimų tinkamai organizuoti partnerystę.

Apibendrinimas

Baigiantis programai, projektų tvarumas buvo vertinamas atsižvelgiant į projektų rezultatų ir pasiekimų esamą ilgalaikiškumą. Remiantis antrinių šaltinių analize, būtų galima teigti, kad 72,2 % projektų yra tvarūs, tačiau projektų rezultatų ir veiklos tvarumas buvo labai nevienodas. Galutinėje programos apklausoje dalyvavusių 92,2 % projektų vadovų nuomone, jų projektų poveikio tvarumas yra stabilus arba didėja. Projektams pasibaigus šiek tiek labiau stiprėja poveikis aplinkai nei žmonių gerbūviui.

Programa skyrė didelį dėmesį projektų tvarumui, jų taikytų metodų ir inovacijų plėtrai ir idėjos pakartojimui kitose vietovėse. Klausimyno respondentų vertinimu, 44,2 % jų įgyvendintų projektų įtakojo naujų panašių projektų ar iniciatyvų atsiradimą kitose vietovėse. Be to, 74,1 % projektų vadovų ir 83,3 % projektų partnerių nuomone, jų projektai atliko katalizatoriaus vaidmenį, pritraukiant kitų iniciatyvų ir finansavimą į vietoves, kuriose vyko PAF MPP projektai.

PAF MPP baigiantis, jos tiesioginis tvarumas nėra užtikrintas dėl programos veiklai Lietuvoje pratęsti finansavimo galimybių nebuvimo. Dėl staiga ir netikėto PAF lėšų nutraukimo Lietuvai programa nespėjo sukurti finansinio tęstinumo mechanizmo. Lietuvos atvejis patvirtino trečiojo nepriklausomo pasaulinio lygmens PAF MPP vertinimo (2003 m.) išvadą, pažymintį, kad paprastai šalių programų galimybės pritraukti dideles bendrojo finansavimo sumas labiausiai priklauso nuo PAF finansavimo buvimo; jam pasibaigus, PAF MPP tęstinumas remiant PAF tikslines aplinkosaugos sritis tose šalyse bus labai abejotinas. Siekiant išsaugoti sukaupą patirtį ir institucinę atmintį, buvo įsteigtas nacionalinis juridinis asmuo – viešoji įstaiga „DVI Darnaus vystymo iniciatyvos“. Ši įstaiga, būdama tęstinė programos institucija, liks pasauliniame PAF MPP tinkle ir tęs aplinkosauginę veiklą, stiprinant tarptautinį bendradarbiavimą ir NVO bei bendruomenių gebėjimus.

Įgyvendinant projektus, buvo taikomi įvairūs būdai ir priemonės projektų tvarumui užtikrinti. Projektų rezultatų ilgalaikiškumui pasiekti buvo atsižvelgiama į tikslinės grupės, ypač naudos gavėjų

suinteresuotumą, partnerių motyvaciją ir vietos valdžios palaikymą. Projektų vykdytojų nuomone, projektų *tvarumo užtikrinimo sėkmės formulę sudaro projekto lyderio ir vykdančios NVO motyvacija bei po projekto pabaigos pritrauktos papildomos lėšos ir nauji projektai.*

Kiekvienam projektų ciklo etapui buvo naudojamos specifinės projektų tvarumą didinančios priemonės: planavimo, teisinės, ekonominės, institucinės ir finansinės. Projektų vadovų nuomone, labiausiai pasiteisinusios priemonės po papildomų lėšų pritraukimo buvo teisinių sutarčių pasirašymas dėl projektų rezultatų palaikymo ir projektų „tęstinumo fondų“ sudarymas. Palaikant projektų rezultatus labiausiai prisidėjo pačios projektus vykdžiusios organizacijos ir valdžios institucijos bei įmonės. Kuo seniau pasibaigęs projektas, tuo mažiau prie rezultatų palaikymo prisidėjo vietos gyventojai. Ne visada anksčiau žadėję bendradarbiauti instituciniai partneriai projektui pasibaigus buvo suinteresuoti bendradarbiavimą tęsti, todėl planuojant projektus reikėtų numatyti atitinkamus saugiklius, aprašytus kitame skyriuje.

Programos demonstruojamų gerosios patirties, inovacijų ir metodų plėtra, idėjų pakartojimas bei aplinkosaugos ir kaimo darnios plėtros politikos tobulinimas svariai prisidėjo prie PAF MPP ilgalaikio ir katalizuojančio poveikio šalyje. Sustiprinus ir įgalinus NVO ir bendruomenes, jos yra labiau pajėgios rengti ir įgyvendinti kitų finansuotojų projektus ir taip prisidėti prie vykdytų PAF MPP projektų tvarumo.

Projektų valdymo pamokos ir patarimai

Kiekvienas PAF MPP projektas yra unikalus. Todėl kiekvienas projekto vykdytojas praeina savąjį projekto valdymo mokyklą. Visgi programos darbuotojams aštuonerius metus dirbant su NVO ir bendruomenių projektais išryškėjo bendrosios klaidos ir dažnai pasitaikantys projektų valdymo nesklandumai, kuriems užkirsti kelią padėtų pasidalijimas patirtomis ir išmoktomis pamokos.

PAF MPP projektų įgyvendinimo metu buvo sukaupta vertinga patirtis, kuri gali būti naudinga kitoms NVO ir bendruomenėms, vykdančioms kompleksiškus į vietos poreikius nukreiptus projektus. Išminktų pamokų ir įvairiausių praktinių pavyzdžių yra tiek daug, jog tam reiktų skirti atskirą leidinį, todėl šiame galutinių PAF MPP rezultatų apžvalgos leidinyje apsiribojama tik trumpais patarimais keliose pagrindinėse projektų ciklo valdymo srityse, kuriose kilo daugiausiai problemų: projektų planavimo, bendruomenių įtraukimo ir projekto administravimo srityse. Patarimai bus naudingi ir projektų finansuotojams, kurie remia apčiuopiamų rezultatų siekiančius vietos ar rajono lygmens projektus.

Remiantis PAF MPP patirtimi, 2006 m. vykdyta paramos gavėjų apklausa ir 2009 m. galutine programos apžvalgos apklausa, pateikiamos dažnai pasitaikančios problemos ir trumpas atitinkamų patarimų NVO ir bendruomenėms sąrašas.

Tinkamas projekto planavimas

Daugeliui problemų buvo galima užkirsti kelią dar projekto planavimo metu, todėl projekto planavimas yra vienas svarbiausių projekto vystymo ciklo etapų. Planuojant projekto veiklas organizacijoms dažnai pritrūko projektų rengimo patirties bei žinių apie finansų, informacijos bei projektų valdymą. Labai dažnai projektai vėluodavo įgyvendinti veiklas, pateikti ataskaitas dėl pačių įvairiausių priežasčių, tačiau dažniausiai – dėl per daug įtemptai suplanuotų veiklų ir neatsižvelgimo į savo pačių, partnerių ir vietos bendruomenių galimybes. Beveik pusė projektų vadovų manė, kad numačius ilgesnį projekto laikotarpį, būtų išvengta projekto valdymo klaidų.

Projekto veiklų plano ir realiai atliktų darbų neatitikimas buvo pagrindinė problema, kurią projektų vadovai siūlo spręsti kruopščiai planuojant projekto veiklas, numatant ilgesnį projekto vykdymo laiką, nepervertinant savo darbo laisvu laiku galimybių, atsižvelgiant į sezoniskumą, klimato sąlygas, neužsibrėžiant per daug ne visuomet naudingų veiklų ir kt. Kita dažna problema – nepakankamas projekto vietovės ir sąlygų ištyrimas, tikslinės grupės ir partnerių poreikių išsiaiškinimas bei projekto prielaidų ir rizikos valdymo priemonių numatymas. Tai vėliau įtakodavo projektų veiklų plano ir biudžeto keitimą, įgyvendinimo vėlavimą, terminų ir sutarčių perrašymą ir daug kitų papildomų darbų.

Patarimai:

- ☐ Išsiaiškinti esamą situaciją apie projekto srities ar problemos būklę (vietovės ekonominę, socialinę, demografinę, politinę situaciją), pasidomėti panašiais vykdomais projektais, išanalizuoti teisės aktus, reglamentuojančius projekto veiklas, jei būtina – atlikti gamtinius tyrimus ir išsiaiškinti vietovės gamtines vertybes;
- ☐ Išsiaiškinti vietos gyventojų, vietos valdžios, kitų partnerių poreikius ir lūkesčius;
- ☐ Numatyti galimus sprendimo būdus konsultuojantis su vietos tiksline grupe, valdžios atstovais ir ekspertais;
- ☐ Kuo smulkiau susiplanuoti veiklas, jų eiliškumą ir įgyvendinimo terminus. Planuojant projekto veiklą, būtina atsižvelgti į tikslinių grupių veiklos sezoniskumą. Svarbu nepervertinti savo pajėgumų veiklų atlikimo atžvilgiu ir palikti pakankamą laiko rezervą nenumatytiems trukdžiams;

- ☐ Įvertinti galimus rizikos faktorius ir prielaidas, kurios galėtų sujaukti projekto planuojamas veiklas, pavyzdžiui, kainų pokyčius, vietos valdžios rinkimus, klimato sąlygų trukdžius (svarbu biologinės įvairovės projektuose);
- ☐ Sudaryti preliminarias sutartis su rangovais, partneriais, bendruomenės nariais, kurie dalyvaus projekte, įneš savo indėlį (darbu, lėšomis) ar turės užtikrinti rezultatų priežiūrą ar veiklos tęstinumą;
- ☐ Išsiaiškinti, jei reikia, žemės ar pastatų nuosavybės klausimus, pasirūpinti visais būtinais leidimais ir pažymomis;
- ☐ Numatyti projekto vykdytojų komandą ir jų atsakomybes, suplanuoti jų darbo krūvį, atsižvelgiant ir į kitų projektų veiklas ir vykdytojų asmenines galimybes;
- ☐ Jei būtinas papildomas finansavimas projektui, stengtis ieškoti tinkamų finansinių šaltinių gerokai iš anksto, atsižvelgiant į finansuotojo terminus ir sprendimų priėmimo trukmę;
- ☐ Nevengti konsultuotis su panašių projektų rengimo patirties turinčiais vykdytojais ir finansuotojų atstovais.

Bendruomenių įtraukimas ir motyvavimas

Projektų vykdytojų nuomone, bendruomenių (tikslinių grupių, naudos gavėjų) įtraukimas yra svarbus daugeliu aspektų:

- ☐ problemos identifikavimo realumui ir atsižvelgimui į vietos poreikius,
- ☐ vietos išteklių mobilizavimui ir efektyvesniam projekto įgyvendinimui,
- ☐ bendruomenės gebėjimų vystymui ir įgalinimui,
- ☐ interesų suderinimui ir galimų konfliktų mažinimui,
- ☐ projekto veiklos ir rezultatų priklausymui bendruomenei, t.y. rezultatų tvarumui,
- ☐ veiklos skaidrumui ir pasitikėjimo stiprinimui.

Vietos gyventojų įtraukimas ir motyvavimas dalyvauti projektuose ne visuomet buvo sėkmingas ir dažniausiai buvo viena problematiškiausių projektų valdymo sričių. Lietuvoje kaimo teritorijose žmonės ne visur dar yra aktyvūs. Jų aktyvinimo ar „išjudinimo“ procesas trunka ne vienerius metus ir tam prireikia ne vieno projekto. Pagrindinis tokio išjudinimo faktorius yra vietos lyderio buvimas. *Aktyvių lyderių stoka* ir bendruomenių abejingumas buvo labiausiai apsunkinantys vietos gyventojų įtraukimą į projektų veiklą faktoriai. Kuriantis bendruomenėms kaip teisinei gyventojų veiklos formai, natūralu, jog ne visi vietos gyventojai buvo vieningi ir pritariantys naujai neišbandytai intervencijai, ir su dideliu atsargumu ir dažnai – kritika ir nepasitikėjimu – vertindavo bet kokią naują veiklą.

Viena iš problemų – projekto pradžioje buvo menkas dalyvių aktyvumas. Labai nenoriai žmonės rinkosi į seminarus, buvo pasyvūs. Praėjus pusmečiui rezultatai ėmė taisyti, nes projekto dalyviai pamatė, kad projektas yra ne „popierinis“, o skirtas jiems ir duodantis realios naudos.

26 anketų atsakymų analizė parodė, kad 70 % bendruomenės narių aktyviai nedalyvavo projekte dėl laiko stokos, o 57 % pasigedo glaudesnio ryšio su projekto vadovais. 77 % nurodė, jog projektas labai prisidėjo ugdant bendruomeniškumą, ir net 81 % siūlytų savo kaimynui dalyvauti panašiam projekte.

Ne visada bendruomenės įtraukimas į projekto įgyvendinimą buvo paremtas vidine *bendruomenės narių motyvacija*. Projektuose, kurie buvo inicijuoti nacionalinio ar rajono lygmens NVO, pasitaikė, kad buvo stengiamasi formaliai įvykdyti finansuotojo reikalavimą įtraukti vietos gyventojus į projekto veiklas, todėl jų dalyvavimas liko paviršutiniškas ir trumpalaikis, o projekto rezultatų tvarumu po projekto rūpinasi ne bendruomenė, o pati NVO ar kitos institucijos.

Rengiant projektą svarbu sudaryti sąlygas visiems dalyviams ir suinteresuotoms šalims išsakyti savo nuomonę ir rasti bendrą būdą iškeltai problemai spręsti. Todėl nuo pat pradžios reikia įsitikinti, ar tikslinės grupės nariai panašiai suvokia problemą. Aplinkosaugos projektuose vietos problemų sprendimų suderinimas su kuriamą nauda aplinkai nėra paprastas ir dažnai reikalauja gerai apgalvotų būdų ir jų tinkamo išaiškinimo bei informacijos suteikimo vietos gyventojams, kad projektai taptų suprantami ir priimtini. Taigi, negana to, jog įtraukti bendruomenės gana sudėtinga, integruotų – aplinkai ir bendruomenei tinkamų – sprendimų sukūrimas ir įgyvendinimas yra papildomas iššūkis projektų vykdytojams.

Apklausos duomenys rodo, kad bendruomenių organizacijoms ir rajonų NVO buvo ypač sunku įtraukti bendruomenių narius į projekto identifikavimo ir į projekto vertinimo etapus, o nacionalinio lygmens NVO sunkiausias bendruomenės įtraukimo atžvilgiu buvo projekto įgyvendinimo etapas. Tiems PAF MPP projektams, kurie aktyvų bendruomenės dalyvavimą projekte skatino dar projekto identifikavimo metu, labiau sekėsi vėliau įtraukiant vietos gyventojus į projekto veiklą vykdymą. Pavyzdžiui, Petronių ir Babrungo bendruomenės, identifikuodamos projekto idėją, apgalvojo, kaip ji atitiks vietos gyventojų interesus, organizavo susitikimus, pokalbius, rinko informaciją ir stengėsi asmeniškai bendrauti su daugeliu bendruomenės narių. Be abejo, tai lengviau buvo padaryti tiems projektų rengėjams, kurie buvo tų bendruomenių nariais ir pripažintais lyderiais.

Vietos gyventojų *įtraukimo į projektą būdų* yra įvairių. Aktyvinant ir įtraukiant vietos žmones į projektų veiklas, sėkmingiausios buvo tos organizacijos, kurios betarpiškai, kantriai ir nuosekliai bendravo su vietos gyventojais ir organizacijomis, išaiškindamos projekto teikiamą naudą aplinkosaugai ir žmonėms bei skatindamos juos išsakyti savo poreikius ir pasiūlymus. Beveik 60 % projektų vadovų mano, kad problemos išsiaiškinimas kartu su bendruomene labiausiai padeda sudominti jos narius dalyvavimu projekte. Bendravimo formų įvairovė, ypač asmeniškai bendraujant arba pasitelkiant į pagalbą pripažintus vietos lyderius ir šviesuolius, buvo vienas svarbiausių sėkmės faktorių. Kitos efektyvios priemonės – susirinkimų organizavimas, ėjimas į namus, vietinės žiniasklaidos ir vietos valdžios atstovų pasitelkimas, skleidžiant informaciją apie projektą. PAF MPP projektuose viena labiausiai pasiteisusių priemonių – projektų gerosios patirties perėmimas, surengiant išvykas į jau įgyvendinamų ar pasibaigusių projektų vietas. Įsitikinusios kitos bendruomenės sėkme, planuojamų projektų bendruomenės noriau sutikdavo ir įsitraukdavo į projektų rengimą.

Norint į projektų veiklas įtraukti bendruomenes ne šiaip dėl skaičiaus ar projekte numatyto rodiklio

pasiekimo, o siekiant realaus tokio įtraukimo ir dalyvavimo poveikio, būtina vietos gyventojų dalyvavimą pagrįsti tinkama jų motyvacija. Jų poreikių išsiaiškinimas yra pirmas ir svarbiausias žingsnis. Galutinės programos apžvalgos metu atlikta projektų vadovų ir partnerių apklausa parodė (17 pav.), jog labiausiai bendruomenės dalyvauti projektuose *motyvuoja žinių nauda, galimybė mokytis ir įgyti naujų įgūdžių*. Ne mažiau motyvuoja socialinė nauda, įtrauktis ir vietos gyvenimo aktyvinimas. Po to sektų psichologinė nauda (bendravimas, saviraiška), gerbūvio nauda (aplinkos gražinimas, tvarkymas) ir ekonominė nauda (pajamų kūrimas ar taupymo galimybių sudarymas).

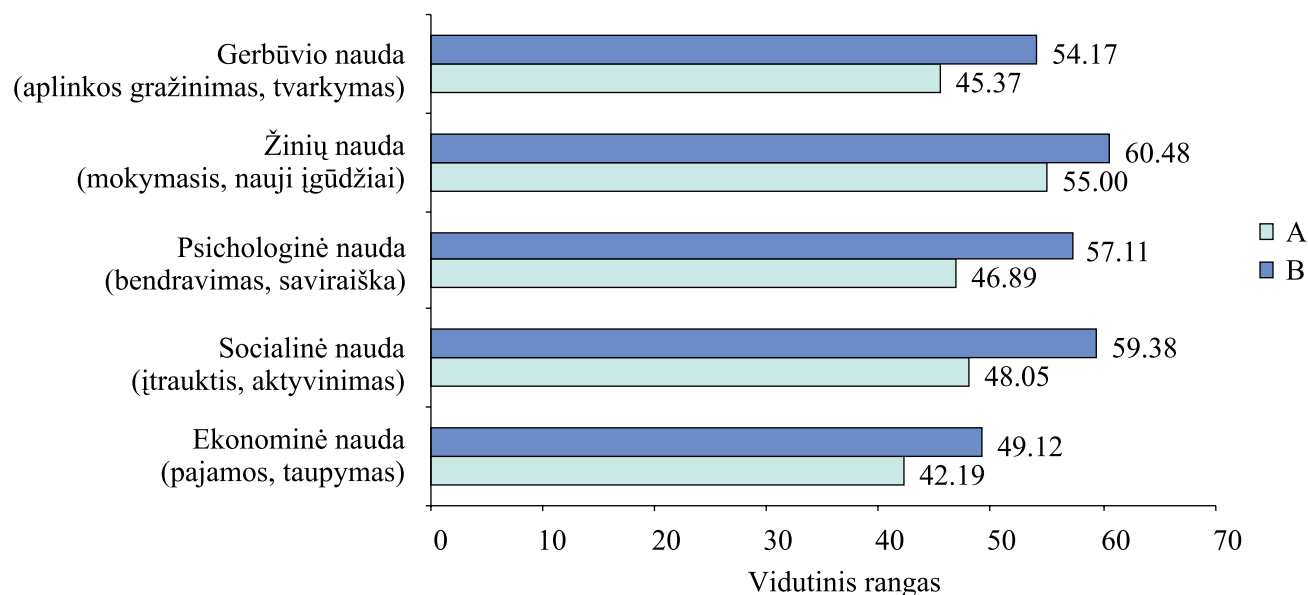
Tačiau pagal 2006 m. PAF MPP vykdytos apklausos rezultatus labiausiai vietos gyventojus motyvavo galimybė gauti *papildomų pajamų* ir socialinės aplinkos gerinimas. Projektuose, kurių metu tam tikrai naudos gavėjų grupei generuojamos papildomos pajamos, būtina sukurti ne tik ekonomiškai efektyvų, bet ir socialiai teisingą ir aplinkiniams gyventojams priimtina veiklos modelį, siekiant išvengti naujų įtampų ar naudos tik keliems asmenims kūrimo. Priimtinausi ir sėkmingiausiai veikę pajamų kūrimo projektai buvo tie, kurie projekto veiklų metu sukurtas pajamas kaupdavo ir naudodavo visos bendruomenės socialinėms, gyvenvietės gerbūvio ar kultūrinėms veikloms skatinti, projekto rezultatų tvarumui ar projektų metu įsigytų įrengimų ir technikos priežiūrai užtikrinti.

Reikėtų pažymėti, kad ne visuose projektuose vietos gyventojai suvokdavo projekto tikslus ir savo vaidmenį, netgi tuomet, kai jiems buvo suteikiama materialinė parama, ir bendruomenės vadovai intensyviai aiškino jos naudojimo sąlygas. Ne vienas projektas taip ir liko nefinansuotas vien todėl, kad vietos lyderiams ir PAF MPP darbuotojams nepavyko įtikinti vietos gyventojų, jog projekto lėšomis įsigyjama ir jiems perduodama technika ar gyvuliai tampa jų nuosavybe, kuri skirta jų verslumui paskatinti. Nemažai gyventojų buvo linkę „dovanojamus“ objektus atsainiai vertinti kaip „valdiškus“, ir už jų priežiūrą reikalavdavo dar ir papildomo užmokesčio. Buvo atvejų, kai vietos bendruomenės nariai dvejus metus buvo įtikinėjami vykdyti jiems ekonomiškai naudingą projektą, jiems nuperkant avis, kurias būtų reikėję ganyti regioniniame parke. Tačiau gyventojai pareikalavo ne tik pinigų šienui ir tvartams, bet ir mokėti atlyginimą už avių priežiūrą. Tai buvo vienas pirmųjų bandymų Lietuvoje paskatinti bendruomenės užsiimti retų gyvulių auginimu

RETŲ GYVULIŲ AUGINIMO PROJEKTAI IR SKURDO MAŽINIMAS

Davei gyvulį, duok ir šieno!“. Vietos žmonės, ypač skurdžiai gyvenantys, kuriems buvo dovanojami gyvuliai, ne visada suprasdavo tokios paramos esmę, nors sprendimą kam skirti gyvulius priimdavo vietos bendruomenė po ilgų diskusijų. Vietos žmonės pageidavo visiško tokių dovanojamų gyvulių išlaikymo ir nežiūrėdavo į gyvulius kaip į savo nuosavybę, o greičiau – kaip į „valstybinę“ ar „kolektyvinę“ nuosavybę.

17 PAV. Projektų vadovų (A) ir projektų partnerių (B) atsakymai į klausimą: „Kas, Jūsų nuomone, labiausiai motyvavo bendruomenės dalyvauti PAF MPP projekte?“.

kartu prižiūrint nykstančias buveines, ir tuo metu dar trūko praktikoje egzistuojančių pavyzdžių. Taigi daugelyje bendruomenių, prieš pradėdant bet kokią su vietos gyventojų išipareigojimas susijusį projektą, pirmiausia reikia atlikti ilgą parengiamąjį ir mokomąjį darbą, kruopščiai išsiaiškinti dalyvausiančių gyventojų interesus ir stengtis parodyti realiai praktikoje jau egzistuojančius sėkmingus pavyzdžius.

Patarimai:

- ❑ Siekiant įtraukti vietos gyventojus į projektų veiklas, pirmiausia būtina išsiaiškinti jų poreikius ir lūkesčius. Aplinkosaugos projektuose tai daryti reikia itin gerai apgalvojus siūlomus būdus, kurie turi būti tinkami tiek aplinkai saugoti, tiek vietos gyventojams motyvuoti;
- ❑ Aktyvinant ir įtraukiant bendruomenę, patartinas kantrus ir nuolatinis bendravimas su vietos gyventojais ir organizacijomis, taikant efektyvius bendravimo ir komunikavimo būdus, geriausia – bendraujant asmeniškai, lankant žmones namuose, rengiant susirinkimus pagal bendruomenių socialines ar amžiaus grupes. Mažiausiai efektyvus būdas – bendravimas laiškais;
- ❑ Jei projektą inicijuoja ne vietos bendruomenės organizacija, rekomenduojama identifikuoti ir glaudžiai bendradarbiauti su pripažintais vietos lyderiais ar šviesuoliais. Visgi planuojant projektą reikėtų vengti bendravimo vien tik su lyderiais, manant, kad „kai viską suplanuosim, tai ir kitiems pasakysim“;
- ❑ Inicijuojant projektą ir aiškinantis bendruomenių lūkesčius, patartina naudoti dalyvaujamojo pobūdžio planavimo priemones, pvz., problemų medį, minčių šturmą, vardinį balsavimą, atsižvelgiant į vietos bendruomenės aktyvumo laipsnį, poreikius ir nuomonę. Formuluoiant problemas, reikėtų atsižvelgti į šias rekomendacijas:
 - atrinkti tik *vieną*, aktualiausią, problemą iš daugelio, esančių toje vietovėje ar srityje;
 - problema turi būti visiems (tikslinei grupei ir finansuotojui) *aiškiai suprantama*;
 - problema negali būti potencialiai atsirasianti ateityje, ji turi būti *aktuali šiandien*.
- ❑ Planuojant renginius su kaimo bendruomenėmis, geriau vengti laikotarpių, kuomet vyksta intensyvus darbmetis laukuose. Geriausias metas bendruomenių renginiams – nuo vėlyvo rudens iki ankstyvo pavasario;
- ❑ Kitų sėkmingų projektų gerosios patirties perėmimas, rengiant išvykas į jau įgyvendinamų ar pasibaigusių projektų vietas, labai motyvuoja bendruomenes įsitraukti į planuojamus projektus;
- ❑ Kiekvieno projekto atveju reikėtų išsiaiškinti, kas labiausiai motyvuoja vietos gyventojus dalyvauti projekte. Priklausomai nuo projekto tipo, dažniausiai tai – noras gauti žinių ir naujų įgūdžių ar pagerinti socialinę aplinką;

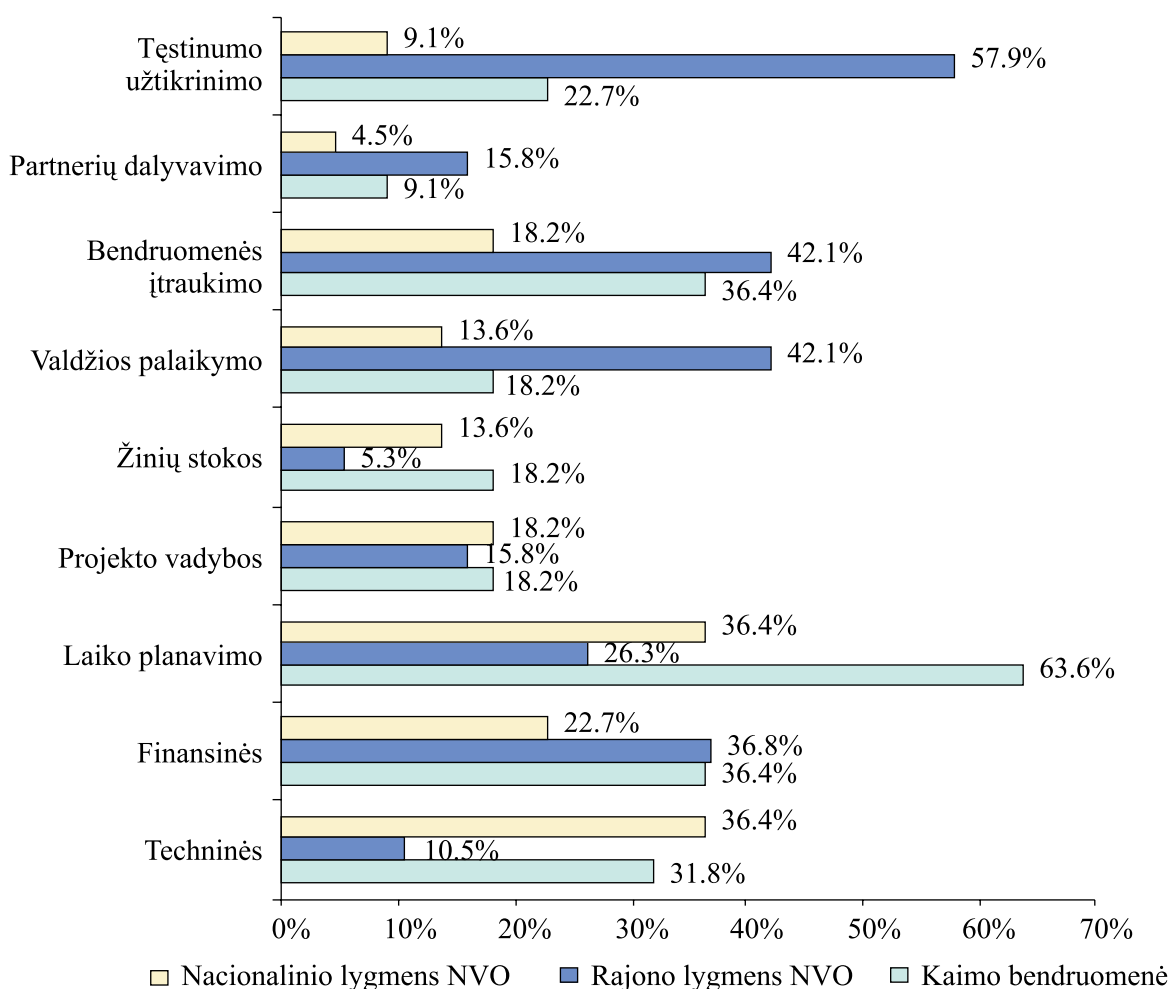
- ❑ Projektuose, kurių metu generuojamos pajamos, būtina sukurti ne tik ekonomiškai efektyvų, bet ir socialiai teisingą veiklos modelį, siekiant išvengti naujų įtampų ar naudos tik keliems asmenims kūrimo. O prieš pradėdant bet kokią su vietos gyventojų išipareigojimais susijusį projektą, reikia išsiaiškinti visų interesus ir atlikti ilgą bei nuoseklų mokymą.

Projektų valdymas ir administravimas

2006 metų ir galutinės apžvalgos projektų vadovų apklausos rezultatai parodė, kad visų tipų NVO sunkiausia buvo surasti papildomo finansavimo ir teisingai suplanuoti projektų veikloms įgyvendinti skirtą laiko kiekį. Taip pat daug pastangų reikalavo bendruomenės įtraukimas ir projekto tvarumo užtikrinimas. Kadangi projektų metu dažnai buvo statomi ar įrenginėjami infrastruktūros objektai, taip pat kilo nemažai techninio pobūdžio problemų, kurioms išspręsti NVO turėjo pasitelkti išorės specialistus. Bendruomenių organizacijoms sunkiau sekėsi įgyvendinti beveik visas projektų veiklas. Laiko planavimą kaip problemą įvardino net 63,6% kaimo bendruomenės atstovų (18 pav.). Šis skirtumas statistiškai reikšmingai skiriasi ($p=0,041$) nuo rajono lygmens ir nacionalinio lygmens NVO. Tęstinumo užtikrinimą kaip didžiausią ar dažniausią problemą įvardino daugiausia rajono lygmens NVO (57,9%), nes jos paprastai neturėjo „šaknų“ vietos bendruomenėje ir stigo tinkamų gebėjimų. Tuo tarpu nacionalinio lygmens NVO šią problemą įvardino tik 9,1 %. Netinkamas darbo pasidalinimas tarp projektą įgyvendinančios darbo grupės narių, ypač – per didelis darbo krūvis skirtas projektų vadovams – buvo viena pagrindinių projektų valdymo klaidų PAF MPP projektuose, pastebėta programos darbuotojų.

Remiantis daugiamete PAF MPP projektų įgyvendinimo patirtimi, galima teigti, kad optimaliausia ir efektyviausia vietos projekto komanda turėtų būti sudaryta iš mažiausiai trijų asmenų, o geriausiai – iš penkių.

18 PAV. Projektų vadovų atsakymai į klausimą: „Kokios dažniausios ar didžiausios problemos lydėjo rengiant ir/ar įgyvendinant MPP projektą?“

Jų darbo krūviai turėtų būti suderinti, ir projekto vadovas neturėtų apsiimti daryti daugumos darbų. Visuomet reikia numatyti ir tokių atvejų, kad projekto vadovas gali išeiti į kitą darbovietę, susirgti ar išvykti. Todėl būtina numatyti ar apmokyti kitą asmenį, kuris projekto vadovą pakeistų, jei iškiltų toks poreikis. Tai labai svarbus aspektas, nes būtent dėl projekto vadovo „perkaitimo“ ar pasitraukimo iš projekto ne vienas projektas turėjo būti nutrauktas ar stipriai vėlavo jo įgyvendinimas. Buvo atvejų, kai projektui pasibaigus tokie pervargę, bet gabūs ir įgiję patirties projektų vadovai ilgam pasitraukė iš projektinės veiklos. Bendruomenės prarado ne tik kompetentingą lyderį, bet ir labai apribojo savo gerbūvio gerinimo galimybes ateityje, naudojantis finansuotojų parama. Todėl projektus įgyvendinančios NVO ir bendruomenės privalo tolygiai ugdyti visų savo aktyvių narių kompetencijas ir skirti dėmesio vadybos mokymuisi. Projektų vykdytojai nurodė, jog darbo grupėje ir partnerystėje aiškiai paskirsčius *atsakomybes ir pareigas už projekto veiklą įgyvendinimą* dar prieš prasidedant projektui, išvengiama daugelio sunkumų.

Gerai ryšiai su partneriais ir organizacijos autoritetas bei patikimumas yra ypač svarbus projektuose, įtraukiančiuose kelis partnerius ir bendruomenes. Pavyzdžiui, draugijos „Lietuvai pagražinti“ Simno, Akmenės ir Kupiškio skyrių projektai pasižymėjo ypač aktyvių vietos žmonių dalyvavimu talkose, nes šios organizacijos jau buvo užsitarnavusios žmonių pagarbą ir pasitikėjimą ankstesne veikla, o Geografų draugijos pastangos parengti projektą, pasinaudojus projekto rengimo parama, žlugo nesugebėjus užmegzti tvirtų darbinių ryšių su vietos savivaldybe, vietos NVO ir bendruomene.

JŪRINIAI ERELIAI

Sėkmės formulė, nurodyta projekto dalyvių ir partnerių:

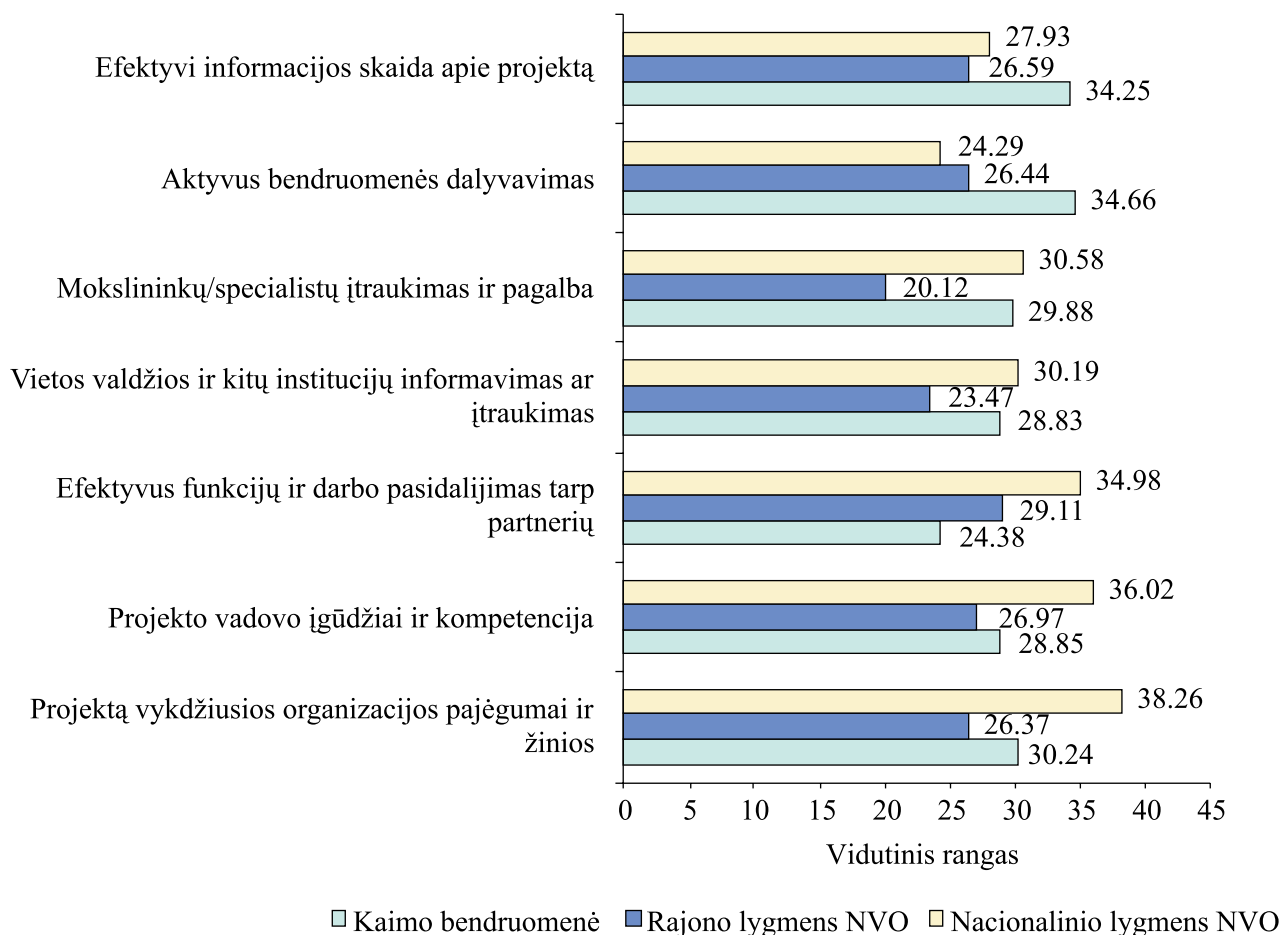
- ♦ Projekto vadovo ir komandos asmeninės savybės:
 - Profesionalumas ir entuziazmas,
 - Tikėjimas veiklos būtinumu ir sėkme,
 - Patirtis ir pasiruošimas;
- ♦ Finansavimas;
- ♦ Konkrečios ir tikslingos veiklos pasirinkimas;
- ♦ Realus teigiamas poveikis aplinkai (erelių apsaugai);
- ♦ Efektyvus visuomenės švietimas šalies mastu;
- ♦ Glaudus bendradarbiavimas su įvairiomis institucijomis ir partnerių įtraukimas.

Projekto įgyvendinimo sėkmė tiesiogiai priklauso nuo projekto *vadovų kompetencijos ir profesionalumo* pagrindinėse projekto veiklos srityse. Svarbiausios jų – gebėjimas suburti žmones ir geri administraciniai įgūdžiai. Kitų reikiamų specifinių žinių ir kompetencijų visada galima pritraukti, tinkamai suformavus partnerystę. Visgi projektų tvarumo atžvilgiu sėkmingiausi buvo tie projektai, kurių tikslus įgyvendinančios organizacijos sugebėjo suderinti su savo nuolatine veikla.

Nemažiau svarbūs yra raštiški susitarimai dėl papildomo projekto finansavimo. Pavyzdžiui, Kintų buriuotojų klubas „Marių burės“ buvo sudaręs su gyventojais raštiškas sutartis dėl natūrinio indėlio į projektą dar prieš projekto patvirtinimą ir taip išvengė vėlesnių nesusipratimų. Keletu atvejų projektų vykdytojams kilo problemų dėl kitų rėmėjų *finansinių įsipareigojimų* vykdymo vėlavimo, dėl kurio vėlavo projekto veiklos įgyvendinimas. Nemažai paramos gavėjų nurodė, jog dėl JAV dolerio kurso kritimo jų gaunamos finansinės paramos dydis žymiai (11-18%) sumažėjo, todėl dalis numatytų projekto veiklų turėjo būti sumažinta arba projektų vykdytojai turėjo ieškoti papildomo finansavimo. Reikia pažymėti, kad papildomo finansavimo paieškos NVO yra labai sudėtingos, nesant pakankamai kitų aplinkosaugos ir vietos projektų finansavimo šaltinių. Kai projektų vykdymo metu reikia atsiskaityti keletui finansuotojų, paramos gavėjams tai atima begalę laiko bei trukdo efektyviai įgyvendinti veiklas.

Analizuojant projektų vadovų nuomonę dėl pagrindinių *projekto valdymo sėkmės faktorių*, dauguma organizacijų pažymėjo projektą vykdančios organizacijos pajėgumų reikšmę bei vadovo kompetenciją (19 pav.). Toliau sektų darbo funkcijų pasidalijimas ir efektyvi sklaida. Anketinės apklausos analizė parodė, kad statistiškai reikšmingai išsiskyrė projektų vadovų nuomonė dėl projekto valdymo ypatybių labiausiai įtakančių projekto sėkmę. Nacionalinio lygmens NVO manė, kad projektą vykdančios organizacijos pajėgumai ir žinios yra svarbiausias faktorius, tuo tarpu rajono lygmens NVO tam skyrė mažiausią vertinimą. Rajono lygmens NVO nuomone, didžiausią įtaką sėkmei turi efektyvus funkcijų ir darbo pasidalijimas tarp partnerių. Bendruomenių organizacijoms pats svarbiausias faktorius – bendruomenės aktyvus dalyvavimas.

19 PAV. Projektų vadovų atsakymai į klausimą: „Kokios projekto valdymo ypatybės ir aplinkybės labiausiai įtakojo projekto sėkmę?“.

Patarimai:

- ☐ Kadangi projekto sėkmę labiausiai lemia organizacijos pajėgumai, žinios ir vadovo kompetencija, patartina tolygiai didinti projektų vadovų ir kitų organizacijos narių vadybos įgūdžius ir kompetencijas;
- ☐ Suformuoti optimalią projekto darbo grupę, projekto vadovo neperkraunant darbais;
- ☐ Siekiant pasitikėjimo ir konstruktyvaus bendradarbiavimo, ryšiai su projekto partneriais turi būti užmegzti kaip galima anksčiau, dar projekto idėjos formavimo metu;
- ☐ Rezultatų tvarumo požiūriu, patartina NVO pasirinkti projekto veiklą toje srityje, kurioje ji ir jos pagrindiniai partneriai jau turi pakankamai kompetencijos, patirties ir įgūdžių;
- ☐ Projekto vykdytojų pareigos turi būti aiškiai nustatytos dar prieš prasidedant projektui. Jei bus vykdomi techniniai ar investiciniai darbai, reikėtų iš anksto susitarti su atitinkamais specialistais ar konsultantais;
- ☐ Siekiant išvengti finansinių trūkumų, reikėtų skirti pakankamai dėmesio projekto biudžetui paruošti, ypač jei planuojami „kietieji“ investiciniai darbai. Detalus techninis projektas reikalingas ne tik finansuotojui, bet ir pareiškėjui, siekiant apsaugoti nuo netikėtumų įgyvendinant projektą.
- ☐ Jei reikalingas papildomas finansavimas, stengtis pasirūpinti, kad visi dokumentai, patvirtinantys kitų rėmėjų įsipareigojimus, būtų gauti iki pateikiant projekto pasiūlymą pagrindiniam finansuotojui. Stengtis, kad papildomo finansavimo šaltinis, jei įmanoma, būtų vienas, taip sumažinant projektų ataskaitų rengimo pastangas projekto metu.

Programos valdymo iššūkiai

Lietuvoje, be PAF MPP, nėra finansinių šaltinių, skirtų NVO ir bendruomenių vietos aplinkosauginėms iniciatyvoms paremti, naudojant skaidrius dalyvaujamuosius metodus, ir tikrai nėra jokių kitų finansavimo šaltinių, kurie skirtų dėmesį pasaulio aplinkos apsaugai. Taip pat Lietuvoje nėra jokių programų ar institucijų, kurios vykdytų panašaus masto NVO ir bendruomenių asmeninės mentorystės, priežiūros, mokymų ir patarimų veiklas šalia finansinės paramos administravimo ir kitų įprastų fondams veiklų.

Visų keturių nepriklausomų vertinimų metu buvo prieita išvados, kad PAF MPP kaip NVO ir bendruomenės finansuojanti aplinkosauginė programa yra unikali pasaulyje pagal teikiamų paslaugų kiekį ir jų kokybę bei kitas atliekamas funkcijas.

Be paramos skirstymo ir administravimo paslaugų, ką paprastai atlieka visi fondai, PAF MPP atliko daug *papildomų paslaugų*, ypač susijusių su NVO ir bendruomenių gebėjimų stiprinimu:

1. Vykde intensyvius NVO ir bendruomenių mokymus;
2. Kūrė ir publikavo NVO gebėjimų stiprinimo ir visuomenės švietimo leidinius ir organizavo tam skirtus nacionalinius renginius;
3. Kartu su pareiškėjais inicijavo ir rengė projektus, dažnai padėjo suburti partnerystes;
4. Padėjo pareiškėjams rengti projektų pasiūlymų dokumentus, parengiant projektų logines matricas, įvairių priedų ir sutarčių formatus;
5. Inicijavo ir palaikė projektų vykdytojų ir potencialių pareiškėjų tarpusavio pagalbos tinklą;
6. Padėjo silpnesnėms NVO ir bendruomenėms surasti ekspertų ir kitų specialistų;
7. Kartu su projektų vykdytojais sprendė projektų valdymo problemas;
8. Atliko intensyvią projektų stebėseną ir vertinimą;
9. Vykde projektų patirties sklaidą šalyje ir pasaulyje.

Programa taip pat veikė ir kaip politinio dialogo, įvairiapusio bendradarbiavimo, visuomenės aplinkosauginio švietimo ir papildomų išteklių pritraukimo instrumentas. Visas šias funkcijas turėjo įgyvendinti ne tik paramos gavėjai, bet ir tiesiogiai PAF MPP darbuotojai. Ne vieno vertinimo metu buvo pažymėta, kad visame pasaulyje reikšmingą programos poveikį didele dalimi lemia kolektyvios nacionalinių koordinatorių ir programų asistentų pastangos, jų gebėjimas valdyti nepaprastai dideles darbų apimtis ir gaunamą ekspertų pagalbą.

Visgi visoms šioms funkcijoms atlikti buvo skirta nepakankamai administracinių lėšų, ypač personalui išlaikyti, todėl *didelis darbo krūvis*, tenkantis keliems programos darbuotojams šalyje, dažniausiai atsiliėpdavo jų darbo ir gyvenimo balansui arba kai kurių atliekamų funkcijų kokybei. Nuolat augant programiniams reikalavimams ir vykstant PAF operacinių sistemų pokyčiams, Lietuvos PAF MPP skiriamos administravimo lėšos vis mažėjo. Programos darbuotojai jautė nuolatinį stresą dėl atliekamų funkcijų ir „*ad-hock*“ darbų gausėjimo, kaštų taupymo ir programos finansavimo neužtikrintumo. Todėl šalies biuras turėtų arba gauti didesnę paramą žmogiškaisiais ištekliais arba turėtų teikti mažiau paslaugų. Be abejonės, *administravimo kaštai* tuomet išaugtų, o jų efektyvumas yra taip pat susijęs su skirstomos paramos dydžiu – netikslinga daug investuoti į programos administravimo mechanizmą, kuomet paramos suma nėra didelė. 4-asis PAF MPP vertinimas konstatavo, kad optimaliausias pasaulinės programos valdymo kaštų santykis yra tuomet, kai programos parama šaliai siekia 1,1 mln JAV dolerių per metus ir yra finansuojami stambesni vietos projektai. Lietuvoje paramos vidurkis buvo 1 057 876 Lt per metus. Taigi norint išspręsti administravimo kaštų efektyvumo ir teikiamų paslaugų kiekybės ir kokybės dilemą pasaulinės programos atveju, reikėtų arba didinti paramos sumą šaliai, arba administruoti šalims skiriamą paramą regioniniu principu, kartu mažinant teikiamų paslaugų kiekį, ir galbūt įvedant griežtesnius paramos skirstymo reikalavimus NVO kompetencijai ir patirčiai.

PAF MPP galėtų skirti didesnę dėmesį ne tik projektų rezultatų ir pasiekimų, bet ir *poveikio stebėsenai ir vertinimui*. Nors PAF MPP yra sukūrusi bendrą rezultatų ir pasiekimų vertinimo rodiklių registravimo sistemą, veikiančią pasauliniame *Intranet* tinkle, taiko loginės matricos metodą programuojant bei

rengiant projektus ir aktyviai vykdo projektų stebėseną, prieš keletą metų pasibaigusių projektų poveikio vertinimas ar jų patirties analizė atliekama tik savanoriškomis nacionalinių koordinatorių pastangomis. Dėl to prarandama galimybė įvertinti bendrąją programos poveikį, pasimokyti iš buvusių projektų ir perteikti vertingą patirtį kitoms NVO ir donorų programoms, padedant jiems padidinti jų projektų efektyvumą ir ypač – tvarumą. Besibaigiančios Lietuvos PAF MPP galutinė rezultatų ir poveikio analitinė apžvalga yra unikali šiuo požiūriu ir yra atliekama pirmą kartą pasaulinės programos mastu.

Vienas didžiausių programinių PAF MPP iššūkių Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, buvo programos užsibrėžtas tikslas skirti paramą *marginalioms bendruomenėms* ir skurdžiausioms visuomenės grupėms bei tuo pat metu atitikti griežtus projektų kokybės reikalavimus. Natūralu, jog su tokiais mažomis žmoniškųjų išteklių pajėgomis neįmanoma orientuotis tik į marginalias ar socialiai jautrias bendruomenes, skiriant pagrindinį dėmesį jų išmokymui rengti ir valdyti kompleksiskus PAF MPP pasaulio aplinkos apsaugos projektus. Lietuvos programos projektų vykdytojų tarpe bendruomenių organizacijos, kurios buvo mažiausiai patyrusios rengiant ir įgyvendinant projektus, sudarė 27,8 %. Dauguma kitų NVO projektų taip pat buvo skirti vietos bendruomenių socialinėms ir ekonominėms sąlygoms gerinti. Pakopinė PAF MPP paraiškų priėmimo sistema (projekto idėja ir projekto pasiūlymas) ir asmeninis darbas su pareiškėjais ir vykdytojais buvo labai naudingas metodas, įgyvendinant šį uždavinį. Daugelis nacionalinių partnerių pažymėjo, jog Lietuvos programoje užtikrinama labai gera projektų priežiūra ir taip pasiekama realių rezultatų.

Kitas programinis iššūkis buvo siekimas suderinti reikalavimą taikyti *teminio ir geografinio sutelkimo* principą ir reikalavimą atsižvelgti į šalies NVO poreikius. Šiam reikalavimui realizuoti buvo taikomas proaktyvus projektų vystymo metodas, skatinant bendruomenes ir NVO rengti projektus strategijoje numatytoje srityje ir regionuose (tarptautinių vandenų srityje prioritetinga teritorija buvo Šiaurės Lietuva ir Nemuno delta), siūlant reikalingų projektų idėjų sąrašus ir aktyvinant bendruomenes. Tačiau buvo atvejų, kai tokia taktika nepasiteisino, nes sumažėjo bendruomenės nuosavybės jausmas įsiūlytai projekto idėjai ir vėliau – rezultatams. Pavyzdžiui, Petrašiūnų bendruomenės centro projektas nebuvo tvarus, nes bendruomenė neturėjo ilgalaikio tikslo vandens kokybės apsaugos srityje. Nacionaliniam priežiūros komitetui taip pat teko sunki užduotis vykdyti strateginę projektų atranką, kuomet kokybiškesni projektų pasiūlymai buvo teikiami kitose, ne strateginėse, srityse ar vietovėse.

Kita vertus, strategiškai formuojant portfelį daugeliui bendruomenių buvo pasiūlytos naudingos idėjos ir paskatintos sėkmingos partnerystės schemos (pvz., regioninio parko administracija ir bendruomenė, profesionali NVO ir bendruomenė, mokslo institucija ir bendruomenė), kurios leido kokybiškai įgyvendinti projektą ir užtikrinti projekto tęstinumą.

Įgyvendinant programą, nuolat buvo susiduriama su sunkumais planuojant projektų portfelį, nes potencialūs pareiškėjai buvo priklausomi nuo realių galimybių pritraukti *papildomo finansavimo* savo projektams, kurios, Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir iš šalies pasitraukus beveik visiems tarptautiniams donorams, tapo labai menkos. Lietuvoje aplinkosaugos sritis nebuvo populiari tarp kitų finansuotojų prioritetų, o PAF MPP keliama uždaviniai, kaip antai – bendruomenių įtraukimas ir praktinė nauda pasaulio aplinkai (aplinkos kokybės rodiklių gerinimas), dar labiau apsunkindavo reikalingo 50 % papildomo finansavimo ieškančiųjų pastangas – tiek paramos gavėjų, tiek programos darbuotojų.

Būtent dėl šios priežasties PAF MPP negalėjo džiaugtis didele projektų idėjų ir pasiūlymų

gausa. Tad norint Lietuvoje efektyviai ir tikslingai paskirstyti tarptautinės paramos lėšas, PAF MPP darbuotojams teko įdėti daug pastangų, viešinant programą ir užmezgant bendradarbiavimą su galimais bendrojo finansavimo teikėjais potencialiems projektams. Teigiama papildomo finansavimo reikšmė buvo ta, kad PAF MPP projektai gaudavo didesnes galimybes užsibrėžtiems tikslams pasiekti. Neigiama – papildomo finansavimo pritraukimas, derybos su ministerijomis ir tarptautiniais fondais apėmė didelius valdymo kaštus ir dar labiau padidino programos darbuotojų darbo krūvį.

Dėl visų aukščiau paminėtų specifinių programinių reikalavimų – bendruomenių įtraukimo, tikslaus PAF sričių ir geografinio regiono atitikimo, didelės reikalaujamo papildomo finansavimo dalies ir dėl bendrojo finansavimo šaltinių trūkumo – PAF MPP gaudavo palyginti *nedidelį paraiškų kiekį*. Siekiant projektų kokybės ir atitikimo programos strateginiams uždaviniams ir principams, darbuotojai turėjo aktyviai konsultuoti ne itin kokybiškų projektų teikėjus, tobulinant jų projektų struktūrą ir rengiant paraiškų dokumentus. Kita vertus, toks glaudus bendradarbiavimas su pareiškėjais ir asmeninis konsultavimas rengiant projektus buvo labai naudingas NVO ir bendruomenių organizacijų gebėjimams stiprinti. Ne veltui PAF MPP imta vadinti „Projektų rengimo mokykla“, kaip tai buvo pabrėžta ne vienoje NVO ir bendruomenių organizacijų atstovų apklausoje.

2006 metais atliktos apklausos 70 % dalyvių manė, kad PAF MPP konsultavimo ir mokymų kokybė, rengiant projektus, yra labai aukšta, 71 % respondentų pažymėjo, kad programos darbuotojai yra labai gerai pasiekiami. 80 % apklaustųjų įvertino PAF MPP mechanizmą kaip labai skaidrų. Apklaustųjų nuomone, vertėtų sumažinti reikalaujamų dokumentų ir priedų apimtį bei supaprastinti ataskaitas. Tačiau projektų vadovai labai geranoriškai atsiliepė apie programos komandos darbą ir 91 % jų teigia, kad dar kartą norėtų teikti paraišką PAF MPP.

Galutinės programos 2009 m. apžvalgos klausimyno respondentai, sąlyginai lygindami PAF MPP su kitomis NVO finansavimo programomis ar fondais, teigė (20 pav.), jog programa žymiai išsiskyrė iš kitų finansavimo šaltinių dėl *pagalbos prieinamumo ir patarimų kiekio* įgyvendinant projektus (20 pav.:

20 PAV. Projektų vadovų nuomonė (2009 m.) apie PAF MPP programą, lyginant ją su kitais NVO ir bendruomenių paramos fondais Lietuvoje.

M = 2,8, kur vidurkis M = 1,0 (mažiau), M = 2,0 (taip pat), M = 3,0 (daugiau)). Taip pat aiški projektų vadovų dauguma vertino, jog PAF MPP daugiau nei kitos NVO programos pasižymi administravimo lankstumu, atsiliepiant į projekto problemas, konsultacijų ir mokymų teikimu pradedant projektą bei dėmesio skyrimu projekto rezultatams ir jų tvarumui (M = 2,66 – 2,69). Informacijos apie kitus programos projektus prieinamumą ir sklaidą bei dėmesį bendruomenių įtraukimui ir aktyvinimui projektų vadovai vertino maždaug taip pat, kaip kitų NVO programų, ataskaitų rengimo sudėtingumą ir paraišką pagrindžiančių ir lydinčių dokumentų kiekį vertino taip pat, kaip kitose programose.

Nepaisant visų programai tekusių iššūkių, PAF MPP paramos mechanizmo pridėtinė vertė yra itin didelė. Toks finansinės programos valdymas ir paramos skirstymo metodas užtikrina ne tik projektų kokybę, tvarumą ir glaudų atitikimą keliamiems principams ir programiniams uždaviniams, bet ir stiprina NVO gebėjimus, jų tarpusavio bendradarbiavimą, užtikrina idėjų sklaidą ir platesnį finansuotojo tikslų įgyvendinimą, kartu reikšmingai prisidedant prie visuomenės pokyčių ir demokratijos vystymo. Daugelį paminėtų pasaulinės programos valdymo problemų galima būtų išspręsti, jei finansinė programa būtų nacionalinio lygmens, nes didelę administravimo kaštų dalį sudaro pasaulinis koordinavimas ir aptarnaujančių JT organizacijų mokesčiai. Tuomet atitinkamai administravimo kaštų ir paramos lėšų santykis pagerėtų ir galima būtų daugiau lėšų skirti didesniai darbuotojų skaičiui išlaikyti.

Lietuvos PAF MPP buvo numačiusi ir suplanavusi savo tolesnius uždavinius ir veiklas 2007–2008 metams: toliau ugdyti NVO gebėjimus pasinaudoti ES struktūrinių fondų ir ES iniciatyvų teikiama parama, PAF MPP suteikiant reikalaujamo papildomo finansavimo dalį, plėtoti ryšius su privačiu sektoriumi, vystyti tarptautinius projektus su Lenkijos ir Baltarusijos programomis, stiprinant tarptautinį bendradarbiavimą. Šie siekiai liko neįgyvendinti Lietuvai staiga nutraukus PAF finansavimą dėl šalies neatitikimo PAF paramos kriterijams. Dėl to Aplinkos ministerija atsisakė pratęsti bendrojo finansavimo skyrimą programai 2007 metais ir apie 30 visiškai parengtų projektų liko neįgyvendinti.

Lietuvai nutraukus PAF MPP programą, Lietuvos NVO prarado puikią galimybę panaudoti PAF MPP programą kaip ES programų ir EEE/NFM bendrojo finansavimo šaltinį, o PAF MPP – puikią galimybę pasiekti dar didesnę poveikį su didesnėmis pritrauktomis papildomomis lėšomis.

Nors PAF MPP baigia veiklą Lietuvoje nespėjusi pilnai įgyvendinti suplanuotų veiklų, pagrindinių numatytą tikslą ir uždavinius ji įgyvendino. Programos sukurta intervencija yra labai žymi aplinkos apsaugos srityje, demonstruojant bendruomenių darnaus vystymo patirtis, remiant jų plėtrą bei ugdant NVO ir bendruomenių gebėjimus bei jas įgalinant. Atsiradus naujiems Europos Sąjungos, Europos ekonominės erdvės ir Norvegijos finansinio mechanizmo paramos šaltiniams, KPP *Leader* metodo programai ir valstybės paramai bendruomenėms, sustiprėjusios NVO ir bendruomenės yra pajėgesnės įgyvendinti kokybiškus ir tvarius projektus. Tačiau tenka apgailestauti, kad užsidarius PAF MPP, Lietuvoje kol kas nėra nė vieno fondo ar programos, perimančios PAF MPP estafetę ir sistemingai remiančios NVO aplinkosaugos iniciatyvas.

Apžvalgos santrauka ir išvados

Pagrindiniai klausimai, į kuriuos atliekant galutinę PAF MPP apžvalgą buvo stengiamasi atsakyti, buvo šie:

1. Kokie yra PAF MPP pasiekimai ir poveikis Lietuvoje?
2. Koks yra projektų tvarumas ir kaip jis buvo pasiektas?
3. Kokia projektų geroji patirtis ir pamokos?
4. Kokia PAF MPP paramos mechanizmo pridėtinė vertė ir kokie jo iššūkiai?

Iš atliktos analizės galima daryti **bendrą išvadą**, kad šalia pasiekto tiesioginio aplinkos būklės ir bendruomenių gyvenimo sąlygų pagerinimo, Lietuvos PAF MPP visa pridėtinė vertė per šį laikotarpį yra ypač reikšminga netiesioginiu poveikiu, susijusiu su NVO ir bendruomenių reikšmės didinimu, įgalinant jas sukurti pamatuojamus rezultatus aplinkos ir bendruomenių naudai, vykdyti politinį dialogą bei išsaugoti ir plėsti remtos intervencijos pasiekimus.

PAF MPP PASIEKIMAI IR POVEIKIS LIETUVOJE

1. Finansavimas

Per aštuonerių metų PAF MPP veiklos laikotarpį Lietuvoje programos tikslams ir uždaviniams įgyvendinti sėkmingai įsisavinta 7 405 137 Lt programos paramos lėšų. Neįtikėtinomis programos dalyvių ir darbuotojų pastangomis programos projektų bendrajam finansavimui buvo pritraukta 72,7 % papildomų lėšų. Bendrąjį finansavimą sudarė pareiškėjų ir jų partnerių indėliai natūra (14,1 %) bei kitos piniginės lėšos (59,3 %). PAF MPP biuras padėjo projektams pritraukti papildomų lėšų, pasirašydamas bendradarbiavimo (lygiagretaus finansavimo) sutartis su 7 tarptautinėmis institucijomis, fondais ir Vyriausybe, kur didžiausią bendro finansavimo dalį sudarė Žemės ūkio ministerijos ir Aplinkos ministerijos indėliai.

Iš viso buvo paremti ir įgyvendinti 104 projektai: 97 pilni projektai ir 7 parengiamieji projektai. Projektų pasiskirstymas pagal aplinkosaugos sritis (neskaitant parengiamųjų projektų): 50 biologinės įvairovės apsaugos projektų, 21 klimato kaitos mažinimo projektas, 9 vandenų apsaugos projektai, 8 žemių degradacijos mažinimo projektai ir 9 integruoti projektai. Vidutinis projektui tekusios PAF MPP paramos dydis – 71 194 Lt, o vidutinis projekto biudžetas kartu su bendruoju finansavimu (įskaitant ir indėlį natūra) – 261 097 Lt.

2. Poveikis aplinkai

Visi be išimties projektai prisidėjo prie aplinkos apsaugos būklės gerinimo ar sąlygų tai būklei pagerinti sukūrimo. Beveik vienodas skaičius projektų įgyvendino aplinkos būklės gerinimo veiklas (66,0 %) ir prisidėjo prie sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimo (69,1 %). Dažniausiai aplinkos būklės gerinimą įtakojo biologinės įvairovės ir tarptautinių vandenų sričių projektai, o prevenciškai gerino aplinkos sąlygas ar mažino grėsmes daugiausia integruotos sritys ir biologinės įvairovės projektai. Vidutiniškai 52,6 % projektuose buvo bendradarbiaujama su mokslininkais, atlikusiais projektams reikalingus taikomuosius tyrimus – daugiausia biologinės įvairovės srityje.

Projektų pagrindiniai pasiekimai ir poveikis tikslinėse srityse:

Biologinės įvairovės sritis. Projektai atkūrė ar pagerino ekosistemų ir buveinių būklę 128 011 ha teritorijoje bei pagerino apsaugos sąlygas 369 retoms augalų ir gyvūnų rūšims. Prisidėjus rengiant ir vėliau patvirtinus teritorijų apsaugą reglamentuojančius dokumentus, sukurtos geresnės biologinės įvairovės apsaugos sąlygos 255 725 ha teritorijoje. Retų žemės ūkio rūšių plėtros projektai išsaugojo 601 nykstančių veislių galvijų vienetų ir toliau juos sėkmingai veisia bei geriau apsaugojo 102 retas vietines žemės ūkio augalų ir vaistažolių rūšis. Programa buvo savo laiko novatore ir praktinių gamtotvarkos darbų

pradininke šalyje. Daugelis šios srities projektų buvo naujoviški ne tiek taikytomis gamtos apsaugos priemonėmis ir metodais, o tų metodų įgyvendinimo derinimu su socialiniais ar ekonominiais vietos gyventojų interesais.

Klimato kaitos sritis. Įgyvendinus projektus, kasmet sutaupoma 2 302 MWh energijos, 7 946 MWh energijos pagaminama iš atsinaujinančių energijos šaltinių ir sumažinami CO₂ išmetimai 3 315 tonų. Visi šie rodikliai didės ir ateityje dėl projektų ilgalaikio poveikio ir veiklos tęstinumo. *Daugelis jų turėjo daugialypį poveikį ir kitoms aplinkos sritims.* Klimato kaitos projektai, lyginant su kitomis sritimis, labiausiai pasižymėjo *integruotu aplinkosauginiu–ekonominiu–socialiniu poveikiu* ir taikytų technologinių ir socialinių *inovacijų gausa*.

Žemių degradavimo sritis. Įgyvendinus projektus, 6 032 ha žemės plote taikoma netarši žemdirbystė ar agrarinės aplinkosaugos priemonės, įsikūrė 105 nauji ekologiniai ūkiai, aplinkai palankaus ūkininkavimo metodų buvo apmokyti 5 855 žmonės, 200 000 vartotojų įgijo žinių apie ekologiškų produktų naudą. Dėl projektų gebėjimų stiprinimo ir patirties sklaidos šalyje įsisteigė dar 5 nauji kooperatyvai. *Žemių degradavimo srities projektai labai prisidėjo prie nacionalinės agrarinės aplinkosaugos politikos formavimo ir itin reikšmingai paskatino ekologinių ūkių ir ekologiško vartojimo idėjų plėtrą Lietuvoje.*

Tarptautinių vandenų sritis. Projektų metu įkūrus 15 infrastruktūros objektų, rengiant talkas ir mokant tikslines grupes, uždaryta 17 lokalios taršos šaltinių, o 817 ha plote sumažinta pasklidusios taršos rizika. Tarptautinių vandenų srities projektai labiausiai prisidėjo prie vietos gyventojų *sanitarinių sąlygų, poilsio ir rekreacijos sąlygų gerinimo*. Būtent šios srities projektai *pasižymėjo tarptautinių ir nacionalinių apdovanojimų gausa*.

Integruota sritis. Šios srities projektai priskirtini sąlygų aplinkos būklei gerinti sukūrimo (prevencijos) intervencijos tipui, nes jie vykdė švietimo ir gebėjimų stiprinimo veiklas, o ne praktinę aplinkosaugą. Projektų metu aplinkosauginių žinių įgijo daugiau nei 1 mln. 300 tūkst. šalies gyventojų, buvo apmokyti 2 127 dalyviai, suburtas *bendruomenių savitarpio konsultacinis tinklas* bei įkurta *Aplinkosauginių NVO koalicija, turinti didžiausią ir tvariausią programos indėlį įtakojant aplinkosaugos politiką*.

3. Institucijų informavimas ir aplinkosaugos politikos įtakojimas

Programa labai prisidėjo prie tikslinių aplinkosaugos sričių nacionalinės politikos ir vietos plėtros formavimo. Nors projektai retai kėlė aplinkosaugos politikos formavimą kaip pagrindinį tikslą, net 57,7 % projektų vykdytojų informavo valdžios institucijas ar tiesiogiai įtakėjo remiamų aplinkosaugos sričių nacionalinę ir rajonų politiką projektų metu ar jiems pasibaigus. Nacionalinė šalies politika buvo įtakota 100 kartų, rajonų – 43 kartus. Santykinai žemių degradavimo srities projektai daugiausia įtakėjo atitinkamų nacionalinių teisės aktų ir programų formavimą. Biologinės srities projektų buvus daugiausia, vien šioje srityje buvo prisidėta rengiant *71 nacionalinio lygmens teisės aktą*, ypač teritorinius gamtosaugos dokumentus (58,0 % šios srities projektų) ir įtakojant 18 savivaldybių sprendimų, susijusių su rajonų plėtros planais ir prioritetais.

Daugelis projektų vykdytojų aktyviai vykdė dialogą su vietos valdžia ir Vyriausybe ir į projektų veiklą įtraukė valstybines institucijas. Projektų metu buvo *sustiprintos šių institucijų žinios ir kompetencijos*, ypač biologinės įvairovės apsaugos srityje, nes pusė šios srities projektų įgyvendintojų buvo labiau patyrusios nacionalinio lygmens NVO. Silpnesnės rajonų lygmens NVO ir bendruomenės dažniausiai įtakėjo tik rajonų politiką.

4. Poveikis socialinėms-ekonominėms sąlygoms

Programa siekė pademonstruoti, kokiais būdais įmanoma suderinti aplinkos apsaugos interesus su vietos bendruomenių poreikiais, įrodant realų darnaus vystymo principų veikimą ir praktinę naudą. Ne visada gyvenimo sąlygų gerinimo komponentų įgyvendinimas tiesiogiai sukuria naudą pasaulio aplinkai, tačiau toks kompromisas yra būtinas, norint pritraukti vietos gyventojus dalyvauti išsaugant aplinką. Atsižvelgiant į bendruomenių interesus ir poreikius, yra geriau *užtikrinamas projektų rezultatų tvarumas ir išbandytų darnių praktikų plėtra*. Reikia pažymėti, jog projektų aplinkosauginių ir socialinių-

ekonominių veiklų integruotumo užtikrinimas buvo vienas iš didesnių iššūkių programai ir projektų vykdytojams, ypač kuriant projektų idėjas ir planuojant projektus.

Socialinis poveikis. Greta poveikio aplinkos būklės gerinimui, socialinį poveikį turėjo 63,9 % visų PAF MPP projektų. Apklausos dalyvių nuomone, socialinis poveikis pasireiškė 67,2 % projektuose. Socialinio poveikio atžvilgiu projektų veiklos daugiausiai prisidėjo prie *vietos bendruomenių vystymo ir aktyvinimo, vietos gyventojų poilsio ir rekreacijos bei visuomeninių sąlygų gerinimo*. Projektai taip pat inovatyviai prisidėjo prie socialiai atskirtų ar pažeidžiamų grupių ir asmenų užimtumo ir socializacijos sąlygų gerinimo. Remiantis antriniuose šaltiniuose pateikta informacija, PAF MPP projektai įtakoją 190 542 žmonių socialinio gerbūvio sąlygas, tačiau, atsižvelgus į projektų daugiklio efektą, šis skaičius yra žymiai didesnis.

Ekonominis poveikis. Prie vietos gyventojų ekonominių gyvenimo sąlygų gerinimo prisidėjo 48,5 % projektų, respondentų nuomone – 37,5 % projektų. Daugiausiai projektų ekonominį poveikį turėjusios veiklos buvo susijusios su kuriančių *pajamas alternatyvių verslų, paslaugų ir veiklų sukūrimu ar išplėtojimu ir vietos žmonių gyvenimo ir buities sąlygų gerinimu bei lėšų taupymu*. Projektų įgyvendinimo metu įsteigti 98 nauji verslai ar pradėtos ekonomiškai naudingos naujos veiklos (neskaičiuojant naujai įsteigtų ekologinių ūkių), daugiausia – susijusios su ekoturizmu. PAF MPP įgyvendintų projektų metu 11 260 gyventojai gavo tiesioginės ekonominės naudos, o visa projektų generuotų ar sutaupytų lėšų suma sudaro 3 021 262 Lt per metus. Vienam žmogui, tiksliau vienai šeimai, vidutiniškai teko 268 Lt per metus. Taip pat buvo sukurtos 48 pastovios ir 339 laikinos darbo vietos.

Nepaisant apčiuopiamų rezultatų, programa turėjo daugiau *netiesioginio poveikio* vietos gyventojų ekonominėms sąlygoms ir užimtumui gerinti vykdomų mokymų metu, keliant kvalifikaciją, skatinant aktyviai dalyvauti projektų veiklose, skleidžiant gerą patirtį, kuriant bendradarbiavimo tinklus ir gerinant investicinį klimatą projektų vietovėse. Projektų veikla ir rezultatai įtakoją ilgalaikius *nemonetarius teritorinius pokyčius, ypač kaimo vietovėse, pasireiškusius su daugiklio efektu*.

5. NVO ir bendruomenių įgalinimas

PAF MPP skyrė išskirtinį dėmesį NVO ir bendruomenių gebėjimų stiprinimui, jų įgalinimui aktyviai dalyvauti visuomeniniame gyvenime ir aplinkosauginėje veikloje. Šis prioritetas buvo įgyvendinamas vertikaliai – skatinant atitinkamas veiklas projektuose, bei horizontaliai – įgyvendinant programines veiklas. Projektų metu įvyko 1 267 gebėjimų ugdymo ir aplinkosauginio švietimo ir mokymo renginiai, kuriuose dalyvavo 35 727 žmonės. Projektų metu kiekvienas Lietuvos gyventojas per aštuonerius metus apie aplinkosaugą išgirdo, pamatė ar perskaitė daugiau nei tris kartus. Buvo sustiprinta 81 organizacijos biurų materialinė bazė bei paskatintos novatoriškos partnerystės tarp įvairių sektorių. Pagal apklausos duomenis, sukurtame NVO bendradarbiavimo ir savitarpio konsultacijų tinkle dalyvavo 68,3 % respondentų, projektų metu vyko 451 tarpusavio konsultacijos. Tai ypač prisidėjo prie bendruomenių bendros socialinės ir ūkinės-ekonominės veiklos išplėtojimo Lietuvoje.

Galutinės programos apžvalgos respondentai labai teigiamai įvertino programos paramos mechanizmo pritaikymą NVO gebėjimams ugdyti ($M = 2,68$). Dėl sustiprintų gebėjimų, PAF MPP projektui pasibaigus, pagal apklausos duomenis, net 88,7 % paramos gavėjų įgyvendino 110 naujų projektų. Labiausiai organizacijų instituciniai gebėjimai sustiprinti kaimo bendruomenėse ir nacionalinio lygmens NVO. Programos parama ir veikla prisidėjo prie išaugusio NVO ir bendruomenių organizacijų pasitikėjimo ir reikšmės bei suaktyvėjusio NVO ir valdžios bendradarbiavimo.

6. Integruotų, daugiafunkcinių ir inovatyvių sprendimų efektyvumas vietos lygmenyje

Nepaisant PAF MPP projektų palyginti mažos apimties, šalyje buvo sukurtos ir pademonstruotos naujų tipų integruotos veiklos kelių vystymosi sričių – aplinkosaugos, socialinės ir ekonominės – sandūroje. Buvo parodyta, kaip galima darniai ir organiškai sujungti šių sričių vystymą, kartu stiprinant NVO ir vietos bendruomenes bei skatinant jų dalyvavimą, formuojant aplinkosaugos politiką. Projektai

integravo aplinkos apsaugos poreikius į žemės ūkio, turizmo, energetikos, transporto, kaimo plėtros, tradicinių amatų, kultūros, verslo, socialinių inovacijų, neįgalųjų ir skurstančių paramos ir kitas sritis. Programa įrodė, kad socialiniai ir ekonominiai vietos gyventojų poreikiai gali pasitarnauti „*įeities tašku*“ aplinkosaugos problemoms spręsti, jei ekonominės ir aplinkosauginės veiklos yra tinkamai suderintos ir tarpusavyje, ir su bendruomenės lūkesčiais.

Daugiafunkciniais laikytini 92,8 % PAF MPP projektų, nes projektai įgyvendino daugiau nei vieną intervencijos tipą ir po kelias veiklų kryptis. Projektų kompleksiskumas sąlygojo projektų įvairiapusių poveikį, todėl neįmanoma buvo priskirti konkretaus projekto prie vieno intervencijos tipo ar vienos veiklų krypties. Labiau vienaalyčiai buvo integruotos srities projektai, kurie dažniausiai įgyvendino tik aplinkosauginio švietimo ir gebėjimų stiprinimo veiklas. Visų projektų bendras daugiafunkciškumas – 358,7 %, t. y., vidutiniškai *vienas projektas įgyvendino 3,5 intervencijos tipo* iš 6 apžvelgtų tipų (aplinkos būklės gerinimo, prevencijos, taikomųjų tyrimų, politikos įtakojimo, socialinių sąlygų ir ekonominių sąlygų gerinimo).

Projektų metu taikytos palaipsniui vis sudėtingesnės technologinės ir socialinės inovacijos buvo labai populiarios projektų idėjų pasekėjų tarpe. Labiausiai novatoriški buvo tie projektai, kurie pirmą kartą Lietuvoje išbandė tam tikrą metodą ar būdą ar pritaikė jau išbandytus metodus ir technologijas kitokiose neįprastose sąlygose. *Tokių projektų iš viso buvo 43,3 %*. Klimato kaitos projektų įgyvendinimo metu taikytos technologinės ir socialinės inovacijos buvo dažniausios ir sudarė 57,1 % šios srities projektų, mažiausias novatoriškų projektų kiekis – biologinės įvairovės srityje. Projektų inovacijos paskatino projektų idėjų ir taikytų technologijų ir metodų plėtrą bei platesnį programos poveikį.

Ne vienas atliktas vertinimas yra pagrindęs mažų praktinių projektų didesnę efektyvumą lyginant su stambiais projektais. Šioje apžvalgoje nesiekta atlikti tokios palyginamosios analizės Lietuvos PAF MPP atžvilgiu, tačiau akivaizdu, jog tokių kompleksiskų ir skaitlingų rezultatų pasiekimas pasinaudojant tik 7 405 137 Lt programos parama (1 057 876 Lt / metams) yra *įspūdingas*. Palyginimui galima pateikti kitų panašių sričių programų efektyvumą. Pavyzdžiui, vieno KPP *Leader* metodo investicinio projekto dydis – 690 560 Lt, kurio metu paprastai planuojama suremontuoti vieną bendruomenės pastatą ir pagerinti vienos bendruomenės socialines sąlygas (vidutiniškai apie 500 žmonių). Taigi 11 tokių projektų prilygtų visam PAF MPP paramos dydžiui, ir visi jų metu pasiekti rodikliai būtų lygūs apie 5 500 kaimo gyventojų socialinių sąlygų pagerinimui. Tuo tarpu PAF MPP projektų metu socialinės sąlygos buvo pagerintos 190 542 gyventojams. Lyginant su ES SAPARD panašių tikslų atitinkamomis III ir VII priemonėmis, kurių projektams buvo skirta 39 417 297 Lt (5,3 karto daugiau nei PAF MPP), ir jų metu buvo sukurtos 767 pastovios ir laikinos darbo vietos, įkurta 18 verslų bei apmokyta 21 012 dalyvių. Tuo tarpu PAF MPP programos remtų projektų metu buvo sukurtos 387 pastovios ir laikinos darbo vietos, įkurti 203 verslai ir pajamas generuojančios veiklos bei apmokyta 35 727 dalyvių. Be to, PAF MPP projektai taip pat prisidėjo prie aplinkos būklės gerinimo ir geresnių sąlygų aplinkosaugai sukūrimo, politikos įtakojimo, bendruomenių ir NVO įgalinimo, inovacijų bei patirties sklaidos.

7. Bendras poveikis

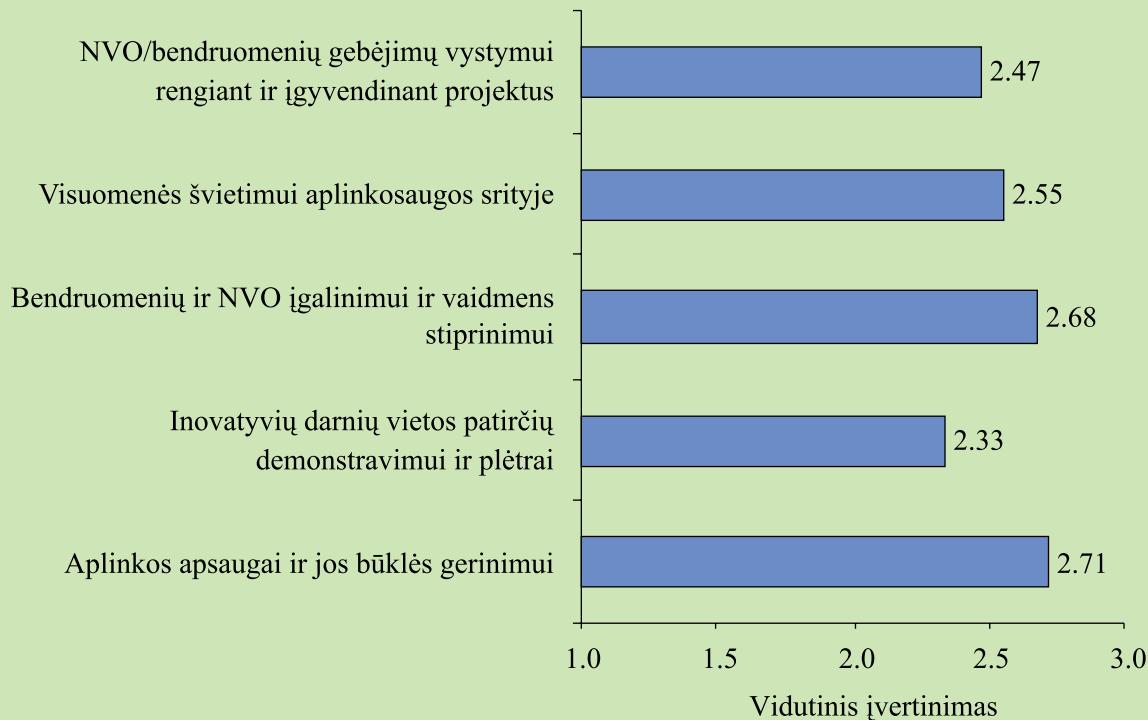
Galutinės apklausos dalyvių nuomone (21 pav.), programa *didžiausią poveikį turėjo aplinkos būklės gerinimui* ir jos apsaugai ($M = 2,71$), kiek mažesnę – bendruomenių ir NVO įgalinimui ir jų vaidmens stiprinimui. Toliau, respondentų nuomone, sektų poveikis visuomenės aplinkosauginiam švietimui ir NVO bei bendruomenių gebėjimams rengti ir įgyvendinti projektus. Lyginant aplinkosauginį ir socialinį-ekonominį poveikį, respondentų vertinimu Lietuvoje PAF MPP *socialinis-ekonominis poveikis buvo silpnėsnis nei aplinkosauginis*, bet jis turėjo tendenciją stiprėti programai vystantis. Tai atspindi programos tikslinę orientaciją į PAF prioritetus ir palaipsniui gerėjantį projektų integruotumą.

PAF MPP parama buvo pirmoji investicija į kaimo žmonių skatinimą ir žmogiškųjų išteklių plėtrą bendruomenių organizacijose, davusi postūmį kitiems vietos projektams rengti ir įtakojusi geresnį pasirengimą ES Kaimo plėtros programai įgyvendinti. NVO tapo pajėgesnės rengti sudėtingus projektus EK programoms, ES struktūriniais fondams ir EEE / NFM programai.

I IŠVADA:

PAF MPP Lietuvoje gerai atitiko PAF aplinkosauginius prioritetus ir galutinai pasiekė užsibrėžtą tikslą ir uždavinius, pagerindama aplinkos būklę, aplinkosaugos politiką, sustiprindama NVO gebėjimus ir valdžios institucijų kompetencijas bei pademonstruodama vietos iniciatyvų integruotumą, efektyvumą ir inovacijas. Programos dalyviai ir partneriai išreiškė didelį pasitenkinimą programos veikla ir poveikiu.

21 PAV. Bendras PAF MPP poveikis Lietuvoje pagal projektų vadovų vertinimą.

PROJEKTŲ IR PROGRAMOS TVARUMAS

8. Projektų tvarumas

Projektų tvarumas buvo vienas iš projektų atrankos kriterijų. Tvarumo užtikrinimas buvo įgyvendintas pirmiausia skatinant projektų vykdytojus taikyti projektų tvarumą stiprinančias priemones. Antrinių duomenų analizė parodė, jog 72,2 % projektų, neįskaitant švietimo ir gebėjimų stiprinimo projektų, rezultatai yra bent dalinai tvarūs, tačiau veiklos tęstinumas yra mažesnis dėl finansavimo šaltinių trūkumo. 92,2 % galutinės apklausos dalyvių mano, jog jų vykdytų projektų tvarumas yra stabilus arba didėja. Jų vertinimu, projektams pasibaigus šiek tiek labiau stiprėja poveikis aplinkai nei žmonių gerbūviui.

9. Projektų tvarumą užtikrinantys faktoriai ir priemonės

Paprastai pagrindinė vietos projekto rezultatų tvarumo sąlyga – iki jam prasidedant turi būti realus poreikis tokiam projektui ir juo turi būti suinteresuoti būsimų rezultatų naudotojai. Projekto įgyvendinimo metu, apklausos dalyvių nuomone, svarbiausi tvarumą užtikrinantys faktoriai yra projekto *lyderio motyvacija* ir projektą vykdančios NVO suinteresuotumas. Projektui pasibaigus, projektų dalyviai pažymėjo, kad prie projektų rezultatų palaikymo labiausiai prisidėjo pačios projektą vykdžiusios *organizacijos ir valdžios institucijos*. 209 institucijos bendradarbiavo su 67 PAF MPP projektų vykdytojais, padėdamos užtikrinti jų projektų tvarumą.

PAF MPP projektų metu buvo taikomos įvairios tvarumą užtikrinančios priemonės: papildomo finansavimo pritraukimas ar naujų projektų rengimas (64,5 % projektų pritraukė papildomų lėšų), finansinio mechanizmo, teisinės, ekonominės bei politinės priemonės. Projektų dalyvių vertinimu,

papildomo finansavimo pritraukimas (inicijuojant ir vykdant naujus projektus) labiausiai įtakojo projekto tęstinumą. Kita, jų nuomone, svarbiausia priemonė yra projekto *tęstinumo sutarčių* pasirašymas bei inovatyvios programos priemonės – „*tęstinumo fondo*“ panaudojimas, kuris buvo taikytas ketvirtadalyje PAF MPP projektų.

10. Programos tvarumas

Programos bendro poveikio tvarumo užtikrinimas buvo siejamas su projektų poveikio plėtos ir pakartojamumo skatinimu. 74,1 % apklausoje dalyvavusių projektų vadovų nuomone, jų projektas turėjo *katalizuojantį efektą* kitoms lėšoms ir iniciatyvoms pritraukti į projekto vietovę. 10 projektų tiesiogiai įtakojo rajono ar tos vietovės tolesnę plėtrą – dėl įgalintų bendruomenių ir įgyvendintų inovacijų vietovės tapo rajonų traukos centrais ir toliau „apauga“ naujais objektais ir iniciatyvomis.

Daugelio projektų metu taikyti metodai ir technologijos pasitarnavo kaip veiklos modeliai ar pavyzdžiai kitoms tikslinėms grupėms ir asmenims, taigi projektų poveikis pasklido labiau nei buvo tiesiogiai įtakotas pačių projektų. Pagal apklausos duomenis, PAF MPP projektų *pakartojamumas* kitose vietovėse siekia 44,2 %. Remiantis antriniais šaltiniais, projektų taikyta praktika pakartota kitose vietovėse 72 kartus.

Siekiant Lietuvoje išsaugoti sukauptą programos patirtį ir institucinę atmintį, buvo įsteigtas nacionalinis juridinis asmuo – viešoji įstaiga „DVI Darnaus vystymo iniciatyvos“. Ši įstaiga, būdama tęstinė programos institucija, liks pasauliniame PAF MPP tinkle ir tęs aplinkosauginę veiklą, stiprindama tarptautinį bendradarbiavimą ir NVO bei bendruomenių gebėjimus. Deja, dėl skubaus programos finansavimo nutraukimo Lietuvai ir dėl esančio nepalankaus NVO finansavimo klimato, PAF MPP neužsitikrino finansinio tęstinumo šalyje.

II IŠVADA:

PAF MPP projektai pasiekė didelio tvarumo dėl tinkamo pasirengimo planuojant projektus, dėl taikytų inovatyvių priemonių ir partnerysčių su valdžios institucijomis bei dėl projektus vykdžiusių organizacijų ir jų lyderių tinkamos motyvacijos. Programos poveikio tvarumą ir plėtrą užtikrino projektų katalizuojantis efektas ir pakartojamumas kitose vietovėse. Tačiau programa neužsitikrino finansinio tęstinumo šalyje.

PROJEKTŲ GEROJI PATIRTIS IR PAMOKOS

11. Projektų patirtis

Daugumą projektų įgyvendino mažai patyrusios rajonų NVO ir kaimo bendruomenės, todėl projektai neišvengiamai susidūrė su daugeliu valdymo problemų, kurias padėjo spręsti ir programos darbuotojai. Visgi PAF MPP patirtis parodė, kad bendruomenės noriau dalyvauja ir gauna daugiau naudos mažuose projektuose nei dideliuose, nes jos suinteresuotos projektų rezultatų nuosavybe ir jų palaikymu. Padedant bendruomenėms rasti tinkamus jiems ir aplinkai darnius sprendimus, užtikrinant kasdienę paramą ir didinant jų pasitikėjimą ir gebėjimus, galima pasiekti ilgalaikių rezultatų.

Įgyvendinant vietos projektus Lietuvoje dėl nuo sovietinių laikų išgalėjusios baimės veikti kooperuotai, vieno pagrindinių programos paramos kriterijų – aktyvaus bendruomenių dalyvavimo ir naudos vietos bendruomenėms kūrimo – įgyvendinimas buvo didelis išbandymas programos darbuotojams ir projektų vadovams. Kruopštus parengiamasis darbas, vietos lyderių ugdymas ir NVO bendradarbiavimas keičiantis patirtimi buvo svarbiausi šios problemos sprendimo būdai. Vietos gyventojų dalyvavimo projekte galimų motyvų išsiaiškinimas – tai pirmasis projekto planavimo žingsnis. Dažniausias gyventojų dalyvavimo motyvas PAF MPP projektuose buvo žinių troškimas ir socialinė nauda.

Apklausos rezultatai parodė, kad visų tipų NVO sunkiausia buvo surasti papildomo finansavimo. Taip pat daug pastangų reikalavo projekto veiklų planavimas bei tvarumo užtikrinimas. Per trumpas

numatytas projekto laikotarpis, netinkamas darbo pasidalinimas tarp darbo grupės narių, ypač – per didelis darbo krūvis skirtas projektų vadovams – buvo vienos dažniausių valdymo klaidų PAF MPP projektuose. Reikia pažymėti, kad nesant pakankamai kitų aplinkosaugos ir vietos projektų finansavimo šaltinių, papildomo finansavimo paieškos NVO buvo labai sudėtingos. Paramos gavėjams tai atėmė begalę laiko bei mažino projektų efektyvumą.

III IŠVADA:

Mažai patyrusios NVO ir bendruomenės dažnai susidūrė su projektų valdymo problemomis, todėl joms skiriama PAF MPP darbuotojų pagalba taip pat prisidėjo prie projektų sėkmės ir tvarumo. Programa padėjo įrodyti, jog šalies NVO yra pajėgios svariai prisidėti prie šalies aplinkos apsaugos ir padėti viena kitai. Vienos didžiausių projektų įgyvendinimo problemų – papildomo finansavimo užtikrinimas ir projekto veiklų planavimas.

PAF MPP PARAMOS MECHANIZMO VERTĖ IR IŠŠŪKIAI

12. Paramos mechanizmo unikalumas ir principai

Visų keturių nepriklausomų vertinimų metu buvo prieita išvados, kad PAF MPP kaip NVO ir bendruomenės finansuojanti aplinkosauginė programa yra unikali pasaulyje pagal teikiamų paslaugų kiekį ir jų kokybę bei kitas atliekamas funkcijas. Jungtinis 2007 m. vertinimas taip pat konstatavo, kad ši programa yra kaštų atžvilgiu efektyvus instrumentas, į pasaulio aplinkos apsaugą įtraukiantis vietos bendruomenės ir prisidedantis prie jų poreikių patenkinimo. Programos NPK nariai 2003 m. dvimečiame programos vertinime ir NVO atstovai 2006 m. apklausoje teigė, jog nė viena kita Lietuvoje veikianti NVO remianti programa ar fondas nėra taip gerai struktūrizuota ir orientuota į rezultatus.

Programa pasižymi decentralizuotu, į šalies poreikius nukreiptu, skaidriu, demokratišku, lanksčiu, nepriklausomu ir partnerystės principu paremtu valdymo mechanizmu. Programos įgyvendinimas rėmėsi keturiais pagrindiniais principais: 1) aktyvia ir betarpiška pagalba paramos gavėjams; 2) bendradarbiavimo tarp paramos gavėjų ir įvairių interesų grupių skatinimu; 3) žinių ir patirties valdymu ir sklaida; 4) poveikio stebėjimu ir vertinimu. Šie principai buvo efektyviai ir atsakingai įgyvendinami tiek programos, tiek projektų lygmeniu, ir reikšmingai prisidėjo prie programos poveikio ir jo sklaidos.

Labiausiai NVO vertinama šio paramos mechanizmo savybė – techninės pagalbos formų ir priemonių įvairovė ir programos lankstumas, atsiliepiant į pareiškėjų mokymo, gebėjimų stiprinimo ir konsultavimo poreikius. Dėl programos darbuotojų teikiamos betarpiškos pagalbos rengiant ir įgyvendinant projektus, programos dalyviai pakrikštijo programą „Projektų rengimo mokykla“. Apklausos dalyvių nuomone, programa žymiai išsiskyrė iš kitų finansavimo šaltinių dėl *pagalbos prieinamumo ir patarimų kiekio* ($M = 2,80$) įgyvendinant projektus, o 70 % dalyvių manė, kad PAF MPP konsultavimo ir mokymų įgyvendinant ir rengiant projektus kokybė yra labai aukšta. Šalies biuras veikė kaip moderatorius, skatinantis projektų vykdytojų bendradarbiavimą ir savitarpio pagalbą, padedantis projektams suburti naudingas partnerystes, užtikrinti projektų inovacijų sklaidą ir projektų bendrąjį finansavimą.

13. Programos valdymo iššūkiai ir sprendimai

Veikdama kaip mokymų, patarimų, bendruomenių aktyvinimo, politinio dialogo, partnerystės kūrimo, patirties ir sklaidos bei papildomų išteklių pritraukimo instrumentas, programa atitinkamai privėlė įgyvendinti ir paramos administravimo ir priežiūros funkcijas bei, Lietuvos programos atveju, teikti regionines konsultacijas ir padėti rengti strateginius dokumentus CPVG. Visoms šioms funkcijoms atlikti buvo skirta nepakankamai administracinių lėšų, ypač personalui išlaikyti, todėl keliems programos darbuotojams teko *itin didelis darbo krūvis*. Vien tik techninės pagalbos teikimas apėmė apie 40 % programos valdymo laiko. Didelius administracinius kaštus daugiausia lėmė pasaulinės programos koordinavimo pobūdis, mokesčiai JT organizacijoms bei palyginti mažas šaliai skirtas paramos lėšų kiekis.

Didelius sunkumus taip pat lėmė ir programiniai PAF prioritetai ir reikalavimai, kaip antai – remti skurdžiausias ir marginalias visuomenės grupes, taikyti projektų teminį ir geografinį sutelkimo principą, pritraukti didelį papildomo finansavimo procentą (kuomet Lietuvoje beveik nebuvo kitų tinkamų finansavimo šaltinių) bei užtikrinti projektų kuriamos naudos pasaulio aplinkai ir vietos poreikių suderinimą.

Nepaisant visų programai tekusių iššūkių, PAF MPP paramos mechanizmo pridėtinė vertė yra itin didelė. Toks finansinės programos valdymas ir paramos skirstymo metodas užtikrina ne tik projektų kokybę, tvarumą ir glaudų atitikimą keliamiems principams ir programiniams uždaviniams, bet ir stiprina NVO gebėjimus, jų tarpusavio bendradarbiavimą, užtikrina idėjų sklaidą ir platesnį finansuotojo tikslų įgyvendinimą, kartu reikšmingai prisidedant prie visuomenės pokyčių ir demokratijos vystymo šalyje. Daugelį paminėtų pasaulinės programos valdymo problemų galima būtų išspręsti, jei finansinė programa būtų nacionalinio lygmens ir nereikalautų pritraukti didesnio nei 10 % bendrojo finansavimo. Tuomet atitinkamai administravimo kaštų ir paramos lėšų santykis pagerėtų ir galima būtų daugiau lėšų skirti didesniam darbuotojų skaičiui išlaikyti. PAF MPP atveju, nesant galimybės skirti daugiau administracinių lėšų, rekomenduotina šalių programas valdyti regioniniu principu ar pastarosioms teikti mažiau paslaugų.

Lietuvai nutraukus PAF MPP programą dėl šalies neatitikimo PAF paramos kriterijams, Lietuvos NVO prarado puikią galimybę panaudoti PAF MPP programą kaip ES programų ir EEE/NFM bendrojo finansavimo šaltinį, o PAF MPP – puikią galimybę pasiekti dar didesnio poveikio su didesnėmis pritrauktomis papildomomis lėšomis. Visgi PAF MPP sukurta intervencija šiuo metu jau yra reikšmingas indėlis į aplinkos apsaugą ir NVO stiprinimą šalyje.

IV IŠVADA:

PAF MPP paramos mechanizmo pridėtinė vertė yra itin didelė, nes jis užtikrina ne tik projektų kokybę, tvarumą ir glaudų atitikimą programiniams uždaviniams, bet kartu reikšmingai prisideda prie demokratinio visuomeninių pokyčių šalyje. Visgi mechanizmo veiksmingumą mažina per mažas personalo skaičius, todėl patartina restruktūrizuoti programos valdymą į regioninį modelį ar teikti mažiau paslaugų. Kuriant panašų nacionalinio lygmens finansinį mechanizmą, nereikėtų reikalauti didesnio nei 10 % bendrojo finansavimo.

Projektų sąrašas

Biologinės įvairovės srities projektai:

1	Lietuvos regioninių parkų asociacija	Vietinių bendruomenių įtraukimas į Debesnų ir Ilgos pelkinių ekosistemų išsaugojimą
2	Kauno krašto ornitologų draugija	Neigiamo žvejybos poveikio žiemojantiems ir migruojantiems vandens paukščiams sumažinimas Lietuvos Baltijos jūros priekrantėje (I dalis)
3	Lietuvos regioninių parkų asociacija	Balinio vėžlio buveinių rekonstrukcija Metelių regioniniame parke bei Kuciukiškių herpetologiniame draustinyje
4	Lietuvos ornitologų draugija	Retų miško paukščių apsauga kirtavietėse
5	Gamtinės įvairovės išsaugojimo draugija	Biologinės įvairovės praktinė apsauga Euroregiono Nemunas saugomose teritorijose
6	Naujosios ekologinės technologijos	Biologinės įvairovės apsauga, ekologinis turizmas ir švietimas Verkių regioniniame parke
7	Lietuvos metalo ekologų draugija	Naujų saugomų teritorijų pagrindžiamieji tyrimai ir steigimas dalyvaujant bendruomenei Šilutės rajone
8	Akmenės visuomeninių organizacijų sąjunga „Svaja“	Žuvų bioįvairovės atstatymas ir kaimo turizmo plėtojimas Ventos regioniniame parke
9	Pajūrio mylėtojų draugija	Pajūrio ekosistemų apsauga skatinant subalansuotą kaimo vystymą
10	Lietuvos ornitologų draugija	Partnerystės tarp įvairių institucijų plėtra, stiprinant nevyriausybinių organizacijų ir vietos bendruomenės pajėgumus <i>Natura 2000</i> tinklo steigimo metu Lietuvoje
11	Kauno krašto ornitologų draugija	Paukščiams svarbių teritorijų, įtrauktų į <i>Natura 2000</i> tinklą, apsauga ir tvarkymas Lietuvos Baltijos jūros priekrantėje
12	Biologinės įvairovės informacinis centras „Biota“	Grybaulios žuvininkystės tvenkinių pritaikymas paukščių apsaugai ir ornitologiniam turizmui
13	Gražutė	Natūralių pievų apsauga ir atkūrimas Gražutės regioniniame parke
14	Aplinkosaugos informacijos centras	Reliktinio Dūkštų ažuolyno ir jame esančios bioįvairovės išsaugojimas ateinančioms kartoms
15	Lietuvos gamtos fondas	Rusnės salos apsauga Nemuno deltoje
16	Ekologijos klubas „Liepija“	Buvusios Plokštinės karinės bazės pritaikymas šikšnosparnių apsaugai ir pažintiniam turizmui
17	Trakų neįgaliųjų užimtumo centras	Integruotas neįgaliųjų ūkio vystymas
18	Aplinkosaugos informacijos centras	Šikšnosparnių žiemaviečių apsauga Vilniuje ir jo apylinkėse
19	Dubingių bendruomenės centras	Devyni amatai - dešimtas... Verslas!

20	Gamtosaugos projektų vystymo fondas	Globaliai nykstančio jūrinio erelio (<i>Haliaeetus albicilla</i>) populiacijų apsauga Klaipėdos ir Vilniaus apskrityse
21	Lietuvos hidrobiologų draugija	Lašišinių žuvų išteklių atkūrimas ir apsauga Neris–Vilnios ir Šventosios–Širvintos upių baseinuose, dalyvaujant vietos bendruomenėms
22	Žuvininkų sąjunga	Nykstančios ichtiofaunos atkūrimas nedidelėse upėse naudojant mažąsias žuvivaisos priemones
23	Plungės rajono Babrungo seniūnijos šeimų bendruomenė „Tėviškė“	Retų bei nykstančių Lietuvoje augalų bei vaistingųjų augalų apsauga ir auginimas apleistose žemėse bendruomenės pastangomis
24	Bendraminčių klubas „Sietuva“	Medvėgalio archeologinio komplekso sutvarkymas išsaugant biologinę įvairovę, vertingas ekosistemas ir ekologinio turizmo skatinimas įtraukiant vietos bendruomenę
25	Palangos krašto etnoklubas „Mėguva“	Retų avių veislės plėtra pajūrio regione, prisidedant prie tradicinės tekstilės gaivinimo Lietuvoje
26	Biologinės įvairovės informacinis centras „Biota“	Tradicinės bitininkystės puoselėjimas ir natūralių pievų išsaugojimas Musteikos kaime
27	Traupio kaimo bendruomenė	Biologinio – pažintinio tako įrengimas Traupyje, išsaugant retus varliagyvius ir reiktyvuojant žemes
28	Miškų studijų centras	Darnaus miškų ūkio ir biologinės įvairovės apsaugos principų mokymas privatiems miško savininkams
29	Lietuvos ornitologų draugija	Jaunimo ir valstybinių miškų miškininkų gebėjimų didinimas ir švietimas paukščių ir buveinių apsaugai gerinti
30	Gamtos namai	Tetervinių paukščių išsaugojimas Dzūkijos nacionaliniame parke
31	Ekologijos klubas „Liepija“	Pažeistų ŽNP teritorijų atkūrimas ir pritaikymas rūšių ir buveinių išsaugojimui
32	Dusetų seniūnijos ir parapijos bendruomenės santalka	Gamtotvarkinių priemonių įgyvendinimas preliminarioje Ilgašilio <i>Natura 2000</i> teritorijoje išsaugant europinės svarbos buveines ir rūšis
33	Marijampolės draugija „Pilietis“	Invazinio Sosnovskio barščio naikinimas Marijampolės regione
34	Aplinkosaugos informacijos centras	Aukštumalos telmologinio draustinio atkūrimas ir aplinkosauginis švietimas (parengimo parama)
35	Aivaturas	Novatoriškas demonstracinis vandens telkinių užaugimo mažinimas ir jų ekosistemų gerinimas (parengimo parama)
36	Lietuvos gamtos fondas	Balinių vėžlių ir retųjų varliagyvių apsauga Pietų Lietuvoje
37	Rieškutėnų bendruomenės centras	Gyvulininkystės vystymas Rieškutėnų bendruomenėje išsaugant retus paukščius
38	Žemaičių Kalvarijos seniūnijos bendruomenė „Gardai“	Tvarus ūkininkavimas išsaugant biologinę įvairovę ir retus gyvūnus Žemaičių Kalvarijoje
39	Rusnės gamtos fondas	Kuršių marių priekrantės gamtinių buveinių atkūrimas Rusnės saloje
40	Antalieptės kaimo bendruomenė	Darnus gamtos išteklių naudojimas Europinės svarbos miško buveinėse

41	Rumšiškių muziejaus dvaro akademija	Senųjų rugių veislių auginimo atgaivinimas ir jų pritaikymas tradicinių verslų palaikymui
42	Aukštadvario bendruomenė	Paprastojo rėžiuko populiacijos išsaugojimas ir bendruomenės gamtosauginis švietimas Aukštadvaryje
43	Sargelių bendruomenė	Paviršulio tyrelio ir natūralių pievų buveinių apsauga, skatinant agrarinės aplinkosaugos ir tradicinės gyvulininkystės plėtrą
44	Pagėgių krašto draugija „Sandūra“	Baltųjų gandrų apsauga Rambynų regioniniame parke ugdant gyventojų aplinkosauginį sąmoningumą ir telkiant kaimo bendruomenes
45	Aplinkosaugos informacijos centras	Aukštapelkės atkūrimas Aukštumalos telmologiniame draustinyje
46	Gamtos paveldo fondas	Retų aukštapelkės paukščių išsaugojimas Kamanų rezervate, ugdant aplinkosauginį visuomenės sąmoningumą
47	Gamtosaugos projektų vystymo fondas	Jūrinio erelio apsauga Telšių, Šiaulių ir Tauragės apskrityse
48	Žuvinto bičiulių klubas	Ekologinio turizmo vystymas Žuvinto biosferos rezervate
49	Lietuvos ornitologų draugija	Ūkininkų švietimas įgyvendinant agrarinės aplinkosaugos priemones
50	Vištyčio seniūnijos kaimo bendruomenė	Biologinės įvairovės išsaugojimas Vištyčio regione
51	Beičonių bendruomenė	Tvarus ekologinis ūkininkavimas išsaugant biologinę įvairovę Beičonyse
52	Eičių bendruomenė „Karšuva“	Kurtinio reintrodukcijos Karšuvos girioje projekto kompleksinių priemonių įgyvendinimas ir natūralių pievų palaikymas

Klimato kaitos srities projektai:

1	Būsto konsultacijų agentūra	Energijos vartojimo efektyvumo skatinimas daugiabučiuose gyvenamuosiuose namuose
2	Jakutiškių kaimo bendruomenė	Efektyvi šildymo sistema, naudojanti biomasės kurą, Ukmergės rajono Jakutiškių kaimo bendruomenėje
3	Lietuvos žaliųjų judėjimas	Nemuno dviračių žiedas
4	Šiaulių apskrities ekologijos studijų centras	Dviračių transporto populiarinimas Šiaulių mieste
5	Bendrija „Atgaja“	Dviračių turizmo vystymas Lietuvos ir Lenkijos pasienyje
6	Subalansuotos energetikos plėtros agentūra	Alternatyvios energijos naudojimas narkomanų reabilitacijos-reintegracijos centro veiklos palaikymui
7	Anykščių bendruomenės centras	Atliekinį biokurą naudojančios šildymo sistemos diegimas Anykščių bendruomenės centre
8	Subalansuotos energetikos plėtros agentūra	Alternatyvios energijos naudojimas narkomanų reabilitacijos-reintegracijos centro veiklos palaikymui
9	Europos namai	Įnovatyvos veloturizmo paslaugos Vilniuje
10	Lietuvai pagražinti draugijos Alytaus rajono Simno skyrius	Ekologiško ūkininkavimo atgaivinimas saugojamose Žuvinto biosferos rezervato žemapelkės (parengimo parama)
11	Šešupės euroregiono Šakių biuras	Nemuno dviračių trasos plėtra Šakių rajone

12	Alvito kaimo bendruomenė	Skalūno alyva kūrenamo katilo pakeitimas katilu kūrenamu biokuru
13	Aplinkos apsaugos politikos centras	Gebėjimų stiprinimas klimato kaitos srityje
14	Pilnų namų bendruomenė	Vaistažolių ūkis Panaroje kaip aplinkai palankaus ūkininkavimo Dzūkijos nacionaliniame parke pavyzdys
15	Lietuvai pagražinti draugijos Alytaus rajono Simno skyrius	Inovatyvus šlapžemių naudojimas Simno šildymui kartu gerinant Žuvinto biosferos rezervato ir ežerų ekosistemų būklę
16	Zanavykų seimelis	Nemuno dviračių trasos plėtra Šakių rajone: II etapas
17	Ambraziškių kaimo bendruomenės centras	Kamastos žiedas: ekologinio dviračių turizmo ir kaimo verslumo skatinimas
18	Keturvalakių bendruomenė	Šiaudų briketų gamyba Keturvalakių seniūnijoje
19	Atsinaujinančios energijos informacijos konsultacinis centras	Ekologiškos statybos iš šiaudų populiarinimas mažinant įtaką klimato kaitai
20	Vilniaus universiteto Studentų atstovybė	Žemės dienos 2007. Vilniaus miesto gyventojų sąmoningumo kėlimas klimato kaitos srityje
21	Smalininkų bendruomenės centras	Vėjo energijos panaudojimas Smalininkų bendruomenės reikmėms
22	Gražiškių seniūnijos kaimo bendruomenė	Gražiškių kaimo konkurencingumo didinimas Vilkaviškio rajone skatinant energetinio miško įveisimą ir biokuro naudojimą
23	Panevėžio rajono gyventojų bendruomenė „Upytės žemė“	Kaimo verslumo ugdymas Upytėje populiarinant linininkystę

Žemių degradavimo srities projektai:

1	Petronių kaimo bendruomenė	Petronių Amatų namų įkūrimas
2	Ekologiško ūkininkavimo centras	Ekologinio ūkininkavimo skatinimas Klaipėdos apskrityje
3	Molėtų rajono ekologinių ūkių bendruomenė „Gojelis“	Ekologinių ūkių kooperacijos plėtra Rytų Lietuvoje
4	Lietuvos ekologinės žemdirbystės bendrija „Gaja“	Agro-aplinkosaugos mokymo, konsultavimo ir informavimo sistemos kūrimas Lietuvoje
5	Kelmės krašto partnerystės vietos veiklos grupė	Ekologinių ūkių kooperacijos skatinimas Kelmės rajone (parengimo parama)
6	Lietuvos vartotojų institutas	Ekologinis vartotojų švietimas: informavimo ir komunikacijos tobulinimas
7	Kelmės krašto partnerystės vietos veiklos grupė	Ekologinių ūkių kooperacijos skatinimas Kelmės rajone
8	Ekologinių ūkių kooperatyvas „Padegsnys“	Ekologiškų produktų rinkodaros stiprinimas ir kooperacijos patirties sklaida Lietuvoje
9	Lietuvos galvijų veisėjų asociacija	Agro-aplinkosauginių priemonių taikymas dirvožemio degradavimo mažinimui Šilalės rajone
10	Budraičių bendruomenė	Ekologiškų produktų kooperuota gamyba ir rinkos plėtra Rytų Žemaitijoje

Tarptautinių vandenų srities projektai:

1	Kintų buriavimo mėgėjų klubas „Marių burės“	Nemuno deltos regiono ekologinės situacijos gerinimas per Minijos kaimo bendruomenę, įtraukiant ją į subalansuoto ūkio plėtros vystymą
2	Lietuvai pagražinti draugijos, Akmenės skyrius	Naujosios Agluonos upelio slėnio sutvarkymas ir apželdinimas bendruomenės pastangomis
3	Lietuvos geografų draugija	Ekologinio ūkininkavimo galimybių tyrimas Utenos apskrities Anykščių savivaldybės Skiemonių seniūnijoje (parengimo parama)
4	Lietuvai pagražinti draugijos Kupiškio skyrius	Kupos upės ekologinis tvarkymas
5	Ventos kaimo bendruomenė „Briedis“	Ventos upės kaimo bendruomenės teritorijos gamtosagai gerinti (parengimo parama)
6	Ventos kaimo bendruomenė „Briedis“	Ventos upės ir kaimo bendruomenės teritorijos gamtosagai gerinti
7	Kaulakių kaimo bendruomenė	Lolingos tvenkinio ekologinės situacijos gerinimas ir žvalumo tako renovacija
8	Petrašiūnų bendruomenės centras	Bendruomenės GALIA (Gyventojai, Aplinka, Laimėjimai, Informacija, Atsakomybės)
9	Baltijos aplinkos forumas	Vietinių suinteresuotų grupių informavimas apie vandens aplinkai pavojingas medžiagas tarptautiniame Lielupės-Mūšos upių baseine
10	EUCC Baltijos biuras	Sėkliavandenių migracinių koridorių apsauga Nemuno deltoje

Integruotos srities projektai:

1	Energijos taupymo priemonės	Aplinkosauginių projektų atspindys TV programose „Sustok-gamta“
2	Technomedija	Pasitinkant „Rio +10“: visuomenės informavimo apie aplinką ir subalansuotą plėtrą kampanija
3	Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras	NVO gebėjimų stiprinimas PAF MPP projektų ruošime ir vykdyme
4	Labdaros - paramos fondas „Lietuvos ir JAV iniciatyvos“	PAF MPP programos įtakos Lietuvoje stiprinimas
5	Baltijos aplinkos forumas	PAF MPP informacinis ir NVO telkimo projektas
6	Plungės rajono savivaldybės vietos veiklos grupė	Saugomos teritorijos ir verslas: ar įmanoma abipusė nauda?
7	Lietuvos vaikų teatro draugija	Aplinkosauginio sąmoningumo didinimas meninėmis priemonėmis
8	Lietuvos vaikų teatro draugija	Galvok kitaip. Moksleivių sąmoningumo kėlimas tarptautinių vandenų, klimato kaitos ir žemių degradavimo mažinimo srityse
9	Bendrija „Atgaja“	PAF MPP žinių valdymas, patirties sklaida ir NVO pajėgumų didinimas